

SARAYDAKİ CASUS
GİZLİ BELGELERLE
ABDULHAMİD DEVRİ
ve
İNGİLİZ AJANI YAHUDİ VAMBERY

Mim Kemal ÖKE

Hikmet Neşriyat: İstanbul, Kasım 1991

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

BİRİNCİ BÖLÜM

SAHTE DERVİŞ

PROF. ARMİNİUS VAMBERY VE GENÇLİĞİ

İKİNCİ BÖLÜM

"REŞİD EFENDİ"

DEVLETLERARASI CASUSUN YILDIZ MİSYONU

I

İstanbul'dan İlk Rapor (Belge No: 1)

Sultan Abdülhamid ile Olan Görüşmemin Raporu (Belge No: 1, Ek No: 1)

Abdülhamid ile İkinci Görüşme (Belge No: 1, Ek 2)

Padişah'ın Kişisel Özellikleri

Ve Yönetimi İle İlgili Genel Gözlemlerim

II

Boğazların Tahkimi, Ermeni Meselesi Ve Üçlü İttifak Konusunda Padişahla Görüşme
(Belge No: 2)

Ülkenin Genel Durumu ve Dış Politikası (Belge No: 3)

— Ermeni Meselesi

— Hindistan ve İran

GENEL GÖZLEMLER

— Padişah ve Siyaseti

— Sultanla Olan İlişkim

— Ülkenin Genel Durumu

— Sonuç

III

Abdülhamid'in İngiltere'ye Bakışı (Belge No: 4)

İngiliz Kapitalistleri (Belge No: 5)

Sedaret Değişim (Belge No: 6)

Said Paşa (Belge No: 7)

Şakir Paşa (Belge No: 8)

Padişah ve Siyaseti (Belge No: 9)

ÖNSÖZ

Profesör Arminius Vambery: Doğumu 1831 ya da 1832 (tam olarak bilinmiyor); ölümü: 1913. Musevi asıllı bu Türkoloğun bir insan yaşamına sığdırdığı kimlikleri (seyyah, kâşif, derviş, öğretim üyesi, yazar, devletlerarası arabulucu, casus) ve misyonlar (Orta Asya'da Türkoloji araştırmaları yapmak, Osmanlı Padişahı nezdinde İngiltere hesabına ajanlık, İngiltere'de II. Abdülhamid'in sözcülüğü, Taymis ile Boğaziçi arasında arabuluculuk, Siyonizm namına Filistin'de Musevi kolonizasyonunun propagandacılığı) bir araya getirilince ortaya en hayalperest tarihî macera filmini bile gölgede bırakacak bir senaryonun çıkacağını ilerideki satırlarda okuyucu bizzat görecektir.

Biz, Prof. Vambery ile İngiliz Devlet Arşivi'nde (Public Record Office) araştırma yaparken tanışma imkânını bulduk. Göz gezdirdiğimiz dosyalar, bu ünlü bilim adamının bugüne kadar bilinmeyen bir yüzünü bize tanıtacaktı. Yine aynı incelememizi Türk ve İsrail arşiv belgelerini tarayarak sürdürürken bu sefer de elimize geçen bazı kayıtların bize Prof. Vambery'nin yaşamından başka renkli boyutlar kazandırdığını gördük.

Şımız gün yüzü görmeyen materyalin ibery'yi ayn bir çalışma konusu yapamadık.

hazırlamada emeği geçen Sn. Yıl-yiktnet Neşriyat'a burada teşekkürü

zevki ve heyecanı, okuyanların

Mim Kemâl ÖKE İstanbul, 1991

BİRİNCİ BÖLÜM

SAHTE DERVİŞ

Prof. Arminius Vambery ve Gençliği

XIX. yüzyıl Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Musevî uyrukluların doğumlarını kaydetmeleri yasal olarak gerekmediğinden Vambery ailesi, ikinci çocukları küçük Hayim (veya Hermann) için geleneklerin dışında bir işlem uygulamayı düşünmemişti. Bunun için Profesör Arminius (Hermann) Vambery doğum yılını bilmediğini ilkinin 1890'da, diğerini ise 1904'te yayınladığı iki otobiyografisinde itiraf etmektedir (1). Annesinin ifadesine göre Arminius, babasının koleradan ölümünden kısa bir süre sonra, bir Aziz Yahya gününde doğmuştur. Katolik takviminin yardımıyla bugünü 19 Mart olarak tesbit eden Vambery,

doğum yılını bulmakta oldukça güçlük çekmiştir. Kolera salgını 1830'lardan itibaren bir-iki yıl üstüste Macaristan'ı kat ettiği için babasının ölüm, kendisinin ise doğum yılı büyük ihtimalle 1831 veya 1832 olmalıdır. Aile isimleri olan "Vambery" (aslı Wamberger) Prof. Vam-bery'nin büyükbabasının Macaristan'a göç etmeden önce yaşadığı bir Alman kenti olan Bamberg'den gelmektedir ki, bu isim zamanla değişerek tanınmış müsteşrikin soyadını oluşturmuştur.

Hatıratından çıkardığımız kadarıyla Vambery bugün

12

SARAYDAKİ CASUS

Çekoslovakya'nın Jurpri Bratislave kenti olan St. Georg-hen kasabasında dindar bir Musevî ailesinin çocuğu olarak doğmuştur. Annesi ona erken ölümü dolayısıyla göremediği babasının yalnızca bağınaz bir kişi değil, fakat aynı zamanda ailesine karşı olan sorumluluklarını ihmal edecek şekilde dinî konulara kendini adayan bir araştırmacı olduğunu anlatacaktır. Çekingen yaradılışlı ve gözü kitaplarından başka hiçbir şeyi görmeyen babası, ailenin geçimini sağlamak amacıyla -bilhassa annesinin özendirme-siyle- sırasıyla hahamyardımcılığı, manavlık, esnafılık ve tüccarlık yapmaya, hatta bir han bile işletmeye kalkarsa da, bu uğraşlarından hiçbirinde başarılı olamayacak, tutulduğu kolera illeti onu nefret ettiği bu "bayağı" uğraşlardan alınca, genç karısı ve iki çocuğundan oluşan ailesini büyük bir maddî sıkıntı içerisinde terk edecektir. Böylece, aile reisliği görevini yüklenen zavallı kadın kısa bir süre sonra işlettiği hanın kân ile ölçüldüğünde başarılı bir işkadını olduğunu kanıtlayacaktır. Bir hayat arkadaşının eksikliğini hisseden genç ve yalnız kadın, Vam-bery'nin "geçimi kolay, iyi kalpli" diye okuyucularına tanıttığı Bay Fleischmann ile yaşamını birleştirecektir. Evin geçimini sağlama konusunda Vambery'nin özbabasını hiç de aratmayan Fleischmann, karısının zoruyla denediği mesleklerde herhangi bir maddî gelir elde edemeyince tek çıkar yolun ailesiyle akrabalarının kendisine yardım edeceği doğum yeri olan Duna Szerdahely'ye (bugünkü Dun-jaska Streda, Çekoslovakya) yerleşmek olduğunu savunacaktır (Çocukluğundaki "baba" figürünün güçlü bir kişiliğe sahip olan annesine kıyasla daima ikinci planda kalması, Freud'un teorilerine uygun olarak, Vambery'nin ile-riki yaşamında da etkisini gösterecek, otoriter bir baba olmaya özen gösterecek bu ailevî kompleksi yenmeye çalışacaktır).

Bir sabah sol bacağıının ağrısıyla uyanan küçük Armi-

nus'un kalça kemiği kaymıştır. Annesinin onu üfürükçü^ lere, kink-çıkıkçılara taşıması kâr etmemiş ve tüm yaşamı boyunca topal kalmaya mahkûm olmuştur. Bu yüzden Vambery, fizikî sakatlığını zihnî uğraşlarda elde ettiği başarılarla telâfi etmeye çalışmıştır. Daha sekiz yaşına basmadan Almanca ve Macarca'nın yanında İbranice okuyup yazmayı öğrenmiş, Eski_Ahidî ezberden okumayı başarabilmiştir. Profesör olduğu zaman on iki Batrve Do-i iddia ederek, filolojik yeteneğiyle her za-

man övünmüştür. Ondaki bu yeteneği fark eden annesi oğlunu iyi bir eğitim görmesi için Yahudi getosunun dışında bir Protestan okuluna kaydeder. Annesine göre, Ar-minius'un fikrî gelişmesi St. Georghen'deki özel koleje gitmesine bağladı. Ne var ki, bu okulun masraflarını karşılayacak maddî güce sahip değildi. Bundan dolayı, Vambery bir yıl kadar çalışıp, öğrenimi için para biriktirmek zorunda kaldı. Duna Szerdahely'den iki saat uzaklıkta olan Nyek'de Musevi bir hancının oğluna okuma-yazma ve bazı önemli dinî bilgileri öğretti. Onbir yaşında hoca olmuştu; ama aslında günde üç saatlik ders seanslarının dışında ev sakinlerinin ayakkabılarını boyamaktan elbiselerini fırçalamaya kadar evin her türlü angaryaları da onun zayıf omuzlarına yüklenmişti.

Düzensiz eğitimi boyunca açlık ve sefalet yakasını bırakmaz. St. Georghen'deki Musevî cemaati önceleri ona yatacak bir yer ve arada sırada sıcak bir kap yemek vermeyi kabullenir. Fakat, Arminius'un Hıristiyan okulunda laik bir öğrenim görmesi bağnaz Musevilerce hiç hoş karşılanmaz ve öğrenmek hırsı ile yanıp tutuşan bu genci sokağa bırakıverirler. Bir süre parkta yatıp kalkan, daha sonra ise bunamış karısını oyalasın diye kendisini kabul eden yaşlı bir şapkacının yanına sığınan Vambery'nin yetersiz beslenmeden renginin solmaya ve bedeninin çökmeye başladığını fark eden arkadaşları ona nasılsa acır

14

SARAYDAKİ CASUS

ve birer birer her öğün onu evlerinde yemeğe alıkoymaya başlarlar. Fakat arkadaşlarının bu iyikalpliliğine karşılık bazı hocaları, Yahudi kökenli oluşu nedeniyle, onu aşağılamaktan çekinmezler. Birkaç kez de Hıristiyan halk onu sokakta alaya alır, hattâ taşlar. Orta Avrupa'da giderek güçlenmeye başlayan Yahudi aleyhtarlığı (Anti-Semitizm) akımına rağmen, annesi küçük Vambery'yi eğitim standardı yüksek olan Hıristiyan okullarına göndermekte kararlıdır. Pressburg'da Benediktin rahiplerinin kolejine de devam eden Arminius, dindar bir Musevî aile

yaşamının, yine aynı şekilde dinî hüviyeti güçlü olan Hıristiyan eğitim sistemi ile çatışması sonucunda tüm manevî duygularını kaybeder. İleriki yıllarda kendisine Müslüman bir hacı süsü vererek Orta Asya'yı dolaşacak olan bu sahte dervişin metafizik tefekkür ve tahayyülâta girmeye, kendi ifadesine göre, ne vakti ne de eğilimi vardır. Materyalist dünya görüşüne rağmen, ileride dinin eksikliğini kavrayacak ve anılarında, belki de biraz pişmanlık duygusu ile karışık olarak, "Beni Cennete götürecek merdivenin bazı basamakları kırık, bazıları ise eksik" diye yakmacaktır.

Yakasını bir türlü bırakmayan maddî sıkıntıları dolayısıyla eğitimi için yeterli fonu toparlayamayan küçük Arminius, bu nedenle okula bir süre ara vererek özel derse gitmeyi dener. Sırtında birkaç yamalı elbise ve içi saman dolu uyku tulumundan oluşan heybesi ile Macaristan'da iş aramaya başlar. Bir süre büyük şehirlerde zengin ailelerin ahçı, bahçıvan ve diğer hizmetkârlarının aşk mektuplarını kaleme alır, başkalarının duygusal serenadları için balkon altlarında şarkı bile söyler. Günün modasına uyarak, Budapeşte kahvelerinde zaman öldürüp, ders verecek öğrenci bekler. Birkaç başarısız çabadan sonra zengin bir ailenin yanında o güne kadarki yaşamında hiç tanımadığı konforlu bir ortamda özel öğretmenlik yapmaya başlar. Ne var ki, Vambery artık on sekiz yaşında bir deli-

SAHTE DERVİŞ 15

kanlı olmuştur. Öğrencisinin 'yazdığını düzeltmek amacıyla' "ailenin biricik gözbebeği "Miss Emily'nin elini biraz

"* l'-J-'***

Vambery 20 yaşlarında.

16 SARAYDAKİ tASUt'

uzunca tutunca soluğu kapı dışında alır ve parmakla nın ucundan kalbine doğru yükselen sıcaklığı gecenin ayazında dindirmek zorunda kalır. Artık özel ders vermekten sıkılmış, macera aramaktadır. Şark'm esrarlı ve büyüleyici güzelliği genç Vambery'yi çekmektedir. Bu arada annesi ölmüş, onu Macaristan'a bağlayan biricik neden de ortadan kalkmıştır. Şimdi, Viyana'da kendisi ile tanıştıktan sonra Türkoloji'ye yöneldiği ünlü doğubilimci Baron Joseph von Hammer-Purgstal'm tavsiyesine uya-rak 1857 yılının ılık bir Mayıs sabahı İstanbul'a doğru gemi ile hareket eder. Tuna nehrini kat ederek Galatz'a, oradan Karadeniz yoluyla Halic'e ulaşacak olan bu zevkli ilk yurtdışı yolculuğunda gemide en ilgisini çeken sahne

güneş batarken namazını kılan Türk yolcular olmuştur. Bunlardan yaşlıca olanı seccadesini katladıktan sonra, meraklı gözlerini kendisine diken genç Macar gezginine yaklaşır. Vambery'in Türkçe konuştuğunu fark edince genç adama çok makbule geçen bir yemek ısmarlayan ve yolculuk sırasında sohbetini esirgemeyen bu Türk asilzadesi ileride tarihe pek çok tarihî eserin yazarı ve II. Ab-dülhamid'in adliye nazırı olarak geçecek olan Cevdet Paşa'nın babasından başkası değildir!

Cebinde hiç parası olmadığı halde İstanbul, Beyoğlu'nda bir aşağı, bir yukarı gezinerek karnını doyurmanın yolunu arayan Vambery'yi, başındaki Macar işi tüylü şapkadan tanıyan bir göçmen yurttaşı Bay Püspöki maceracı seyyaha yardımda bulunur ve onu evinde bir süre için misafir eder. İş bulabilmesi için Püspöki Vambery'ye 1848 İhtilâli'nin başarısızlığı uğraması ile Türkiye'ye sığınan Macarların uğrak yeri olan Cafe Flamm de Vienne'e gitmesini öğütler. Ne var ki, başarısız birkaç temastan sonra Vambery, "taşı toprağı altın" olduğu inancının yaygın olduğu bu kentte maddî kazanç kaynağının Avrupalılarla yoğun köşeler değil de, tersine Osmanlı mahallele-

SAHTE DERVİŞ 17

rinin tipik Türk kahveleri olduğunu derhal kavramıştır. Bir tabureye tüneyerek kahvelerde nargilesini fokurdatan Osmanlıların karşısına meddah olarak geçen Vambery, onlara hikâye-masal türünden bazı olaylar anlatacak, şiirler okuyacak, hattâ taklit bile yapacaktır. Gösteriden memnun kalan Türklerin kendisine ikramı ile de karnını doyurmayı başaracak, kendini geçindirecek kadar para bile kazanacaktır.

Beyoğlu kitabevlerindeki ilânlandan Vambery'nin özel ders verdiği öğrenen İstanbul beyefendileri, günün modasına uygun olarak, Batı kültürünün temelini oluşturan dil öğrenimine istekli olmaya başladıkları için maceracı Macar seyyahının talihi birden bire parlar, bey, efendi, paşa köşklerinde o güne kadarki hayatında görmediği konforun ve rahatın içine düşer. İlk beyefendilerinden olan Hüseyin Daim Paşa'nın konağında Osmanlı aristokrasisinin yaşam tarzını, geleneklerini ve teşrifat kurallarını gözlemlene imkânını bulan Vambery yalnız, kendi ifadesiyle, "tipik bir Türk centilmeni" olmakla kalmaz, ayrıca geleceğin Türkoloji profesörü olarak derslerinde kullanacağı ilk elden bir deney birikimini gerçekleştirir.

Hüseyin Daim Paşa'nın kendisine "Reşid Efendi" ismini takmasıyla 27 yaşındaki Macar çelebisi Türklerin ve Macarların aynı kökenden geldiklerine ilişkin Ural-Altay ırkbirliği

teorisinin yaşıyan bir delili olmuştur artık! "Türkiye'de doğuştan aristokrasi (kan aristokrasisi) yoktur; aşağı tabakadan bir kişi de, yetenekleri sayesinde sosyal merdivende yükselir, bir Müşir veya Sadrazam olabilir" diye yazan Vambery, Türkçe ve Türk kültürüne olan hakimiyeti ile Osmanlı-Türk yönetici toplumundaki bütün kapıların kendisine açıldığını itiraf ediyor, böylece Türk kurumlarına olan hayranlığını dile getiriyordu. 1876 Kanun-ı Esasî'nin mimarlarından Mithat Paşa'ya da Fransızca dersi veren Vambery , bilmediği kelimeler için

SARAYDAKİ CASUS

v^ambery, İstanbul kahvelerinden birinde Osmanlılarla sohbet edei ken.

SAHTE DERVİŞ 19

sözlüğe bakmayıp, kendisine sormayı tercih eden öğrencisinin zekî, hayalperest ve enerjik bir kişi olduğu gö rüşündedir.

Hüseyin Daim Paşa'nın konağından eski Hariciye Nazın Rıfat Paşa'nın köşküne, oğlu Rauf Bey'e tarih, coğrafya ve Fransızca dersleri vermek üzere taşman Vambery, boş zamanlarında bir medreseye giderek klasik Osmanlı bilimlerini öğrenme fırsatını da bulur. Daha sonra Batı dillerine olan hakimiyeti sayesinde Osmanlı Hariciye Ne-zareti'nde tercüman olarak istihdam edilir; İngiliz ve İtalyan büyükelçilerinin huzura alındığı bir gün, görüşmelerden sonra filolojik yeteneklerinden dolayı Sultan Abdül-mecid tarafından iltifatı hümâyûnla taltif olunur. Bu arada Vambery'nin yeteneklerini fark eden, bu yabancı-; nin istihbarat ve gözlemlerinden yararlanmak isteyen batı basını onu İstanbul muhabiri yapar, Reşid Efendi'nin Avrupa'nın yüksek tirajlı gazetelerinde yayınlanan yorumla-n ilgi ile okunmaya başlar.

Öte yandan filolojik alandaki çalışmaları Vambery'ye, Macarların karanlık tarihinin ancak Orta Asya'da yapılacak incelemeler sonucu aydınlanacağına işaret ediyordu. Orta Asya'dan gelen seyyah ve hacılarla görüştüğçe Avrupa'da üzerinde pek fazla birşey bilinmeyen bu yöreye bizzat gitmek isteği de o kadar artıyordu. İstanbul'daki rahatı ne kadar iyi olursa olsun, bu onun macera arayan eğilimini köreltmeye yetmemişti. Osmanlı payitahtını terk ederek, Orta Asya'ya yapmayı düşündüğü bir gezinin ta-sawurlanıyla dolu olarak Macaristan'a döndü (1861). Muhabiri bulunduğu Budapeşte Bilimler Akademisi'nde Türkiye ile ilgili bir konferans verdi. Akademi Başkanı Kont Emil Dessewffy'ye Orta Asya'ya gidip, orada Macar dilinin kökenleri üzerine bir saha araştırması yapmak istediğini belirtti. Akademi yönetim kurulunun muhalefetini de inandırıcı girişimiyle aşmayı bilen Vambery, bu kurumun

SARAYDAKİ CASUS

kendisine sağladığı 1,000 florin ile bir kez daha Şark'a doğru hareket etti.

Reşid Efendi, karayolu ile İran'a gelir (2). Tebriz-Tah-ran yolu ile ülkenin başşehrine giren Macar seyyahın ilk durağı Osmanlı Sefareti olur. Burada Büyükelçi Haydar Efendi'nin misafiri olan Vambery'ye her türlü ikram ve itibar gösterilir. Şif İran'daki Osmanlı Sefareti hem mek-ke'de hac görevini tamamlamış Sünnî Müslümanların Pa-dişah'ın kendilerine ihsanı olan ianeyi aldıkları, hem de eğer şikayetleri varsa dile getirdikleri bir uğrak yeriydi.

Vambery, dikkatleri üzerine çekmeden ancak onlarla birlikte tehlikesizce Orta Asya'ya yolculuk edebileceğine karar verdi. Kaşgarlı İmam Hacı Bilâl, dört Türkistanlı yoldaşı ile Osmanlı Sefareti'ne nezâket ziyaretinde bulunmak için Tahran'a geldiklerinde onlara evliyaların türbelerine yüz sürmek için Orta Asya'ya gitmek istediğini," kendisini aralarına alırlarsa çok sevineceğini, müteşekkir kalacağını belirtti. Sefir Haydar Efendi de Hacı Bilâl'i huzuruna kabul ederek, Vambery'nin Padişah hazretlerinin emaneti olduğunu söyledi. Hacı Bilâl'in olumlu cevabından sonra Vambery, saçlarını kestirmiş, fakirane giysisi, başında külâhı ve elinde delili ile tam bir derviş olmuştu. Sahte dervişe Haydar Efendi uygun bir Osmanlı pasaportu da hazırlamıştı. Padişah'm tuğrasının Orta Asya'da bile ne kadar itibar gördüğünü, onsuz yolculuğa çıkmış olsa idi sağ dönmesinin imkânsız olduğunu anılarında itiraf eden Vambery, Haydar Efendi'nin kendisinin gerçek hüviyetini bildiği halde ona bu kadar alicenap davranması karşısındaki takdirini belirtmekten de çekinmeyecektir:

"Hıristiyan Avrupa'nın bir memuru hiçbir Müslümana bu kadar cömert davranmazdı]"

Yine de Türkler onu bu yolculuktan caydırmaya çalışmışlar, fakat Vambery'nin kararlılığı karşısında bu tutumlarında ısrar etmemişlerdi. "Asil kalpli Türk dostla-

SAHTE DERVİŞ 21

rımdan ayrılmak bana zor geldi" diyen Vambery'ye asıl manevi desteği Tahran' daki İngiliz temsilciliği sağlamıştır. Londra'nın İran Büyükelçisi Sir Charles Alison, ülkesinin yayılma sahalarından biri olan Orta Asya'da nelej olup bittiği hakkında uzun zamandır herhangi bir haber alamamıştır. Rusya'nın Türkistan'ı bütünüyle kendi nüfuz dairesine almasından kuşkulmaktadır. İstihbarat toplamak amacıyla Intelligence Service'in Orta Asya'ya göndermiş olduğu iki İngiliz subayı, Conolly ve Stoddart, Buhara'da öldürülmüşler, Yüzbaşı Wyburn ise kaybolmuştur. Bu nedenle Alison, kendisine derviş süsü veren Vambery'nin ne

Türkmenlerin ne de Rusların şüphesini çekmeden Asya'nın içlerine nüfuz edebilme şansının olduğunu fark etmiş ve maceracı Macar delikanlısına bu tehlikeli yolculuğu başarıyla tamamlayabildiği takdirde İngiltere'de tüm kapıların kendisine açılabileceğini belirtmişti (3).

28 Mart 1863'de sabah namazından sonra besmele ile hacı kervanı yola düzülmüştü. İlk hedefleri, Hazar Deni-•zi'nin kuzeydoğusundaki Mazenderân eyaletine bağlı Sarı şehri idi. Yirmi bir kişilik hacı kafilesinde her yolcuya yetecek kadar merkep olmadığı için "Hacı" Reşid zaman zaman binek hayvanından iniyor, onlan bindiriyordu. Bizim Topal Marco Polo'nun bu jesti, fakir hacılarda derin şükran duygulan uyandırıyor. San şehrine vardktan sonra Karatepe'ye doğru hareketlerine devam eden dervişler, Karatepe'ye ulaştıklarında Nurullah adlı bir Afan-i'da misafir olmuşlardı. Ne var ki, Nurullah ve adamları Vambery'nin gerek tavrından, gerek açık renk yüzünden kuşkulandı. Tereddütlerini belirtince, Vambery sükûnetle şu cevabı verir: "Bende dünya-yı fâniye guia vardır. İlhâm-ı Rabbani ile makamat-ı mübarekeye yüz sürmeye gk erim. Cenab-ı Hak müyessir kûa!"

Ertesi gün Gümüştepeye gidecek,olan bir Türkmen

22 SARAYDAKİ CASUS

gemisi, hacdan Allah rızası için alıp karşı sahile geçirmeye razı olur. O akşamı Hazar Denizindeki Aşur adasında geçiren Vambery'yi zorlu dakikalar beklemektedir. Aşur adası, Rus Çarlığı'nın Orta Asya'da ele geçirdiği toprakların güneydeki nihaî noktadır. Vambery'in ifadesine göre, bu yöreye Rus'lar giderek nüfuz etmekte, fakat çevredeki Türkmen oymakları ülkelerinin bu işgaline karşı kahramanca direnmektedirler. Yer yer çarpışmaların olduğu bu yörede Vambery, iki düşman arasında kalmış olmanın verdiği kuşkuyla geceyi uykusuz geçirecektir. Hele ertesi gün kendilerini bordalayan Rus savaş gemisinin mürettebatından bir subay yüzüne dikkatli bakıp, büyük bir hayretle yanındaki arkadaşına "Bu ne biçim derviş? Nasıl Türk? Rengine bakınız, hâline bakınız. Başka hacılara benzemiyor. Bunu esir etmiş olmasınlar?" dediğini duyunca nerede ise heyecandan yığılıp kalacaktır. Neyse ki, arkadaşı hacı kafilesinden birisinin elinde gördüğü tavlaya takılarak, onunla meşgul olmaya başlayacak, böylece sahte derviş rahat bir nefes alacaktır. "Dünyanın rüşvete en düşkün resmî memurları Ruslardır" diye yazan Vambery, kaptanlarının subaylara uzattığı kese ve paketleri aldıktan sonra savaş gemisinin ayrılmasına en fazla sevinenler arasındadır.

Altın şanslı bir kumsalda, kıyıya çıkan hacılar artık göçebe Türkmenlerin ülkesinde idiler. Vambery'nin Türkmenlerin yaşamına ilişkin gözlemlerini konumuzun kapsamı içerisine

girmediğ için burada ayrıca belirtmeyeceğiz. Yalnız, Vambery'nin ilginç teŖhislerinden biri, Müslüman Türkmenlerin dinî yaŖamalarında eski geleneklerinin izlerine de rastlandığı konusudur. Hacılar bu bölgede hakim güç olan Han Çan'ın konuğu olacaklardır. Kendilerine gösterilen zen ve konukseverlikten çok utanan Vambery, Türklerin bu önemli millî özelliğini anılанда Ŗyle takdirle anacaktır: "Dünya yüzünde Türkler kadar ko-

SAHTE DERVİŖ 23

nuksever, misafir özleyen ve varını yoğunu ziyaretçisine harcayan bir miUet daha yoktur. Bilhassa Trklgn zva-tanı olan Orta Asya'da bu misafirperverlik kalemle ve dle anlatılmaz hl alır. Bizi de hangi obanın misafir edeceği kavgası ile nerede ise kan dökülecekti." GmŖtepe'de Buhara'ya gidecek kervanın hazırlanmasını beklerken birçok hastalar bizim sahte derviŖe baŖvurup iyi nefes istiyorlar, ilaç yapmasını rica ediyorlar, hattâ muska bile yazdırıyorlardı. Vambery ise onlann bu isteklerini geri çevirmiyordu. evresindekileri kuŖkulanıracak herhangi hatalı davranıŖta bulunmaksızın gerçek bir derviŖ olup çıkan Vambery, Allah'ın ona bađıŖladığı bu gizleme ve taklit melekeleri sayesinde ileride gizli ajanlığa adımını attığı günlerde büyük iŖler baŖaracaktı. Orta Asya'daki maceraları ise onun için ileride stad olacağı "casusluk" mesleğinin etin bir staj devresini oluŖturacaktı.

Hiyve Hanı'nın Türkmenlere bir iŖ için yolladığı bir manga muhafız dnŖ yolculuğunda hacı kafilesine eŖlik etmeyi kabullenmiŖti. Hiyve yolculuğunda Vambery'nin bindiği deve bir yaban domuzunu görüp, rknce sahibini dŖrmŖ ve zavallı sahte derviŖ kendini bir anda domuzun keskin diŖleriyle karŖı karŖıya bulmuŖtu. Bir Türkmen yiğidi yetiŖip yaban domuzunu mızraklamamıŖ olsaydı, Hacı ReŖid'in Orta Asya seyahati acıklı bir olayla noktalanacaktı. Ölüm tehlikesinin üzerine bir de dört günlük l yolculuğu Vambery'yi periŖan etmeye yetmiŖti. Bu sıkıntılı yolculuktan sonra zbek ovalarında ağırlandılar. Hiyve'ye vardıklarında bu muhteŖem beldenin bütün kapısının iki yanına dikilmiŖ halk, hacılan alkıŖlarla karŖılamıŖtı. Hiyve'de aslen Osmanlı olup, tarikat pirlerinin hayatları üzerinde dinî araŖtırmalar yapmak üzere on yıl önce buraya yerleŖen Ŗkrullah Bey'i ziyaret eden Vambery'yi Hariciye Nazın Ali PaŖa'nın konağında bir kere gördüğü bu Türk bilgini hemen tanımiŖ,

24 SARAYDAKİ CASUS

SAHTE DERVİŖ 25

"Reşid Efendi": Sahte derviş Vambery'nin Orta Asya gezisi sırasında çekilmiş bir resmi.

gözpmarlandıdan seller gibi yaşlar dökülen sahte dervişe kucak açmış ve Hiyve Hanı'nı görmesi için aracılık yapmayı vaad etmişti. Acımasız bir despot olan Seyyid Mehmet Hari'm Sarayı'na kabul olan Vambery, bu ziyaretiyle kendisi hakkında çıkabilecek kuşkulana gidermiş, hattâ hacı arkadaşlarına Han'ın ihsanını da sağlamıştı. Hiyve'deki gözlemleri içinde Vambery'nin tesbit edebildiği en ilginç konu, kuşkusuz ki Orta Asya Türklerinin Batı Türk Hakanlığı (Osmanlı İmparatorluğu) hakkında bilgi edinmek istek ve hasletleridir. Vambery, Doğu Türklerinin bu meraklarını mümkün mertebe gidermeye çalışmıştır.

Hiyve Hanı, hacı kafilesinin bütün yolculuk eksiklerini tamamlatmışü. Buhara yoluna düşen Vambery ve arka-daşlan cennet kadar güzel bahçelerden geçerek, Orta Asya içlerine doğru ilerliyorlardı. Yol üzerinde çilehanelere rastlayan Vambery, bu tekkelerde Müslüman Türk ulemasının afyon illetinin pençesine düştüklerini görünce üzölmekten kendini alamamıştır. Bir yüzyıl sonra dini, kitlelerin afyonu olarak değerlendirecek Sovyet halefleri gibi Türk Orta Asyası'na hâkim olmak isteyen Rus Çarlı-ğı'nın emperyalist siyasetlerinin bir yöntemi de afyon alışkanlığını Türk uleması arasında yaygınlaştırarak, Türklerin fikri gelişimini önlemek, onları kitlevî intihara teşvik etmektir. Arkadaşı Hacı Bilâl ona afyon tutkusunun Han-lann sarayına ve ordu saflanna girdiğini, afyonu tanımadan önce Hokand Hanlığı'nın atlıları Ruslara göz açtırmazken, bu alışkanlıktan sonra Ruslann üstün geldiklerini söylemişti. Rusların Balkanlar'da ülkesi Macaristan ve Ortadoğu-Orta Asya kuşağında dostu Türkler hakkında beslediği emelleri bizzat gördükten sonra amansız bir Rus düşmanı olan Vambery, hatıratında iç burukluğu ile Ruslann Türkistan'da bu kötü adetleri yaymak için giriştikleri propaganda ve gayretleri görünce insanlık namına ne kadar üzöldüğünü kaydedecektir.

Ceyhun nehrini geçtikten sonra bu sefer geride bıraktıklarından daha uzun ve kuru bir çöle girdiler. Sıkıntılı

26 SARAYDAKİ CASUS

bir yolculuk sonunda Hacı Oban'a, oradan da Buhara'ya vardılar. Bu kentte Hüseyin Halife tekkesinde konakladılar. Vambery, Buhara'da onbeş gün geçirdikten sonra Ho-kand arabalarıyla Semerkand'a gitmeyi tercih etti. Bu tarihî kentte de incelemelerde bulunduktan sonra Vambery, Hacı Bilâl ve diğer arkadaşları ile helâlleşerek Herat üzerinden Avrupa'ya dönüş yolculuğuna başlar. Tah-ran'da onu dostları sevinçle karşılarlar. Sir Charles (Alison) Orta Asya'daki gözlemlerini bir an önce kağıda dökmesini önerir. Hazırlayacağı raporu,

kendisine vereceği tavsiye mektupları ile birlikte İngiliz Başbakanı Parners-ton'a takdim etmesinin gelecekteki "kariyeri" açısından büyük yararlar getireceğini imâ eder. Vambery'nin devria-lemi İngiltere'nin Orta Asya'daki amansız rakibi Rusya'nın da dikkatini çekmiştir. Tahran'daki Rus Büyükelçisi von Giers, tecrübelerini Romanofların hizmetine sunduğu takdirde kendisini Rusya'da "çok parlak bir gelecek" beklediğini vaad eder. Anılarında "Çarlığın tüm hazinelerini cebime doldursanız, yine Rusya'ya duyduğum düşmanlığı silemezsiniz" diye yazan özgürlük âşığı Vambery ise despotik Rusya'nın teklifini tereddüt etmeden reddeder.

Üç ay Tahran'da kalarak yorgunluğunu gidermeye çalışan Vambery, bir yandan da gezisi sırasında gizlice Arap alfabesi ile fakat Macarca tuttuğu notlarına çekidüzen verir. 6 Nisan 1864'te Peşte'ye varmadan İstanbul'a uğrayan Vambery, Osmanlı payitahtında Sadrazam Ali Paşa'yı da ziyaret etmeyi unutmaz. Onu sıcak bir ifade ile karşılayan Ali Paşa'ya, isteği üzerine, Orta-Asya'yı bilinmeyen yönleri ile anlatır. Vambery'nin Orta Asya'dan ülkesi Macaristan'a getirdiği en ilginç hediye Hiyve'de tanıdığı ve yakasını bırakmayan Molla İshak adlı bir Tatar'dır. Kendisine İstanbul'a kadar yoldaşlık etmek isteyen bu garip Tatarı yanına alan Vambery'yi Osmanlı payitahtında bir sürpriz beklemektedir: Kendisine İstanbul'dan Mekke'ye gideceğini söyleyen Molla İshak, oldukça kaynaştığı candan bağlandığı "sahib'inden ayrılmak istemez, kanlı yaşlar döker. "Fakat, sevgili dostum, ben kâfirlerin

SAHTE DERVİŞ 27

yaşadığı Frengistan'a gitmeliyim. Orası sana çok tuhaf gelir" diyen Vambery'ye Tatar, "iyi kalpliler kötü yerlere gitmezler" şeklinde bir cevap vererek ondan ayrılmayacağını anlatır. Böylece, Orta-Asya'dan edindiği bilgi ve tecrübelerini aktarmak üzere Peşte Akademisi'ne girdiğinde Vambery'nin başında Mecidî bir fes, arkasında ise garip bir Tatar vardır!

Akademi başkanı Kont Emil Desewffy'nin iltifatlarına rağmen Macar bilim adamları ciddî bir akademik kariyerden geçmeyen ve kendi kendini yetiştiren Vambery'nin bulgularını kimi zaman alay, kimi zaman küçümsemeyle karşılarlar. Aslında Avusturya'nın baskısını giderek arttırdığı bir ortamda Türklerle Macarların ırkî yakınlıkları ve Macarca'nın kökenleri gibi konular aktüel olmaktan pek uzaktır. Değerinin anlaşılmadığı kompleksinin benliğine hâkim olduğu Vambery çektiği sıkıntıların ve atlattığı tehlikelerin ödülünü aramak üzere bu sefer de İngiltere'ye hareket eder. Bu arada, yeterli maddî imkânlara sahip olamadığı için sadık dostu Molla İshak'ı Peşte'de bırakır. Dover ile Londra arasındaki demiryolu yolculuğunda

karşılaştığı yolculardan Bay "Smith" ona Orta-As-ya izlenimlerini anlattırır, hattâ Londra'da onu parasını kendi vermek üzere Victoria Hotel'inde mükemmel bir oda ayırtır, daha sonra ise özel bir daire tutarak kirasını öder. "Bu Bay Smith kimdi? Bunu hiçbir zaman öğrenemedim" diye yazan Vambery'nin bu "iyi kalpli" dostu aslında Intelligence Service'in kendisini karşılamak için görevlendirdiği bir memurdan başkası değildi.

Aslında İngiliz otoriteleri, Tahran'da Sir Alison'dan almış olduğu referansları birer birer Kraliyet Coğrafya Der-neği'ne (Royal Geographical Society) ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na takdim eden Vambery'den kuşkulandıydılar. Vambery'in çöl güneşi ile yanmış, rüzgârları ile kavrulmuş teni ve Türkçeyi kusursuz konuşması nedeniyle onun bir Türk casusu olduğunu sanmışlardı. Neden sonra Vambery'yi Peşte'den tanıyan bir ırkdaşı. General Kmetty, aracılık edince ona İngiliz sosyetesinin kapılarını

28

SARAYDAKİ CASUS

I

açmışlardı. Böylece Vambery konferanslar vermeye, yalnızca asilzadelere mahsus av partileri, balolar ve toplantılara katılmaya başladı, İngilizlerin kendisi gibi bir kâşife gösterdiği ilginin bu ülkenin emperyalist eğilimlerinin doğal bir sonucu olduğunu düşünüyordu. İngilizler, endüstri fazlalıklarını satacakları pazarlar ve ucuz hammadde kaynakları kazanmak çabasıydılar. Dikkatlerini ekonomik ve ticarî potansiyeli olan bir ülkeye diken İngilizlerin, bu ülkeyi sömürgeleştirme aşamalarını da Vambery şöyle sıralıyordu: "Önce kâşifler, sonra misyonerler, daha sonra tüccarlar ve nihayet bayrak!"

Elimizdeki belgelerden Vambery'nin Taymis kıyıları'nda sıcak bir ilgi ile karşılandığı halde, kendisine herhangi bir resmî görev verilmediğini çıkarıyoruz. İngiliz Dışişle-ri'nin gizli istihbarat bölümü, Vambery'nin Orta Asya'da topladığı bilgileri, Royal Geographical Society aracılığı ile edinmiştir. Lord Palmerston onu gerek Carlton Hou-se'da, gerek 16 Belgrave Square'de ağırlamışsa da genç adamı Kraliçe'nin hizmetinde istihdam etmeyi düşünmemiştir. Bu görev ileride Palmerston'un haleflerine düşecektir. Bu arada Vambery İngiliz sosyetesinin katı ve yapmacık kurallardan sıkılmaya, bunalmaya başlamıştır. İngiltere'de nefret ettiği ikinci bir nokta da herkesin maddî çıkar beklentisi ile bir yerden diğerine koşuşmalarıdır. Asya'daki manevî duyguların baskısından ve Şark insanının ağırlığından da hoşlanmadığını itiraf eden Vambery, Doğu'da Batı'yı, Batı'da Doğu'yu arayan, fakat aslında her iki dünyaya

da yabancılaşmış bir eksantrik tip olup çıkmıştır. "Galiba en iyisi bu iki dünyanın köprü noktasını oluşturan ülkeme dönmek olacak" diyen Vambery, kitabının satışından kazandığı parayı Londra'da jet sosyeteye ayak uydururken savurduğu için bir kere daha cepleri boş olarak Macaristan'a döner.

XIX. yüzyıl Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda öğretim üyesi adaylarının atanabilmeleri için bizzat İmparator'un yüksek onaylarını almaları gerekiyordu. Kaderini bu kez de üniversite çerçevesinde devam ettirmek isteyen

SAHTE DERVİŞ 29

Macar Akademisi üyesi Vambery'nin 30 yaşlarında Orta Asya gözlemlerinden dolayı kazandığı ödülle birlikte ulusal kıyafetiyle çekilmiş bir fotoğrafı.

30 SARAYDAKİ CASUS

Vambery, "son derece iyi kalpli bir hükümdar" olarak tanımladığı Francis Joseph tarafından huzura kabul edilir, "Çok sıkıntı çekmişsiniz. Bu mevki hakkınızdır" diyen İmparator, yine de Macaristan'da Şark dilleri öğrenmeye talip olacak öğrencilerin bir elin parmaklarını geçmeyeceğini ekler. Buna karşılık Vambery'nin cevabı da zaten genç profesör adayının tercihini yansıtmaktadır. "Hiç öğrenci bulamazsam, o zaman sayın efendim, ben de kendim öğrenirim." Gerçekten de Vambery, üniversite hocalığını araştırmalarını sürdürebilmek için en uygun ortam olarak kabul ediyordu. İleriki yıllarda Türkçe öğrenmeye hevesli yeni bir öğrenci gelince, ona bir Türkçe gramer kitabı uzatmış ve "Bunu al, çakş, öğrendikten sonra bana gel" demişti! Macar Üniversitelerinin özerkliği nedeniyle, bir akademik posta tayin edilebilmek için İmparator'un-kindenden çok rektörün onayı gerekliydi. Bağnaz Katoliklerin egemen olduğu Macar öğretim kurumlarına kökeni belirsiz bir kişinin, üstelik bir Musevi'nin atanması pek olağan değildi. Rektör, "Senin güvenilmez karakterin olduğunu bilmiyoruz mu sanıyorsun? Şark dillerine olan bilginin eksik ve yanlış olduğunu, bu mevkiye hiç de lâıyk olmadığını da biliyoruz. Ne var ki. Majestelerinin emirlerini de çiğnemek istemiyoruz. Bu görevi onun yüce girişimine borçlu olduğunu unutma" diyerek karşılamıştı onu. Yine de rektör, Francis Joseph'in bu konudaki açık talimatına rağmen, Vambery'yi boş olan profesörlük kadrosuna değil de, okutmanlık mevkiine atamayı uygun bulacaktır. Sosyal statü bilincinde olan bir Vambery için bu profesörlüğü elde etmek hiç de kolay olmayacaktır.

1865 ile 1885 yılları arasında Vambery'nin akademik yaşamındaki en verimli çağdır denilebilir. Bu dönem içerisinde Orta Asya ile ilgili birbirini ardına yayımladığı incelemeler

Macaristan, Türkiye, İngiltere, Fransa ve Almanya'da yayınlanmış, yazanna o devrin en büyük Şark uz-

SAHTE DERVİŞ 31

manı olmak özelliğini kazandırmıştır. Bilimsel çalışmaları yanında Avrupa'nın en yüksek tirajlı dergi ve gazetelerine siyasî makaleler de yazan Vambéry, artık dünya kamuoyunda aranan bir isim olmuştur. "Çalışma odamda geçirdiğim saatler hayatımda tattığım biricik mutluluktur." diyen Vambéry anılarında özel yaşamından, eşinden, Rüs-tem adını koyduğu oğlundan hiç söz etmez. Fakat, biz Vambéry'nin 1868'de, Profesör olduktan bir yıl sonra, Peşte Üniversitesi patoloğundan Prof. Lajos Aranyi'nin kızı Cornelia ile evlendiğini biliyoruz. Müşfik, basit, fakat evine düşkün bir hanım olan Cornelia'nın tanınmış doğu-bilimci tarafından ihmâl edildiğini tahmin etmek herhalde güç olmayacaktır. Günlük yaşantısı çalışmadan çevresinde geçen bir yazar için aile sorumluluğunu yüklenmek değil, kabullenmek bile zor olmalıdır. Vambéry'nin ifadesinden ailesini Peşte'nin en görkemli caddelerinden birinde, nehre bakan bir dairede konfor içinde yaşattığı anlaşılıyor. Kendi gençliğinde babasından ne maddî, ne de manevî bir yakınlık görmediği için Vambéry ailesine geçim sıkıntısı çekilmeyen bir yaşam tarzı vermesinin yeterli olacağı düşüncesindedir, o kadar! Sabahları kalkar kalkmaz kalemini kuşanan Vambéry, günlük çalışma programında önce bilimsel çalışmaları gelir. Öğleden sonra ciddi araştırmalarının yorgunluğunu ise siyasî makale yazarak çıkarır. Sekreterlerine üç değişik dilde aynı anda üç ayrı makale dikte ettirdiğini savunan Vambéry'nin tek eksikliği alçakgönüllülük olsa gerek! Avrupa'nın her yöresinden konferans vermek üzere davet üstüne davet alan Vambéry, yine kendi anlatımı ile, bir "sahne kahramanı" olmuştur. Gerek yazılarında ve gerek konferanslarında Rusya'nın Ortadoğu ve Orta Asya'daki saldırgan emellerine dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışan Vambéry, özellikle İngiltere'de büyük bir coşku ve takdirle karşılaşır, onuruna ziyafetler verilir. Hattâ Kraliçe Victo-

32 SARAYDAKİ CASUS

ria'nın daveti üzerine 6 Mayıs 1889'da Windsor'da bile ağırlanır. Kraliçe ona incelik gösterir, güneş batmaz imparatorluğun kurucusu hükümdar, Vambéry'in Orta Asya gözlemlerinden oldukça yararlanır.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI :

(1) Vambery'nin yaşamı, yayın sırası ile, üç esere konu olmuştur: N. Tikhonov, Vambery (Gürcüce), (Tiflis, 1931); Mağda Vamos, Reşid Efendi (Macarca), (1966) ve Lory Alder/Richard Dalby, The Dervish of Windsor Castle (İngilizce), (Bach-man/Turner: London, 1979). Yine de bu hususta en iyi kaynağın Vambery'nin iki ciltlik kendi otobiyografisi olduğunu (The Story of My Struggles, (Fisher Unwin: London/Leipzig, 1904) okuyucuyu görecektir.

(2) Vambery'nin bu gezisi için, ayrıca bkz. A. Vambery, His Life and Adventures, (Fisher Unwin: London, 1890) ve Bir Sahte Dervişin Asya-yı Vusta'da Seyahati, (Vakit Matbaası: İstanbul, 1295). Bu iki eseri Cemal Kutay, Sahte Derviş (İstanbul, 1970) adlı kitabında özetlemiştir.

(3) Public Record Office (bundan sonra P.R.O.), Foreign Office belgeleri (bundan sonra F.O.) 800/33, 5 Temmuz 1907. İngilizlerin Vambery'den önce de derviş kılığında adamlarını Afganistan'a özel misyonla gönderdiklerini biliyoruz. Bkz.: Ahmed Hamdi, Alem-i İslâm ve İngiliz Misyoneri: İngiliz Misyoneri Nasıl Yetiştiriliyor? (Müdafaa Matbaası: İstanbul 1334).

İKİNCİ BÖLÜM

"REŞİD EFENDİ"

Devletlerarası Casusun Yıldız Misyonu

İngiliz Avam Kamarası'nın 20 Temmuz 1889'daki birleşiminde Huddersfield temsilcisi William Summers, Dışışleri müsteşarı Sir James Ferguson'a Profesör Vambery'nin günün Dışışleri Bakanı Lord Salisbury'nin ricası ile Padişah'a özel bir misyon için gittiği yolundaki söylentilerin doğru olup olmadığını, eğer bu söylentilerde gerçek payı varsa tanınmış doğubilimcinin bu görevinin neleri kapsadığını sordu. Yerinden ağır ağır kalkan müsteşar, duygusuz bir ifade ile kısaca, "Bu sözlerin kesinlikle aslı yoktur» demekle yetinir. Oysa ki, daha bir ay kadar önce Prof. Vambery, Lord Salisbury'nin emriyle İstanbul'da bulunmuş ve Foreign Office'e Padişah II. Sultan Abdülhamid Han ve ülkesine ilişkin uzun ve gizli bir rapor sunmuştu (1).

(I)

Vambery'ye verilen bu görevin niteliğini açıklamadan önce II. Abdülhamid dönemine kadar olan Türk-İngiliz ilişkilerine özetle değinmek, konumuz açasından yararlı olacaktır.

İngiltere'nin Osmanlı devleti ile ilgisi Türklerin Avrupa'ya girmesiyle değil, Britanya imparatorluğu'nun Yakın Doğu'da önemli topraklar elde etmesiyle başlamış-

3« SARAYDAKİ CASUS

tır. Kraliçe I. Elizabeth'in III. Murada William Harborneu elçi olarak göndermesi ile kurulan (2) fakat ticari anlaşmalarla sınırlı ilişkiler 1757'de İngiltere'nin Hindistan'ı ele geçirişiyile siyasî ve stratejik bir önem kazanmıştır. Bu tarihten sonra İngiltere'nin Yakın Doğu politikasının esası, Avrupa için hem doğal kaynaklarıyla ekonomik, hem de Doğu'yla ulaşım bağlantısı yönünden stratejik önem taşıyan Hindistan'ı güvenlik içinde tutmaktır (3). Osmanlı İmparatorluğu ise Hindistan'a uzanan hem kara hem de deniz yollarının üzerinde bulunduğu için Londra, başta Rusya ve Fransa olmak üzere bu bölgeye herhangi bir başka devletin sarkmasını önlemiş ve giderek zayıflamakta olan Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü yabancı saldırılara karşı korumasına destek olmuştur (4). 1798 yılında Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı ele geçirmek istemesiyle başlayan Türk-İngiliz işbirliği, 1839-41'de Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ve 1853'de Rusya'nın emellerine karşı da başarıyla sürdürülmüştür. Böylece, Palmerston ve Ponsonby dönemlerinde, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması İngiliz dış politikasının mihenk taşı haline gelmiştir.

Seleflerinin Türkiye'yi Rusya'ya karşı güçlü bir baraj olarak görmesine rağmen, 1877'de iş başına gelen Salisbury Kabinesi Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerini yaşadığını düşünmeye başlamıştı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların batıda İstanbul, doğuda ise Erzurum kapılarına kadar ilerlediklerini telâş ve panikle gözleyen Salisbury, Türkiye'nin bir daha herhangi bir Rus saldırısına karşı dayanabileceği konusunda kuşkuluydu. Yeni bir acil durumda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yardımına koşması da güçleşmişti. Özellikle Doğu Anadolu'dan başlatılacak Rus çıkartması karşısında İngilizlerin yardım etmesi mümkün değildi. Salisbury, "Biz balığız; donanmamız Ağrı'ya tırmanamaz ya!" diyordu (5). Bugü-

-REŞİD EFENDİ" 37

ne kadar İngiltere, Rus tehditlerine karşı donanmasını İstanbul'a göndereceğini söyleyerek caydırıcı olmaya çalışmıştı. Buna karşılık Ruslar da aynı silahı kullanmayı düşünmüşlerdi. Daha İngiliz donanması İstanbul'a ulaşmadan kendi donanmaları ya Karadeniz Boğazından geçere-kOsmanlı payitahtım vuracak, ya da Türkiye'ye Kfilyos'tan çıkartma yapacaklardı (6). Bu söylentiler Londra'da da duyulunca, İngilizler İstanbul Boğazı'nın iki yakasındaki istihkâmın Ruslara geçit verip vermeyeceğim merak etmeye başladılar. Eğer istihkâmlar

yetersizse, Osmanlı İmparatorluğu'nun işi bitmiş demektir ki o zaman izlenecek politika Türkiye'yi boş yere desteklemek yerine Rusya'ya yakınlaşmaya çalışmak olmalıydı (7).

İngiltere'nin bir yüzyılı aşkın süredir devam ettirdiği geleneksel Türkiye politikasını bir anda tersyüz etmesi mümkün değildi. Böylesine dramatik bir değişiklik yapılmadan önce, bütün haberahna merkezlerinin zorlanarak Osmanlı Devleti'ne ilişkin olumsuz değerlendirmelerin doğrulanması gerekiyordu. Padişah'la aralarındaki anlaşmazlıkların aslında aşılması mümkün olmayan bir uçurum oluşturup oluşturmadığı, uzlaşma ve işbirliği alanlarının var olup olmadığı tesbit edilmeliydi. İngiltere 15 Eylül 1882'de Mısır'ı işgal etmiş, fakat bu fiili durumu Padişah kabullenmemiş; 1887'de bir antlaşma önerisi de İstanbul'a gelen Sir Henry Drummond Wolff u Abdülhamid huzuruna almak tenezzülünde bile bulunmamıştı (8). Eğer Mısır konusunda Padişah'm iyi niyeti sağlanabilirse, o zaman Türk-İngiliz işbirliğinin devam edebilmesi belki mümkün olabilir, hatta Bismarck'm da tavsiye ettiği gibi Türkiye, İngiltere, Avusturya-Macaristan ve İtalya arasında Rus tehditlerine karşı Akdeniz'de statükonun korunmasını amaçlayan Akdeniz Andlaşmalarına katılması teşvik edilebilirdi (9).

İngiltere İstanbul büyükelçileri bu bilgileri Londra'ya

38 SARAYDAKİ CASUS

aktarmaktan çok uzaktılar. Yıldız'da kapalı kapılar ardına çekilmiş mutlakiyet Türklyesi'nin yegâne karar vericisi Sultan Hamid, yabancı devlet temsilcilerinin kolaylıkla görüşebildikleri bir hükümdar değildi. Padişah, elçilerle görüşmeyi kabul ettiği zaman bile onlara ancak klişeleşmiş cevaplar veriyor, asıl görüşlerini daima gizliyordu. Bu durumda Londra'nın başta Mısır olmak üzere Türkiye ile olan sorunların çözümlenebilmesinde arabuluculuk yapacak, Osmanlı Devleti ile uzlaşma ve anlaşma imkânları kalıp kalmadığını tesbit edecek ve gerçek politikası hakkında istihbarat toplayacak Padişah'm güvenini kazanmış resmî hüviyeti olmayan birisine ihtiyacı vardı (10). İşte, ancak bu ajanın gayretlerinin sonucu İngiltere, Ortadoğu ve Akdeniz politikasının dönüm noktasını yaşadığı bu günlerde Osmanlı Devleti'nin kaderi ile ilgili bir seçim yapmak zorunda kalacaktı.

Dünyada bu zor ve çetrefilli görevi yüklenecek cesaret ve yeteneklere sahip. Sultan Hamid'in güvenini kazanmış tek kişi vardı ve o kişi de Vambery'den başkası değildi. Bundan önceki bölümde Vambery'nin filolojik yeteneklerinin onu bir derviş kimliğinde Orta Asya'ya sağ olarak getirip, götürdüğünü görmüştük. Ayrıca, liberal Vambery özgürlük şampiyonu olarak

gördüğü İngiltere'nin Orta Asya'daki "çağdaştırma" çabalarının kalemiyle baş savunucusu kesilmemiş miydi? Rus düşmanlığı, İngilizlere ve Türklere olan dostluğu ile tanınan Prof. Vambery, Tay-mis ile Boğaziçi kıyılarını yeniden birleştirecek bir köprü olabilirdi. En önemlisi, Vambery II. Abdülhamid gibi vesveseli ve herkesten kuşkulanan, idaresi zor bir Padişah'm güvenini kazanmış tek yabancıydı.

II. Abdülhamid ile Prof. Vambery'nin ilk karşılaşmaları tanınmış doğubilimcinin o zamanlar yalnızca "Reşid Efendi" olarak Padişah'm kızkardeşi Fatma Sultan'a bir perde arkasından özel Fransızca dersi verdiği 1858 yılına rast-

"REŞİD EFENDİ" 39

lar. Reşid Efendi, Fatma Sultan'a Fransızca küçük cümleler yaptırıp, tekrar ettirirken zayıf, açık renk yüzlü bir şehzade de gelmiş, hocanın karşısına ilişmiştir. Adının Hamid Efendi olduğunu sonradan öğrendiğini itiraf eden Vambery bu şehzadenin, ağzından çıkan her Fransızca kelimeyi anında kaptığını, hattâ bazen kendisine anlamadığı yerleri nezâketle sorduğunu anılarında yazacaktır. Yine Vambery'nin yazdığına bakılırsa, bir gün Çubuk-lu'da bir ağacın altına uzanmış güç bir Farsça metni incelerken omuzuna sert bir cisimle dürtüldüğünü farke-der. Arkasına dönüp baktığında karşısında kendisini bastonuyla uyanan Veliahd Aziz Efendi'yi görecektir: "Böylesine sereserpe yatma terbiyesizliğini nereden öğrendiniz?" Vambery'yi utanç verici bu durumdan Aziz Efendi'nin yanında bulunan yeğeni Hamid Efendi kurtarır. Veliahd amcasına, Vambery'nin kim olduğunu anlatan Hamid Efendi, hocasının adına özür dileyerek olayı hemen kapatır (11). Vambery, bütün yaşamı boyunca II. Abdülhamid'in kendisine göstermiş olduğu bu yardımı unutmayacaktır.

Vambery sahte bir derviş olarak Orta Asya'yı gezer, bu kıtada ilkel bir yaşam çerçevesi içine sıkışmış, gururlu, iyiliksever ve misafirperver Türklere hayran kalır. Onları Rus emperyalizminin pençesine düşmelerine için için üzülür. Hattâ, Vambery'nin Türklere hayranlığı o derece ileridir ki, ırkdaşları Macarların tarihî kökenlerini Türklerin geçmişleriyle birleştirme gayretleri, bazı yazarlara göre, ancak bu duyguyla açıklanabilir (12). Gezisini tamamlayıp, ülkesine yerleşen Prof. Vambery hiçbir zaman Türklere kopmaz ve gerek Orta Asya'daki, gerekse Yakın Doğu'daki dostlarının kaderi onun sürekli ilgi alanı içinde bulunur. "Kendimi evimde hissettiğim bu ülkenin dert ve sıkıntılara kayıtsız kalamazdım" diye yazan Vambery, her fırsatta dünya kamuoyunda "İftiraya uğramış

bu asil ulusu" kalemiyle savunmaya çalışır (13).

Yabancı basının kendi kişiliği ve ülkesi hakkındaki yorumlarını büyük bir duyarlılık ve çoğu kez de kaygı ile izleyen II. Abdülhamid, bu dostu tanımak ister. Nitekim, tarihini tam olarak çıkartmamakla birlikte 1880'lerde Padişah, onun Türkiye'ye çağırır. Bir zamanlar serseri gibi dolaştığı İstanbul sokaklarında büyük bir ihtişamla karşılanan Vambery, Padişah'ın özel konuğu olarak Yıldız'da ağırlanır. Vambery'nin Saraya nüfuz ettiğini gören Salisbury 1888 yılında kendisini Foreign Office'e çağırıp, ona Padişah nezdinde yukarıda ana hatlarıyla açıkladığımız görevi verir. Türk-İngiliz dostluğunun giderek tehlikeli boyutlara ulaşan Rus yayılcılığı karşısında önemli bir baraj oluşturacağına inanan Vambery bu göreve inançla ve sevinçle yaklaşır. Gelişmelerin bundan sonraki safhalarını Vambery'nin kendi kaleminden izlemek daha doğru olacaktır:

İSTANBULDAN İLK RAPOR

Belge No: 1 (12 Haziran 1889)

Sayın Sir Philips,

İstanbul'dan gelir gelmez Padişahla olan görüşmelerimi ve bazı genel gözlemlerimi içeren bir muhtırayı size derhal sunmayı görev sayıyorum. Sultan Abdülhamid gibi bir Şark diktatörü ile iş yapmanın zorluklarını takdir edeceğinizi umduğum için, size Yıldız'daki görevimin ne kadar çetin geçtiğini hatırlatmama gerek olmadığı sanıyorum. Son ziyaretim başarılı olmuş ve Padişah İngiltere ile yakınlaşmayı prensip olarak kabul etmiştir. Bu meseleyi ciddî olarak ele aldığımız takdirde mutlu bir çözüme ulaşmanız için herhane bir neden yoktur.

Şimdi en önemli soru kimin insiyatifi ele alacağı, Mısır Meselesini çözümlmek üzere O'nun mu yoksa sizin mi olağanüstü bir misyon yollayacağıdır. Benim samimi dileğim, bu çabalarımın boşa gitmemesi ve yarattığım fırsatlardan yararlanılmasıdır. Mısır Sorunu konusunda görüşmelerin yeniden başlatılabilmesi için, gerek görüldüğü takdirde, İstanbul'da hemen temaslara girişmeye hazırım, efendim.

SULTAN ABDÜLHAMİD İLE OLAN GÖRÜŞMEMİN RAPORU

Belge no: 1, Ek no: 1

(4 Temmuz 1889)

Hotel d'Angleterre, İstanbul

Misafiri olmak ve kendisiyle görüşmek üzere Padişah'tan davet aldığımı size bildirmesini Majestelerinin Budapeşte Başkonsolosları Sir Arthur Nicolson'a rica ettikten sonra, 29 Mayıs'ta Budapeşte'den hareketle, buraya nihayet ayın 31'inde varabildim. Toplumun dikkatini çekmemek için Padişah'tan beni Saray'da alıkoymasını rica etmişim. Ne var ki, Padişah'ın özel davetlisi olarak İstanbul'a gelmem dolayısıyla, ziyaretim ne kamuoyundan ne de bir an önce aleyhimde dolaplar çevirmeye girişen Rusya'nın gözünden kaçınılabilmmişti. Onun için, odalarımın, bundan önceki ziyaretlerimde olduğu gibi, yukarıdaki otelde ayrıldığını öğrendim. Garda ve otelde karşılaşım fevkalâde olmakla birlikte biraz tuhafıma gittiğini de itiraf etmeliyim. Hünkâr'ın beni karşılamaya memur ettiği yaver, Rus prenslerine de Suriye ve Filistin gezilerinde eşlik eden subaydı! Dört gün bekletildikten sonra —sefirlerin beklemeleri ile kıyaslandığında çok kısa bir süre— dün akşam Yıldız Sarayı'na Padişah'ın yemekte davetlisi olmak üzere çağırıldım. Ziyafette diğer davetli olarak benim Türkiye'de İngiltere yanlısı olduğum bilindiği için Padişah'ın bir denge unsuru olarak Rus taraftarı ünlü Osmanlı devlet adamı Yusuf Rıza Paşa'yı da çağırdığını

"REŞİD EFENDİ" 43

hayretle gördüm. Hiçbir masraftan kaçınılmayan eksiksiz bir yemekten sonra beni bir adım arkadan sessizce izleyen Sefaret Mabeyncisi Münir Paşa ile birlikte bir saati aşkın sürecek olan görüşmem için Padişah'ın bulunduğu salona alındım.

İşte, Padişah'la olan bu görüşmemin özetini Sayın Lordlan Salisbury'ye iletmeniz ricasıyla aşağıda sunuyorum:

Padişah, yanma oturmamdan ve bana ikram ettiği sigarayı yakmamdan sonra, İngiltere'deki etkili çevrelere girişimden dolayı kutladı ve şöyle dedi: "Bütün çabalarımızı harcayarak buraya kadar getirdiğimiz ülkemizin durumunu ve kültürel gelişmemizi İngiliz kamuoyunun gözleri önüne sererek bana ve devletime yapmış olduğunuz büyük hizmetlerden dolayı duygulandım, bilvesile teşekkürlerimi sunarım. İngiliz kamuoyuna karşı kayıtsız kaldığımı kimse iddia edemez. Halkımı sevdirmeye ve saydırmaya çalıştığım İngiltere'de ülkemizin iftiralara uğraması beni derin acılara boğmuştur".

İnceliğinden dolayı kendisine teşekkür ettikten sonra hemen İngiltere'de edindiğim izlenimlere dönerek, Padişah'a bu ülkenin etkili çevrelerinde kendisinin bu ülkeye karşı hiç de dostça duygular beslemediği görüşünün egemen olduğunu, fakat benim tüm gücümle bu yanlışlığı düzeltmeye çalıştığımı belirttim.

Padişah - "Bu yanlış ve yaralayıcı bilgiyi yalanlamak ve çürtümeyle çok iyi ettiniz. Bana inanınız ki, bütün bu asılsız haberler işsizlikten yakınan Beyoğlu diplomatlarının dedikodularından kaynaklanıyor. Benim İngiliz aleyhtarı olduğum hakkında herhangi bir delil bulamazsınız. Bilakis, merhum pederimin başlatmış olduğu geleneksel politikayı sürdürmeye kararlı bir kişi varsa o da benim! İngilizlerle anlaşmamız için yüzlerce neden varolduğu halde, aleyhinde tek bir neden dahi bulunmadığını biliyorum".

44

SARAYDAKİ CASUS

Ben - "Yüksek siyasî zekâlarını bildiğim için Padişahlarının İngiliz aleyhtarı duygular barındıracağı fikrini kuşku ve istihza ile karşılamış ve İngiliz dostlarımın bu görüşe kapılmalarının önüne geçmeye çalışmışım. Ne var ki, onlar karşıma bu görüşlerini kanıtlayacak nedenlerle çıkıyor ve bana Majestelerinin İstanbul Boğazının girişindeki kaleleri olduğu gibi bıraktığı halde, neden Çanakkale girişini Krupp topları ile donattığını, bu davranışın onlara karşı bir askeri tedbir olup olmadığını soruyorlar. Zat-ı devletlerinin bu politikasının, Karadeniz'deki güvenlik tedbirleri ile ters düştüğünü düşünmelerinde İngilizlerin herhalde hakkı vardır".

Padişah - "İşte, burada da yine tümüyle yanlış ve yanıltıcı bir görüş yatıyor. Sen, bu yanlışlığı düzeltmekle bana çok önemli bir hizmette bulunabilirsin. Herşeyden önce, ben kendi evimin mutlak hâkimiyim. Ne zaman istersem ve ne zaman gerek duyarsam, evimin her iki kapısının da anahtar ve kilitlerini yaptırırım. Bu konuda kimsenin bana karışmaya hakkı yoktur; ister önce evimin sağ kapısını, istersem sol kapısını yaptırırım. Bu seçimi yapmak tümüyle bana ait olan bir meseledir. Bunun gibi, eğer ilkin Çanakkale tahkimatına başlatmış isem, bu tedbirden İngiltere'nin alınması ve aleyhimde yorumlaması için bir neden göremiyorum. İZğır böyle bir neden olsa, Avustralya, İtalya ve Yunanistan'ın da benzeri şikayette bulunmaları ve benim kötü niyetimden kuşkulandırmaları gerekmez miydi? İlkin Karadeniz tahkimatına girişseydim, kuzeydeki yegâne komşu deniz gücü olan Rusya ne diyecekti?"

İngilizlerin sözlerinize kıymet verdiklerini bildiğim için sizden rica ediyorum, onlara şunu söyleyiniz: İçimde onlara karşı herhangi bir düşmanlık, kin veya nefret mevcut değildir. Çanakkale'yi Krupp toplarıyla donatmışsam onları bir an için bûe gücendirmeyi düşünmemiştim. Ve, sizi tüm samimiyetimle temin ederim ki, Boğaziçi'nin her iki kt-

yısını da güvenliğimiz açısından güçlendirebilmek üzere bir komisyon toplanmış durumdadır.

Ben - "Rusya'nın Karadeniz JUosunun giderek güçlendiği ve bu devletin uzun zamandan beri Türkiye'ye karşı bir sürpriz hücum yapmayı düşlediği kuşkularının arttığı bu günlerde haberiniz çok memnuniyet verici bir gelişmeye işaret etmektedir".

Padişah - "Sevgili Reşid Efendi, bu gülünç hikâyeyi anlatan ilk kişi siz değilsiniz. Hakikaten insanlar benim Rusya'nın Sivastopol ve diğer Karadeniz limanlarındaki hazırlıklarını ve niyetlerini görmeyecek kadar aptal ve dikkatsiz olduğumu mu sanıyorlar? Ben Rusya'nın değil Karadeniz'deki savaş JUosunun, kayıklarının bile kuvvet ve sayılarını büirim. Ben bütün hayatımı bu memleketin selâmet ve güvenliğime adadım. Eğer Rusya'nın Boğaziçi'ne bir çıkartma yapması gibi önemli gelişmeler karşısında gereken dikkati veremezsem, bu mevkiyi işgal etmeyeyim daha iyi! Ama bu söylentiler kesinlikle uydurmadır ve şu anda her türlü kombinezondan uzak durulması yerinde olur".

Ben - "Zat-ı devletlerinin herkesçe bilinen yeteneklerine, uyanıklılığına ve vatanperverliğine güvenim sonsuz olduğu için, Rusya'nın Boğaz'a çıkarma yapma dedikodularına hiçbir zaman itibar etmediğimi açıkça beyan etmek isterim. Fakat, aynı zamanda Türkiye ile İngiltere arasındaki karşılıklı soğuk ve güvensiz davranışların yol açacağı ciddi gelişmeleri kuşku ve üzüntüyle izlediğimi de dile getirmek isterim. Sizler birbirinizin doğal ve geleneksel müttefiklerisiniz; aranızda belirecek en küçük bir uyumsuzluk gölgesi dahi ortak düşmanınıza büyük imkânlar sağlayacaktır".

Padişah - "Onlarla bir an önce yeniden anlayış ve dostluk ilişkileri tesis edilmesine kesinlikle taraftarım. Yalnız, lütfen bana söyleyiniz, bunu aramızda üzücü Mısır hadisesi dururken ve bu iyi ilişkilere girmek istediğim hükümet

46 SARAYDAKİ CASUS

bu davranışı ile beni tüm Müslüman dünyasında ve halkımın önünde gururumu kırmışken nasû yaparım? Ben bu şekilde aşağılanmayı kabul edemem, etmeyeceğim de! Bildiğiniz gibi, bir anlaşmaya varabilmek için çalıştık, Jakat İngilizlerin şartları öylesine ülkemin geleceği için tehlikeli ve benim İslâmî halifesi ve Osmanlıların İmparatoru olarak prestijimi o derece zedeleyici idi ki, bu şartları hiçbir şekilde onaylayamazdım. Her iki tarafın da bazı hataları olduğunu kabul ediyorum. İngiltere'nin sömürgeci çıkarlarının Süveyş Kanalından serbest geçişi gerektirdiğini de biliyorum. Ama, hükümlerlik haklarım benden alınmadıkça Mısır'daki dindaşlarımın ve devletimin çıkartan ve hakları güvence altına alınmadıkça yasal

hakimiyetimde olan bir mülkün geçici de olsa yabancı işgaline terk edilmesine izin veremem".

Ben - "Şark'ın Bismark'ı diye tanınan Padişahımızın dehası olayın vehâmetini takdir etmekten aciz değildir. Fakat, size şunu da hatırlatmak isterim ki, yanlışlık ve anlaşmazlıklar her iki tarafın da gayreti diğer tarafı bu üzücü politikasına iten etkenleri değerlendirmek suretiyle çözümlenebilir".

Padişah - "Sanırım, İngilizler herhangi bir girişimde bu-hınmasalardı, Mısır'ın Fransa tarafından işgal edileceği iddiasını kastediyorsunuz. Sizi temin ederim ki, bu doğru değildir. Fransızların Mısır'a asker çıkartmayacaklarına dair elimde kesin güvenceler mevcuttu. Eğer İngilizler alelacele davranmasaydı, en kısa zamanda Nil'de güvenlik ve düzeni sağlayacaktım. İngiltere'nin her zaman beni destekleyeceği aldatmacasına gelince .size yalnız tek bir örnek vermekle yetineceğim: Rusya ile son savaşımızda yardıma ihtiyacım olduğu halde İngiltere, Mösyo Layard'm tüm gayretlerine rağmen, bana en küçük bir destek sağlamaktan bile kaçınmışa."

İşte, sayın ekselansları, 3 Haziran akşamı Padişah'la

"REŞİD EFENDİ" 47

yaptığımız görüşmenin kısa bir özeti. Bu görüşmeyi kâğıt üzerinde bir kez daha inşa ederken, bir veya birkaç noktayı atlamış olabilirim, fakat yukarıdakiler tamamiyle doğrudur. Huzurdan ayrılmadan önce Padişah beni 5 Haziran Çarşamba günü de görmek istediğini belirtti. Gerçekleştiği takdirde bu görüşmenin özetini gelecek mektubumda rapor edeceğim.

Not: Bu gece saat bir civarında Padişahın özel kâtibi tarafından uyandırıldım. Kâtip, bana Padişahın Mısır ve Boğazlar hakkındaki görüşlerini anlayıp anlamadığımı ve Rusya'nın sürpriz hücumu söylentisinin mahiyetinin ne olduğunu merak ettiğini sordu. Ben de Padişahın belli konularda yeterli güvence verilmediği takdirde uyuyama-yacağımı bildiğim için derhal oturup daha aynnıtlı olarak bugünkü mülakatımızda ifade ettiğim görüşlerimi bir kez de yazılı olarak tekrarladım.

ABDÜLHAMİD İLE İKİNCİ GÖRÜŞME

Belge no. I, Ek no. 2

(6 Temmuz 1889)

Hotel'd'Angleterre, istanbul

Padişahla ikinci kez başbaşa görüştüğümüzde Abdül-hamid, sorularımın niteliklerini daha derinlemesine ince-lediğini ve ileri gelen İngiliz devlet adamlarıyla yakın ilişkilerimi düşünerek, benim sanki onun kişisel duygularını çözümlmek ve siyasi eğilimini sorguya çekmek amacıyla İstanbul'a yollanan bir İngiliz gizli ajanı olduğumdan kuşkulandığını söyledi. Eğer bu doğruysa, ona gerçeği söylememi, çünkü bu sefer daha ciddi bir tonla konuşacağını, bazı sözlerinden rücu edeceğini, benimle özel görüşmesinde söz konusu etmediğimiz konulardan söz edebileceğini-ni belirtti. Buna karşılık, benim cevabım şöyleydi: "Benim İngiliz hükümetiyle hiçbir ilişim yoktur. Ne kimse tarafından gönderildim, ne de gizli bir misyonum var. Herhangi bir resmi hüviyetim olmadığı, buraya kendi isteğim ve teklifimle iki dostumu, İngilizler ve Türkleri banştırabilmek amacıyla geldim. Yirmibeş yıldır yazdıklarım ve siyasi demeçlerimden her iki ülkeye olan eğilimim yeterince aşikâr olmalıdır. Bu anlaşmazlıklar dolayısıyla bu iki arkadaşımın birbirlerine yabancılaşmış olduklarını üzümlere tesbit ettim. Aralarında herhangi bir dostluk ittifakının akü edilmesine engel olan Mısır Meselesi'nin çözümlenebilmesi için gönüllü olarak hizmet vermeye talip oldum. Ve eğer Zat-ı Şahaneleri bu niyetimi onaylar ve desteklerse,

"REŞİD EFENDİ" 49

dünyanın en mutlu adamı olacağım."

Bu sözlerime yarı şükran ve yarı da çevresindeki Rus ajanlarının tesiriyle kuşku ile cevap veren Padişah, şöyle dedi: "Şurasını samimiyetle itiraf etmeliyim ki, şu dünyada İngiltere ü aramda hiçbir çıkarı olmadan arabuluculuk yapacak tek kişi sizsiniz; pederime de hizmette bulundunuz, ülkem için sadık bir dostusunuz. Aynı zamanda İngiltere'de de sayılıyor ve seviliyorsunuz. Ashnda bana Allah tarafından yollanılan bir kişisiniz. Sizden hiçbir şey gizlemem ve herşeyi olduğu gibi anlatsam bile Ermeni, Mısır ve Boğazlar meselelerinde İngiltere'de hakim olan asılsız ve yanlış kanaatleri değiştiremem. Hele Ermeni Sorunu'nda İngilizlerin gözleri hiçbir şeyi görmez olmuştur; emelleri 'Bulgar Mezâlimi' yaygaralarını bir kez de burada tekrarlayarak, tıpkı Bulgaristan'ın İmparatorluktan ayrılışında olduğu gibi, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmaktır. Benden de sadece üçte biri Hıristiyan ve gerisi Müslüman olan bir bölgeyi elden çıkartmamı bekliyorlar! Söyleyiniz bana lütfen, onlar yaklaşmakta olan tehlikeyi fark edebiliyorlar mu yoksa ortak düşmanımızın amaçlarına hizmet ettiklerini göremeyecek kadar kısa görüşlü müdürler?"

İşte, burada ne diyeceğimi şaşırduğımı itiraf edebilirim. Yine de ona parlamenter sistemin karmaşıklığını, Bryce ve Gladstone'un tüm İngiliz kamuoyunu temsil etmediklerini, meselâ Hartington ve Rosebery gibi liberallerin Osmanlı imparatorluğu'nun çıkarları söz konusu olunca hükümeti siyasetini benimsediklerini anlatmaya çalıştım, fakat, Sultan Hamid kararlı tutumunu korudu. Ne zaman ki gelecek ay Paris'e gidip, onun görüşünü Ermeni Soru-nu'nun tartışılacağı "Congres de la L'Association de Pa* ix"; de savunacağımı söyledim, o zaman sakinleşti ve bana İngiltere'de de aynısını yapmamı, yanılığa düşen İngiliz politikacılarını bu intihar siyasetlerinden vazgeçirmemi

50 SARAYDAKİ CASUS

rica etti.

Bu kısa bir görüşmeydi. Padişah boş yere kaygılarını ve payitahttaki Rus nüfuzu tarafından tehdit edildiğini saklamaya çalışmıştı. Onun nezdinde öyle bir duruma sahip oldum ki artık benim halisane niyetlerimden kuşku duymamakta, ayrıca kasıtlı bir harekete maruz kaldığım takddirde ona açacağım zararlardan ürkmektedir. Beni dostça bir ifade ile geçirmiş ve bundan sonra benim için Saray'da iki odanın açılacağını söyleyerek İstanbul'a beklediğini belirtmiştir.

İstanbul'a üçüncü ziyaretimden edindiğim izlenimleri özetleyecek olursam, Padişah'm İngiltere ile eski iyi ilişkilerini tazelemek istediğini, "kesin tarafsızlık" ilkesine olan güveninin sarsıldığını ve eğer İngiltere herhangi bir girişimde bulunursa bu devletle kaderini birleştirmeye sevinçle hazır olduğunu söyleyebilirim. Mısır Meselesi'ne değindiğimde, Padişah'm imkânları dahilinde taviz vermeye hazır olduğunu, bu ülkenin yönetiminin İngilizlerce devamını kabul ettiğini, fakat prestijini kurtarmak bakımından Nil'de ikibin Türk askeriyle donatılmış bir garnizona izin verilmesini istediğini gözlemledim.

Sonuç olarak, benim Padişah ve ileri gelen vezirlerle olan ilişkilerime değinmekte yarar görüyorum. Vezirlerden beni otuz yıldır tanımayanlar güvensizlik göstermekte gecikmediler. Onlar beni, dinî ve sosyal hayatlarına, hükümet işlerine tamamiyle nüfuz etmiş bir Avrupalı olarak gördüklerinden, çekiniyorlar. Diğerleri, Padişah'm böylesine güvenine ve yakınlığına mazhar olmuş başka bir yabancı bilmediklerinden açıkça kıskanıyorlar. Onlar benim Padişah'ı, Türk dili ve edebiyatına ilişkin derin bilgim sayesinde kazandığımı söylüyorlar. Ben ise onlara bu ayrıcalığı hiçbir zaman kötüye kullanmayacağımı ve otuzu aşkm senedir Türkiye'nin çıkarlarına hizmet ettiğimi belirtince, bana yine de "Sen ne de olsa bir yabancısın ve bi-

zim için tehlikeli bir kişi olabilirsin" diyorlar. Sadece Sultan Abdülaziz döneminden beri tanıdıklarım, birkaç istisna dışında, bana samimiyet ve yakınlık gösteriyor. Padi-şah'a gelince, kuşkusunu uyandıracak ciddi bir neden olmadıkça veya herhangi bir yanlış adımla güvenini sars-madıkça emniyetteyim. Şimdi ise bu pozisyonu korumalı ve İngiliz çıkarlarının aşın savunucusu kesilmeden onun zihnine damla damla İngiliz politikasını şıngalamalıyım. Bu hususta Padişah şöyle diyor: "İngiltere ile ittifak meselesi şu anda şiddetle üzerinde durulması gereken bir konu değildir. Fakat, birbirimize yakınlaşmaya çalışmalı, zemini hazırlamalı, karşılıklı anlayış atmosferinin yaratılmasına çalışmalıyız. Koşullar ve zaman gerektirdiği takdirde üeri-de birandlaşma imzalamayı düşünürüz".

Bu raporumu tamamlarken, gerek görüldüğü takdirde gözlemlerimi şifahi olarak da sunabileceğimi bildirir, yu-kanda sunduğum planımın gerçekleşebilmesi için alacağınız tedbirlerden daha sonra haberdar edilmemi rica ederim.

Padişah'm Kişisel Özellikleri ve Yönetimi İle İlgili Genel Gözlemlerim:

Türkiye'nin üst tabakasını oluşturan kişilerle görüştükten sonra büyük bir çoğunluğun şimdiki Padişah'm yönetiminden hiç de şikayetçi olmadıklarını gördüm. Pederinin döneminde Rusya'ya karşı zaferler kazandıktan halde sonuçta Avrupa'ya daha fazla bağımlı olduklarını ve hakikatte Avrupa güçlerinin itaatkâr hizmetkân haline düştüklerini; şimdi ise Rusya karşısında en acı yenilgilere uğradıkları halde tamamiyle bağımsız olduklarını, sözüm ona müttefik ve dostlarının velayetinden kurtulduklarını ve Kırım Savaşı'ndan sonraki durumla kıyaslandığında kendi kaderlerinin hakimi olduklarını ileri sürüyorlar.

52 SARAYDAKİ CASUS

Aynı şeyi iktisadî-malî durum için de tekrarlıyorlar: Kırım Savaşı'ndan sonra Avrupa'dan ikiyüz milyon sterlin borçlandıkları ve bu meblâğın devlet mekanizmasında düzeni sağlayamadığı halde şimdi, Avrupa para pazarlarından yeni kredi alınmadığı gibi, hem ülkede geçinebiliyor, hem de Rusya'ya ağır savaş tazminatını ödeyebiliyor; aynı zamanda da halkın hayat standardının yükselmesi için kamu harcamalarını arttırabiliyorlar. Londra ve Paris'ten milyonların Boğaziçi'ne aktığı günlerde bile şimdiki gibi ne askerî yeniliklere ayak uydurabiliyor, ne de askerlerin ve memurların maaşlarını düzenli bir şekilde ödeyebiliyorlardı. Dış politikada "Kesin Tarafsızlık" ilkesine gelince, ileri gelen Türk vezirlerinden biri bana şöyle

dedi:

"Bizim hiçbir Avrupa Gücüne karşı düşmanlığımız ve nefretimiz yoktur. Biz onların hepsiyle barış ve dostluk içinde bir arada yaşamak istiyoruz, fakat diğerlerini bir ittifakın dışında bırakacak şekilde herhangi bir devletle bağlantı kurmak istemiyoruz. Çünkü, bu anlaşma çerçevesi dışında kalanların kuşku ve düşmanlığını üzerimize çekerek, kendimizi tehlikeli sonuçlara sürüklemek niyetinde değiliz. Bir ittifakla, bazı yükümlülükler altına girmek kaçınılmaz olacaktır. Bu ise, hareket serbestimizin kısıtlanması demektir ki, hareket serbestisi bu ülkenin fikri ve fiziki gelişme ve ilerlemesini sağlayacak yegâne yöntemdir".

Kesin tarafsızlık ilkesi, başka bir deyişle, Avrupa siyasetinden tamamiyle uzak durma politikası, II. Abdülhamid'in esas prensibidir. Rusya'ya savaş tazminatının halen ödenmediği bu günlerde, onun Rusya'ya gizli eğilimi olduğuna dair raporlar gerçek dışı olmasa bile, şüphesiz ki abartılmıştır. Türkiye'nin ileri gelen devlet adamlarıyla yaptığım görüşmeler sonucu edindiğim izlenim, Padişah'ın vehmi ve çekingen karakterinin Rusya'nın tüm ya-

"REŞİD EFENDİ" 53

kınlaşma çabalarının boşa çıkmasına neden olacağıdır, planlarına uyduğu sürece Rusların maşası Yusuf Rıza Paşa'yı kullanan Abdülhamid, bu zatın Çanakkale'nin Rusya'nın bekçiliğine bırakılması projesi üzerinde Mösyo de Nelidof ile müzakerelere giriştiğini öğrenince ona soğuk davranmaya başlamış ve derhal mahiyetinden uzak-laştırmıştır.

Kesin tarafsızlık ilkesinin Padişah'ın en benimsediği devletlerarası siyaset stratejisi olduğunu yazmıştık. Padişah'a bu stratejiyi Rusya ile herhangi bir Avrupa Gücü'nün arasında çıkacak savaşta sürdürebilmenin güçlüğü hatırlatılınca, Sultan Abdülhamid hemen barışa olan düşkünlüğünden söz ederek, tüm uluslararası çatışmalardan kaçınmak gerektiğini vurguluyor. Bu onun kamuoyuna açıkladığı görüşleridir. Kendisinin entrika çevirmekteki ustalığına olan inancı dolayısıyla sorunlardan hiç de kaçmadığı bir gerçektir. Bu vesile ile Padişah'ın gerek eğitimi ve onun tahta geçmesine neden olan etkenler ve gerek Şarklı düşünce tarzı dolayısıyla gizli ve dolambaçlı işlere, entrikalara yatkın olduğu hatırlanmalıdır. Saray'da iktidar mücadelesi adı altında annesinin, kardeşlerinin, cariyelerin, hizmetkârların ve hadımağaların birbirlerinin kuyusunu kazdığı bir ortamda yetişen bir hanedan üyesinin bu eski, fakat üzücü yönteme iltifat etmemesi düşünülemezdi. Tahta çıktığı ve veliahdhğmdaki kuşku nedenleri ortadan kalktığı halde halen iktidardan düşme korkusu ile yaşayan Padişah, herkesten kuşku duymakta, bu kuşkusunu ve aşırı vehmi onu olaylar karşısında kararsızlığa sevk etmektedir.

Şaşırtıcı olmakla birlikte, bu özelliklerine rağmen Padişah, Şark hükümdarları içinde en iyiliksever, nazik, olum? sı ve gönlüzenginlerin-dendir. Onun alçak gönüllülüğü, tok ve ince sesi, utangaç tavn ziyaretçileri üzerinde otuz milyon Müslümanm lideri ve yüce Osmanlı Padişahı'ndan ziyade kalender bir

54 SARAYDAKİ CASUS

çelebi izlenimi yaratmaktadır.

Padişah'ın zihinsel özelliklerine gelince, onu fazlasıyla zeki ve uyanık buldum. Hazırcevap olmasına rağmen, görüşlerini ancak inceden inceye düşünüp taşındıktan ve danışmanlarının fikirlerini aldıktan sonra ifade eder. Şark usûlü eğitii mükemmel olmaktan uzaktır. Ana dilini çok iyi konuşmakla birlikte Türkçesi halk diline yakın olup, Osmanlıca'nın inceliklerinden yoksundur. Milletinin tarihini, her kültürlü Müslümanm bilmesi gereken dinî edebiyatı da pek fazla bildiği söylenemez. Fakat, öte yandan, gerek diğer İslam ülkelerinden gelen şeyhlere ve dervişlere gösterdiği özen ve misafirperverlikten ve gerek giz-Uden gizliye Kuzey Afrika'da Mehdi ve Şeyh Sûnûsî'den Orta Asya, Afganistan, Java ve Hindistan'a yolladığı Müslüman ajanlardan görüleceği üzere Sultan Abdülhamid İslam'a tüm dikkatini veren ilk Osmanlı padişahıdır. Batı bilimlerinde ise eğitimi çok zayıftır. Akıcı olmayan Fran-sızcası vardır; fakat yanlış yaparak imparatorluğun azametine gölge düşüreceğim korkusuyla hiçbir zaman kullanmaz. En ince ayrıntısına kadar Avrupa politikasından haberdardır. Karar vermeden önce danışmanlarının fikirlerini alır, onları tarttıktan sonra kendi fikrini oluşturur. Fakat, yanlış yapma korkusu, vazgeçemediği kuruntuları ve her sorunun hayatî önem taşıdığı inancı bu kararların bir an önce uygulanmasını geciktirir.

Avrupa elçiliklerinin Padişah üzerindeki nüfuzlarına gelince, bir temsilcinin İstanbul'da diğerlerinden daha fazla sevildiği, korkulduğu ve sayıldığı görüşü yanılıcıdır. Çünkü Padişah, her görüşünün, bakışının ve iltifatının ölçülerek yapıldığının anlaşılmasını istediği için, bu konuda herkese "eşit davranış" ilkesi ışığında davranmaktadır. Çok nadir olarak, bazı temsilcilerin, kişisel özellikleri nedeniyle Padişah'ı etkiledikleri söylenebilir. Örneğin, Mösyö de Radowitz güçlü bir Almanya'nın temsilcisi olarak korkulunulacağı yerde neşeli ve canlı konuşması sa-

yesinde sevilmeindedir. Sir William White'm yüksek meziyetleri, şahsî inceliği, onun, İngiltere ile Türkiye arasındaki soğukluğa ve son on yıldan beri İngiliz temsilcilerinin küstahlığına

rağmen, Padişah tarafından itibar görmesine, beğenilmesine ve sayılmasına neden olmuştur diyebiliriz.

Bugünkü Türkiye'nin olağanüstü koşullarında hangi ülke temsilcisi olursa olsun, kimse durumun güçlüklerini aşmayı başaramayacaktır. İstenilen amaca ulaşabilmek için yalnızca bir Şark lisanı bilmenin yeterli olmayacağını, Doğu'nun yaşam tarzı, huy ve davranışlarını çok iyi öğrenmenin gerektiğini vurgulamak isterim.

Bir Şark hükümdarı ile olan diplomatik ilişkilerimizde, onunla haberleşmemizde kullandığımız araçlara özen göstermeliyiz. Çünkü, fikir ve ilkelerimizi ilettiğimiz kanallar onun aklına uygun değilse, yanlış anlaşılabilir, hakarete uğradığı izlenimini bırakabilir, daha da kötüsü hedeflerimize ulaşmamızı engelleyebilir. Yıllardan beri Şark sarayları ile yakın ilişkim, beni Avrupalı tercümanların ve dragomanların lisana tamamiyle hakim oldukları halde, Şarklılar gibi düşünemediklerini, olayları ve kişileri onlar gibi değerlendiremedikleri sonucuna vardırırıştır. Kelimeler ve cümleler düzgün bir şekilde tercüme edilebilir, fakat bu, onların ardındaki anlamın da teslim edildiği demek değildir. Bir adm yanlış yazılması, bir vurgunun eksik kalması ağdalı ve zengin bir dille kendilerine hitab edilmesini bekleyen Doğu hükümdarları nezdinde istediğimizin dışında bir sonuç verebilir. Şurası da doğaldır ki, Padişah'ın gözüne girebilmek için bir Avrupa Gücü'nün temsilcisi kendi ülkesinin onurunu zedeleyecek şekilde reverans yapmaya zorlanamaz. Fakat, amacımız tehdit ve şiddet yöntemi ile elde edemeyeceklerimizi barışçı araşç-larla elde etmek olduğuna göre, yarı-uygar yabancı milletlerin âdet ve geleneklerine saygı göstermek, hattâ onlara uymak zorundayız.

56 SARAYDAKİ CASUS

Tarih, İngiltere'nin dışarıdaki temsilcilerinin bu prensibe uydukları ve Şark ülkeleri ile temaslarında tereddüt etmeksizin Doğu'nun kurallarına uydukları sürece başarılı olduklarını gösteriyor. İngiltere'nin Müslüman Asya'daki varlığının tohumlan bu yöntemle atılmış, zorlayıcı yöntemler barışçı çabalar tüketildikten veya durum acil çözüm beklediği zaman kullanılmıştır. Diğer Avrupalı ülkelerle münasebetlerimiz dolayısı ile Türkiye üzerinde güç kullanamayacağımız için, bu kez de katı ve kibirli Avrupalı karakterimizi bir tarafa bırakarak, muhatabımızın hassas olduğu konularda nezâket göstererek amaçlarımıza ulaşmaya çalışmalıyız.

İşte, bu durum çerçevesi içinde Padişah'la olan kişisel ilişkilerimizde özel ajanlar kullanmanızı tavsiye edeceğim. Türkçeyi bir Türk gibi konuşan. Şarklıların davranış

şekillerini, huylarını, düşünce kalıplarını bilen bir "özel ajan" Şark hükümdarının düşüncelerine ve duygularına nüfuz edebilmeyi herhangi bir Avrupalı diplomattan daha kolay başaracaktır. Avrupalı diplomat, ne kadar uyanık ve akıllı olursa olsun, Türkçeyi bilmediği için Padişah ile tercüman aracılığıyla görüşebilecek; bu tercüman da her zaman kendisine çevirerek aktarması söylenen sözlere sadık kalmayabilecektir. Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz'in günlerinde elçiler işlerini kolaylıkla yürütebiliyorlardı; çünkü adını zikrettiğimiz hükümdarlar sadece saltanat sürüyorlar, fakat ülkeye, ülkenin kaderine hükmetmiyorlardı. Şimdi ise durum bütünüyle değişiktir. Sultan Abdülhamid herşeyi kendi kişiliğinde birleştirmekte, herşey-le ilgilenmektedir. Böylece, onunla bizatihi görüşmeksizin günün hayati meselelerinden hiçbirinin sonuca ulaştırılabileceğini anlamalıyız. (14).

(n)

Yukarıdaki belgelerden anlaşılacağı gibi. Vambery Türk Boğazlarının istihkâmı konusunda II. Abdülhamid'den

"REŞİD EFENDİ" 57

bilgi sızdırmaya çalışmıştır. Padişah'ın Boğazlar savunmasını güçlendirmek için aldığı tedbirler, St. Petersburg'un da işine gelmemektedir ki, Rus Dışişleri Bakanı daha 1885 Nisanında Osmanlı büyükelçisini huzuruna çağırarak, Padişah'ın Çanakkale'den ziyade Karadeniz Boğazı'nın tahkimine önem vermesini İngiltere'ye eğilimi olduğu şeklinde yorumladıklarını belirtmiştir. (15) Aslında Vambery'nin ifadesinden de çıkarttığımız gibi, Sultan Hamid, Mısır Meselesi'nden dolayı İngiltere'ye oldukça içerlemiştir. Hele İngiltere'nin ülkeyi işgalinin İslâm dünyasındaki nüfuzu açısından kendisine oldukça ağır bir yara açtığı tekrarlamıştır. Mısır Meselesi Padişah'ın endişelerini giderecek şekilde bir sonuca ulaştırılmadan İngiltere ile dostane ilişkilere girmekten, bilhassa bu ülkeye yakın bir siyaset izlemekten geri duracaktır. Padişah, dış politikada kesin tarafsızlık ilkesinden vazgeçilmesi inancında değildir. Vambery'nin görüşüne göre, iç durumda iyidir. Gerçi Padişah tahta çıkar çıkmaz ilân ettiği Meşrutiyet parlamentosunu kısa bir denemeden sonra dağıtmış, ülke yönetimine egemen olmuştur; ama bu gelişmelerin halkın büyük tepkisine neden olduğu söylenemez. Jön Türk hareketi, o yıllarda doğmasına rağmen, etkinliği çok sınırlıdır.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nâ yolladığı bu rapordan sonra Vambery, Padişah'tan iki mektup alır. Sultan Hamid, yazışmalarının ilkinde "Peşteli Reşid Efendi"ye geçen ziyaretinin anısı olarak, imzalı bir fotoğrafı yollamıştır. İkinci mektupta ise, Vambery'yi Macar Akademisi

Bilimsel Heyeti'nin başkanı olarak Türkiye Kütüphanelerinde araştırma yapmak üzere İstanbul'a çağırılmaktadır. Bu davetin asıl amacı; Vambery'yi özel vekili olarak İngiltere Hükümeti ile Mısır Meselesi'ni görüşmek üzere Ekim ayında Londra'ya gitmeye ikna etmektir. Daveti kabul eden Vambery heyetteki meslekdaşlarıyla İstanbul'a gel-

58 SARAYDAKİ CASUS

diğinde büyük bir debdebe ile karşılanır. Şereflerine Saray'da verilen davette, zengin bir ikramdan sonra hizmetkârlar, Vambery'nin önüne çiçekler içinde bir tabak getirirler. Servisin bir köşesine tabaktaki çileklerin Padişah'm bizzat kendi elleriyle toplanıp, seçildiğine dair bir kayıt vardır. İltifat-ı hümâyûnun böylesi karşısında hayretini gizleyemeyen Vambery, derhal ayağa fırlar, tabaktaki çileklerden bir tanesini alarak önce dudaklarına, daha sonra ise alnına götürür. Gururu okşanmış Vambery, reveranstan sonra sandalyesine ilişirken, yandaki salondaki orkestradan "Macar rapsodilerinin" yükseldiğini duyar. İkinci bir şaşkınlık dalgası benliğini sararken, kendisine eşlik eden Saray mabeyincisi, Padişah'm emri ile bir süreden beri mızıkayı hümâyûnun bu notalara bugün için hazırladıklarını belirtir. (16) Padişah'm huzuruna çoğu kez Macar millî kıyafeti ile çıkan bir Vambery için oldukça anlamlı bir jest olmuştur. II. Abdülha-, mid'in Vambery'yi kazanmak için başvurduğu başka yöntemler de vardır. Yıldız arşivinde gözden geçirdiğimiz belgelerde bu ilişki hakkında herhangi bir kayıt bulamaz makla birlikte, tasnifi tamamlanmamış kısımlarda aydınlatıcı bilgilerin zamanla günışığına çıkacağını umuyoruz. Ancak, Dışişleri Bakanlığı Hazine-i Evrak'ta II. Abdülhamid'in dünya kamuoyuna Osmanlı tezini benimsetmek üzere yayında bulunmak için maddî bir fon sağladığı kaydedilmektedir. (17) Herhalde Padişah'm vehmini bilenler için aynı yerdeki başka bir dosyada Budapeşte'deki Osmanlı elçiliğinin Vambery'yi devamlı gözaltında tuttuğu ve profesörün hareket ve yazılarını muntazaman Saray'a bildirdiğini okumak sürpriz olmayacaktır. (18)

Aşağıdaki belgelerde Sultan Hamid'in Vambery kanalıyla "sahibinin sesinden" İngiltere'ye bazı açıklamalar yapmak, bazı konuları iletmek istediği görülecektir. 1887'de Almanya, Avusturya ve İtalya arasında aktedilen

"REŞİD EFENDİ" 59

"Üç taraflı İttifak" 1892'ye kadar uzatılmış, bu andlaşma-ya Osmanlı statükosuna ilişkin bazı ek hükümler eklenmiştir. (19) Bu vesile ile II. Abdülhamid, İngiltere Osmanlı'ya uygun bir dış siyaset izlemediği takdirde, Londra'nın rakipleri, başta Almanya olmak üzere, Üçlü

ittifak üyesi devletlere yaklaşılabileceğini imâ etmektedir. Başka bir deyişle, Sultan Hamid tehdit unsuru ile karışık bir ifade ile İngiltere'nin Mısır Meselesi'nde şartlarını kabullenmesini istemektedir. Aksi takdirde, İngiltere uluslararası platformda Osmanlı Devleti'nin desteğini unutmamalıdır. Whitehall'un ise Padişah'm beklentilerine cevap verecek şekilde Mısır'ı terk etmeyi düşünmediği bellidir. Bu mekik diplomasisi sırasında Vambery'nin Padişah'm İstanbul'da kendisine dikte ettirdiği tezleri Londra'ya benimsetmeye çalıştığını okuyucu görecektir. İleride sunacağımız belgelerdeki Osmanlı yanlısı yaklaşımdan, Vambery'nin artık Britanya majestelerinden çok Osmanlı padişahının adamı olduğu izlenimine sahip olacaktır.

"REŞİD EFENDİ" 61

BOĞAZLARIN TAHKİMİ, ERMENİ MESELESİ ve ÜÇLÜ İTTİFAK KONUSUNDA PADİŞAHLA GÖRÜŞME

Belge no. 2 (22 Ekim 1888)

Sevgili Sir Philip,

Geçtiğimiz dört hafta boyunca Macar bilimsel heyetinin başkanı olarak İstanbul'da bulunduğumu gazetelerden öğrenmiş olmalısınız. Padişah'la olan ilişkiyi bildiğiniz için bu süre içinde zatı şahane ile Boğazların tahkimi, Ermeni meselesi ve Türkiye'nin Üçlü İttifak'a girişi konularında yaptığım görüşmeleri size rapor etmeyi görevimin gereği olarak sayıyorum.

Herşeyden önce, zatı devletlerinin beni İstanbul'a varışımın ikinci gününde kabul ettiğini ve önemli siyasî meselelerde fikrimi alabilmek için hergün saat 1J.00 ile 13.00 arasında Saray'a gelmemi istediğini belirtmeliyim. Benimle sırdaş olmasının düşmanlarımı, rakiplerimi ve Rusya'yı alındıracağından endişe duyduğu hakkında elimde kesin deliller olduğu için, Padişah'm bu yakınlığının beni şımartmadığını söyleyemem. Gazi Osman ve Münir Paşalar gibi, birinin Rusya'ya, diğersinin ise Fransa'ya eğilimi olduğunu bildiğim iki önemli saray erkânının aleyhimde propaganda yaptıkları ve beni İngiliz ajanı olmakla suçladıkları halde, Padişah'm bana olan güveninin sarsıl-madığını, tersine yakınlık ve sempatisinin daha da arttığını görmek beni mutlu etmeye yetmiştir. Bundan önceki görüşmelerimizde Padişah, nazırları ve mabeyincileri ile

birlikte benimle halvet olduğu halde bu kez yalnız kalmakta ısrar etmesi, hattâ odaya girmemden sonra kapıyı bizzat kapatması çok önemli bir gelişmedir. Herkesten kuşkulanan

Padişah'm bu güveninin nedeni, şüphesiz ki benim hiçbir kişisel ayrıcalık peşinde koşmamam ve ülkesinin haklarını Avrupa ve İngiliz basınında hararetle savunmamdır. Hind Müslümanlarına hitaben açık mektubum ve Ermeni Meselesi'ndeki yazılarım, Sultan'ı oldukça tatmin etmiş ve Sadrazamın ve diğer vükelânın yanında birkaç kez "Reşid Efendi ülkemizin en sadık ve en samimi destekçisidir; ona benim gibi kayıtsız-şartsız güvenebilirsiniz" demiştir.

Padişah'la olan ilişkiyi böylece özetledikten sonra Lord Salisbury'nin dikkatine sunmanız ricaısıyla görüşmelerimizin anahatlarını size iletiyorum:

Boğazlar'ın Tahkimi, Padişah'la görüşmemizdeki ilk konuydu. II. Abdülhamid, hemen "Son ziyaretinizden beri Rusya'nın bir sürpriz saldırısına karşı Karadeniz Boğazı'mn her iki yakasının da Krupp topları ile teçhiz edildiği, kalelerin ve surların ise onarıldığı için bu konuda dikkatsiz olduğumu artık savunmanız için bir neden kalmadığını umarım" dedi. Zat-ı devletlerine bu güzel haber için teşekkür ettikten sonra, bu konuda surların içine girmesi yasaklandığı için bana bilgi veremeyen İngiliz askerî ateşesi Albay Trotter ile görüştüğümü söyledim. Sultan Hamid ise, cevaben, Albay Trotter'a bu izin verildiği takdirde aynı imtiyazın diğer ülke askerî ateşelerine de tanınması gerektiğini kaydederek, bu durumun hem siyasî, hem de stratejik açıdan sakıncalı olduğunu ekledi. Padişah, "kesin tarafsızlık" ilkesinin gereklerinden olarak hem Çanakkale'nin, hem de Karadeniz Boğazı'mn aynı ölçüde tahkim edildiğini belirtti. Bundan sonra Orta Avru-pa'daki Üçlü İttifak'a değinen Sultan Hamid, bu konuda şöyle dedi:

62 SARAYDAKİ CASUS

"Üçlü İttifak devletlerinin Türkiye'yi kendi barış alam içinde görmek istediklerini ve Alman İmparatoru'nun Türkiye'ye gelecek ziyaretinin bazı çevrelerde uyandırdığı önemi biliyorum. Fakat, şu kadarını da belirtmeliyim ki, bu noktalardan ilki zamansız, ikincisi ise gerçekçidir. Herhangi bir devletle ittifak, ancak ufukta herhangi bir tehlike görüldüğü zaman haklı gösterilebilir. Bu kritik an gelmedikçe bir girişimde bulunmayı anlamsız ve tehlikeli bulurum; zira böyle bir davranış —komşularımdan birinin yararına diğerinin ise zararına gerçekleşeceği için— bize boş yere düşman kazandırmış olur. . Allah beni bu seçimi yapmak zorunda bırakmasın! Ama, o an geldiğinde ülkem hak ve çıkarlarını nasıl koruyacağımı dünya görecektir. Rahmetli pederinin arkadaşım olduğu Alman İmparatoru'nun ziyaretine gelince, onu burada karşılamak benim için büyük mutluluk olacaktır. Haşmetmaap'ın buradaki kalışını

mümkün olduğu kadar zevkli hale getirmeye çahr saçağım. Pek çok mesele önceden halledildiği için aramızda politika konuşacağımızı zannetmiyorum. Alman İmparatorluğu'nun bize karşı siyaseti dostlukla çizilmiştir; ülkem üzerinde benzerî çıkarlar besleyen diğer devletlerin de Almanya kadar tarafsız ve dostlukla davranmalarını dilerim".

İngiltere'yi imâ ile sarfettiği son cümle üzerine, ona aslında İngiliz halkının büyük çoğunluğunun düşman olmadığını ve arada-sırada görülen anti-Türk hezeyanların nedenlerinin ise kısmen İngiliz dış ve iç politikasının önemli bir unsuru olan parti rekabeti, kısmen de kötü ve yanlış istihbarat olduğunu anlattım. Bu noktada Sultan Hamid'in çok haklı ve amansız olduğunu üzülererek söylemeliyim. Padişah'ın gözlerinde Mr. Gladstone şeytanın ta kendisidir ve İngiltere'deki başlıca iki büyük parti arasında hiçbir ayırım yapmaksızın İngiliz politikacılarını Türkiye'ye karşı açık düşmanlıkla suçlamaktadır. Kendisine

"REŞİD EFENDİ" 63

sadece İngiliz Sarayı'nı ve Muhafazakâr Parti'nin ileri gelenlerini dost olarak görmektedir. Ona Liberal kabinenin Dışişleri Bakanı Lord Rosebery'nin, kendisinin görüşüne göre, bir istisna olarak addedilmesini söyleyince, Padişah, "olabilir, fakat henüz bunun bir delilini göremedim" dedi. Yukanda da belirttiğim gibi, Padişah'ı en fazla sinirlendiren konu Ermeni Sorununa ilişkin olarak İngiltere'deki menfi propaganda!

Bu konu açıldığında Padişah heyecanını gizleyememiş, kendisinin her zamanki sakin tavrına aykırı olarak, konuşurken el-kol hareketleri yapmaya, fesiyle oynamaya başlamıştı: "Sözüm ona Ermeni Meselesi hakkında Ti-mes'e yazdığımız mektup elime geçmiştir; gerek bu konuda İngiliz kamuoyuna yaptığımız açıklamalar ve gerek memleketimin selâmeti için giriştiğim bu çabaları ifade etmenize teşekkür ederim. Fakat, yine de makalenizde Ermenilerin hiçbir zaman Bulgarlara benzer bir sorun olamayacaklarını eklemeliydiniz. Ermenistan'ın çok eski zamanlarda coğrafi bir bölge olduğunu, bugün ise tüm siyasi ve etnolojik önemini yitirdiğini yazabilirdiniz. Bugün Ermenilerin siyasi düşlerinin hedefi Erzurum, Beyazıt, Erzincan, Muş, Van, Bitlis ve Diyarbakır'ın nüfusunun sadece üçte biri Katolik, Protestan ve Ortodoks mezheplerine bölünmüş Ermenilerle; çoğunluğu ise Müslüman Türk ve Kürtlerle iskân edilmiştir. Herhalde İngiliz Liberalleri benim dindaşlarımın çoğunluğunun kaderini bu medeniyetsiz azınlığın eline bırakmamı ve böylece bu yörede Rusya'nın tezgâhlarına zemin

hazırlamamı beklemiyorlar. Eğer Avrupalı politikacılar yönetimindeki yüksek makamların Ermeniler tarafından istihdam edildiğini bu milletin yetenek ve ender hünelerine delil olarak dñşünüyorJarsa aldanıyorlar. Artin ve Agop Paşaların, Vahan Efendilerin konumu Ermeni milletinin kültür seviyesinin göstergesi olamaz. Saydığım bu erkân, Osmanlı Efendi kültürünün birer unsuru oldukları halde,

64 SARAYDAKİ CASUS

onların Anadolu'daki kardeşlerinin Avrupa politikacûarı-ntn kendilerine mal ettikleri kültür seviyesine ulaşabilmeleri için çok çalışmaları gerekecektir. Ve yine Ermeniler aslında Şark gelenekleriyle bütünleşmiş, beşyüz seneden beri bizimle barış içinde kaynaşmış, hiç de savaşçı ve saldırgan olmayan bir Şark ırkıdır. Eğer, arada bir üzücü hadiselere rastlanabiliyorsa, bunların müsebbibi Ermeni milletinin karakterini bilmeyen yabancı politikacıların kışkırttığı ajanlardır. Siz gayet iyi biliyorsunuz ki ben bir bağnaz değilim; benim için tüm yurttaşlarım, dinleri, mezhepleri ve ırkları ne olursa olsun, birdir. Din ayırımı yapan ben değil, Avrupa Güçleridir. Buna örnek olarak, size birkaç gün önce bana ulaşan bir haberi verebilirim. Petersburg'a kâtip olarak aslen Ermeni olup da sonradan İslâm dinini seçmiş birini göndermek istemiştim. Rusların bu adamı kabul etmediğini ve böylece onun yerine başkasını yollamak zorunda kaldığıma inanabilir misiniz? Yine, aynı şekilde bir hadise de Roma'da oldu; Vahan Efendi yerine Müslüman bir elçi gönderdik. Başıbozuk Kürtlerin elinde Ermenilerin çektiklerine gelince, bu konuda dahildeki mülkî erkânın ihmallerini bilmediğimi mi sanıyorsunuz? Fakat, ben ne yapabilirim, sevgili Reşid Efendi?

Vatanseverliklerinden ve namuslarından kuşku duyduğum Paşalarım kendi kafalarının doğrultusuna gidiyorlar. Ben ise bütün bu kötülükleri bir anda bertaraf edemem ki! Hele dostlarım diye söz ettiğiniz İngilizler beni destekleyecekleri yerde bana daha fazla sorun çıkarırlarsa, işim daha zorlaşacak, bunun kötü sonuçlarım da hem onlar hem de ben çekeceğim. Lütfen İngiliz dostlarına ve kendisine büyük hürmetim olan Lord Salisbury ye aynen şunu aktarınız: Ermenistan'daki kötü şartları düzeltmeye amadeyim; ama bağımsız bir Ermenistan'ın kuruluşuna müsaade edeceğime [burada Padişah çok heyecanlandı] şu kellemi keserim, daha iyi! Ermenistan'ın kurulması yalnızca dindaşlarımın açısından çok bü-

"REŞİD EFENDİ" <5

yük bir adaletsizlik örneği değil, aynı zamanda iktidarımın ve Türkiye'nin varlığının sonu demek olur."

Sultan Abdülhamid'i karşımda kızgınlık ve öfkeyle titrerken görmemin beni oldukça korkuttuğunu itiraf etmeliyim. Donup kaldığımı görünce Padişah, nazik bir tavırla elimi tuttu ve yumuşak bir sesle bana mevkiî dolayısıyla sorumluluğunun büyük olduğunu, bu yüzden aşırı duyarlılığının anlayışla karşılanmasını rica etti. Kendisini paşalarından daha iyi anladığımı söyleyerek, duygularını gizlemediğini belirtti.

Konuşmasının fazlasıyla dramatik olmadığını iddia edecek değilim, fakat sözlerinde hakikat ve samimiyet payının büyük olduğunu da teslim etmek gerekir inancındayım. Ben ne kadar olsa resmî sıfatı olmayan önemsiz bir kişiyim; azametli Padişah'm bir yabancıya böylesine kalbini açıp, kendi adamlarını şikâyet etmesi büyük bir olay olarak kabul edilmelidir. Bu Ermeni meselesi üzerindeki son konuşmamız Sir Edgar Vincent'le birlikte davet edildiğimiz festival ziyafetinden sonra gerçekleşmiştir. Sadrazam ve diğer vükelâ yandaki salonda bekliyorlardı. Küçük salonu terk ederken saray erkânı şaşkınlık içerisindeydi. Yanıma yaklaşarak, "Allah aşkına, seninle Padişah arasında neler oluyordu? Pek duyamadık ama Sultan'ın oldukça heyecanlı olduğu anlaşılıyordu" dediler.

Bu uzun raporuma son verirken, netice olarak, genellikle sanıldığının aksine, Padişah'ın Rus sularına girmekten çok uzak olduğunu kaydedebilirim. Ülkesinin ezeli ve ebedî düşmanına karşı kini, geçici hevesler ve siyâsî kombinezonlar sayesinde silinemeyecek kadar derine nakşedilmiştir. Kendisi hâlâ İngiltere'yi güvenliğinin teminatı ve yegâne sığınağı olarak görmektedir. Adetâ bir hayat arkadaşı rolünü oynamaktadır. Onun yalancılıktan küskünlük numaralan, karakterinin içyüzünü ve babasının geleneksel politikasından sapmak istemediğini bilmeyenleri ya-

I

66 SARAYDAKİ CASUS

nılmaktadır. Oysa ki, o her zaman sevgi gösterileri yapmaya hazırdır. (20)

*

* *

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra derhal Londra'ya giden Prof. Vambéry'ye, Sir Philip Currie Padişah'm onu aldattığını, başka istihbarat kaynaklarından aldığı bilgilere göre Boğaziçi'nin halen silahlandırılmadığını anlatır. Rusya'nın Boğazlar'a bir sürpriz saldırı hazırladığından endişelenir İngilizler. Currie, Boğazlar'ı koruması için İngiliz donanmasını yollamayı

önerir. Dışışleri genel sekreterinin bu önerisi, devrin Başbakanı ve Dışışleri Bakanı Salisbury tarafından da kabul edilir. 29 Nisan'da Vam-bery'yi gören Currie, yaşlı doğubilimciye yine İstanbul'a gidip Padişah'ı görmesini, ona iki kapılı evinin neden arkadaşının girişini kilitli, düşmaninkini ise açık tuttuğunu sormasını ve Karadeniz'in tahkimatına giriştiği ve bu tedbirinden dolayı Rusya'nın muhalefeti ile karşılaştığı takdirde İngiltere'nin donanmayı Türk sularına yollayabileceğini hatırlatmasını söyler. Foreign Office'den talimatını alan Prof. Vambery yine İstanbul yollarına düşer. İki hafta kadar kaldığı payitahttan döndükten sonra Londra'ya 7 Haziran tarihli kısa bir mektup yollayarak, verilen misyonu başardığını, onun onbeş günde hallettiği işleri on elçinin yıllarca sonuçlandıramayacağını iddia ederek, Padişah'm Büyük Britanya Hükümeti ile ittifak yapmayı kabullendiği müjdesini verir. Ne var ki, çok yorulmuştur ve birkaç gün dinlenmeden raporunu kaleme alamayacaktır.

ÜLKENİN GENEL DURUMU VE DIŞ POLİTİKASI

Belge No: 3 (19 Haziran 1890)

Londra'ya son seyahatimde size vaad ettiğim gibi, İngiltere'yi terk ettikten sonra derhal İstanbul'a giderek, daha oraya varışımın ilk gününde Padişahla görüşmeyi başardım. Budapeşte'de aldığım ve bir an önce kendisini görmemi tebliğ eden telgrafından, İngiltere'den getirdiğim haberleri öğrenmek için sabırsızlandığımı zaten anlamıştım. Elçileri günlerce ve haftalarca bekletirken, beni hemen huzur-ı hümâyûna alması, Padişah'm İngiltere ile anlaşmak istediği beklentilerimi doğrular niteliktedir. Eskisine nazaran kendisini daha yakın ve açık buldum. Bundan önceki görüşmelerimizde dikkatli ve ketum davrandığı halde, bu kez 7'den geceyarısına kadar uzayan başbaşa görüşmelerimizde hiçbir Avrupalı ile ülkesini ilgilendiren siyasî meselelerde konuşamayacağı kadar rahat ve açıksözlü idi.

Padişahla olan görüşmelerimin kelime kelime kağıda dökülmesi, konudan konuya geçişimiz ve lâf kesilmeleri yüzünden, mümkün olmayacaktır. Onun için, benim sözlerimle, kendisinin cevaplarının doğru bir özetini vermeye Çalışacağım. Söze ilkin, Boğazların ihmâl edilen tahkimatı ve bunun İngiltere'de Rusya'nın Karadeniz'deki hazırlıklar dolayısıyla yarattığı endişelere değinerek başladım.

Rusya'nın asker taşıyacak gemilerinin kırka yaklaştığı yolunda iyi haber alan kaynaklardan istihbaratım oldu-

ğunu, bu sayının giderek arttığını söyleyerek Türkiye'nin sürpriz bir Rus saldırısına karşı hazırlıklı olup olmadığını sordum. Bazı askerî otoritelerin, Rusya'nın Boğazlar'dan geçmeyi deneyecek yerde Kilyos'a veya Karadeniz'in güneybatı kıyılarına çıkartma yapabileceği fikrini savunduklarını; bunun ise İstanbul'un güvenliği açısından Türk askerî otoritelerinin fikirleri ile çakıştığını belirttim. Zatı Şahane'nin Rusya'nın kendi kıyılarında çıkartma provaları yaptığından; Karadeniz'deki savaş limanlarını giderek arttırdıklarından, Çanakkale'nin tüm modern savaş gereçleriyle tahkim edildiği halde İstanbul Boğazı'ndaki tedbirlerin çok zayıf olduğundan, burada tek bir torpido bile bulunmadığından yeterince bilgi sahibi olup olmadığımı araştırdım. Batum ve Sivastapol'un aslen ticarî limanlar olduğu ve Rusya'nın Batum'u açık liman haline getirmeyi vaad ettiği halde, her ikisinin de hızla savaş üslerine dönüştüğü tehlikesine işaret ettim. Rusya'nın Karadeniz'i, Hazar Denizi gibi bir Rus gölüne çevirerek, İstanbul'a bir saldırı için hazırlandığına dikkatini çektikten sonra "Padişahımızın İmparatorluğun savunması hususundaki titizlik ve dikkatini bildiğim için bu önemli gelişmelere kısaca değinmek zorunda kaldım" dedim ve ekledim:

—"Bunları sizi, İngiltere'den yollanan dostça uyarılar olarak yorumlamanızı rica ederim. Evet, bu ülkenin Padi-şah'ı darıltacak bazı ciddî hataları olmuştur. Fakat, şuna da inanmanızı islerim ki, Türkiye'nin iyiliğini ve varlığını düşünen yegâne Avrupa Gücü İngiltere'dir. Bundan dolayı, İngiltere bu politikasının onayınıza mazhar olup olmadığını, uzattığı yardım elinin geri çevrilip çevrilmeyeceğim merak etmektedir. Padişahımız ise kayıtsız davranmakta, bu girişimlere karşı soğuk bir tavır almaktadır. Lütfen, bir kez dahi olsa İngiltere'ye güveninizi göstererek, bu devle- ' tin Boğazların tahkimatı konusunda ricalarını yerine getirin. İngiltere'den çok Türkiye'nin selâmeti için gerekli olan

"REŞİD EFENDİ" 69

bu adımın size amacınıza siyasî çıkarlarının Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması değil de, zayıflaması olan diğer Avrupa Güçlerinin tavsiyelerinden daha kısa yoldan ulaştıracağını göreceksiniz. Son harbdan önce Türkiye'ye karşı tezgâhlara İngiltere alet olmamış, gözünü Türkiye'nin hiçbir yöresine dikmemiştir. Fakat,, kendi güvenliği ve Hindistan İmparatorluğunun çıkarı için İngiltere, Mısır ve Kıbrıs'ta bazı tedbirler almak zorunluluğu ile karşı karşıya kalmıştır.

Zat-ı devletlerinin yüksek zekâları devletler arasındaki dostlukların ancak karşılıklı anlaşma ve güven üzerine inşa edildiğini takdir etmekten aciz değildir. Türkiye'nin İngiltere'ye daha fazla yakınlık göstermesi menfaati icabıdır. Türkiye İngiliz kapitalinin ülkeye akmasını teşvik etmelidir, çünkü ne kadar çok İngiliz sermayesi ülkeye girerse, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğunun selametine o nis-bette çıkan olacaktır. Üstelik, böylece İngiliz siyasal sahnesinde Türk taraftarlığı artacaktır. İngiltere'ye yaklaşmanın doğuracağı tehlikelere gelince, ben sizi bu konuda İngiltere'nin Karadeniz'de belirecek herhangi bir tehlike karşısında koruyacağını temin edebilirim."

Söylediklerimi büyük bir dikkatle dinledikten sonra Padişah benden bunları kağıda dökmemi ve altım da imzalamamı rica etti. Hemen ardından:

—"İngiltere'ye soğuk davrandığım hikayesini yeniden duymak beni şaşırttı; bunları kim uyduruyor, doğrusu bilmek isterim. Bunları İstanbul'daki İngiliz elçisinin Londra'ya rapor ettiğini sanmam. Bunlar çok çirkin dedikodulardır; Boğazlavin tahkimindeki gecikme İngilizlere karşı tutumumun temel nedeni olarak nitelendiriliyorsa, İngiliz dostlarına yarıldıklarını söyleyebilirsin. Onlara kayıtsızlığım ve soğuk tavrım, onların bana karşı olan tutumlarından kaynaklanmaktadır. Tahta çıktığımdan beri geleneksel İngiliz dostluğunun tek bir nişanesini dahi bana gös-

SARAYDAKİ CASUS

termekten esirgeyen onlardır. Tam tersine, bana olan düşmanlıklarının delillerini sergilemekte adetâ birbirleriyle yarış etmektedirler. Ayrıntıya girmeme gerek yok; sen onları zaten gayet iyi biliyorsun: Halifelik gururumun ayrılmaz bir parçası olan Mısır'da bana büyük bir darbe indirmişler ve halen dahi bu ülkenin geleceği hakkında benimle uzlaşmaktan kaçınmışlardır. İngiliz Parlamentosu'nda başta Mr. Gladstone olmak üzere diğer üyelerin kullandığı küf ürlü hitablar karşısında alınmadığımı mı sanıyorsun? Reşid Efendi, Londra'ya gittiğinizde onlara bana reva görmüş oldukları muameleye rağmen, benim hâlâ tüm çabalarımla onların isteklerini yerine getirmeye çalıştığımı anlatınız. Karadeniz surları ve kalelerin tamirâtı tamamlanmaktadır. İngilizlerin Kilyos'a bir çıkartma olabileceği endişesine gelince, bu yöre Abraham Paşa adlı bir Ermeni vatandaşıma •aitti. Ne var ki, hemencecik tarafımızca satın alınmış ve gerekli tedbirlerin yerine getirilmesinde kusur edilmemiştir. Daha zahmetli ve masraflı olan diğer güvenlik tedbirlerine gelince, bu konuda hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağım. Fakat mali kaynaklarımız kısıtlıdır. Mısır üzerinde bir anlaşmaya

varabilirsek, buradan sağlanacak fonlarla bu konuda gereken ne ise yapılabilir. Buna yardımcı olup olmamak İngilizlerin takdirine kalmış bir husustur.

Siz her zaman Mısır'ın Fransızlarca tehdit edildiğini ve İngilizlerin Hind yolunun esenliği açısından burayı işgal etmeye mecbur kaldıklarını iddia edersiniz. Oysa ki benim elimde Fransızların hiçbir zaman Mısır'ı işgale niyetleri olmadığına dair yazılı garanti var. Ve eğer tüm güvencelerine rağmen böyle bir şeye kalkışmayı düşünselerdi bile, İngiltere ile aramızda bir ittifakın varlığı halinde, buna cesaret edebilirler miydi? Daha dün Babıâli aracılığıyla Londra'ya bir^andlaşma teklifi ilettim. Lord Salisbury'nin cevabını merakla bekliyorum. Londra'nın kayıtsızlığına bir örnek daha vereyim: Uzun bir süre önce onlardan dört de-

"REŞİD EFENDİ" 71

niz eğitim subayı rica etmiştim: halen bekliyorum.

Boğaziçi'ne bir sürpriz saldırı ihtimâline gelince, barış hüküm sürdüğü ve bu barışı bozacak herhangi bir belirtinin mevcut olmadığı halde, bu ihtimâlin böylesine tekrar-, lanmasını doğrusu anlamakta güçlük çekiyorum. Şüphesiz ki, İngilizler savaş ihtimâlini düşünüyorlar. Benim asıl çabalarım ise barış ve uygarlık yolunda sarf edilmektedir. Siz benim İstanbul Boğazı'nın tahkimatını ihmâl ettiğimizi söylüyorsunuz. Buna sizi kim inandırdı? Siz benim bu emirleri aynı anda verdiğimi biliyor musunuz? Paşalarım güvenilmez ve tembel adamlar oldukları için emirlerimi yerine getirmekte gecikmiş olmalıdırlar. Size daha doğru bilgi verebilmek için Harbiye Nazırına da yazdım: cevabım yarın size ileteceğim (Padişah'ın bu vaadi yerine getirilmemiştir).

Bundan evvel de söylediğim gibi, siz benimle İngilizler arasındaki ilişkileri düzeltmek için biçilmiş kaftansız. Bu millete karşı muhabbetim hayatımın çok eski günlerine rastlar. Türkiye ile İngiltere arasındaki eski mutlu günlere örnek olarak, size bir olayı anlatmak isterim. Sekiz yaşlarında idim. Hatırası aziz pederimin huzurunda iken İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning çıkageldi. Türkiye'nin samimi dostu olan bu büyük adamla babam kucaklaştıktan sonra Büyükelçi bana doğru yaklaşarak beni de öptü. Hıristiyanlarla samimi olmanın günan sayıldığı o mutaas-sıplık günlerinde bir Ehl-i Kitab'ın dudaklarının yanağıma değmesi karşısında korku ve tiksinti ile titremekten kendimi alamadım, ağlamaya başladım. Bunun üzerine babam hana yaklaşarak, "Bu kişi tarafından öpülmek seni şaşırtmasın, oğlum. Bu adam, Türkleri kardeşleri gibi seven samimi dostlarımız olan bir milleti temsil ediyor"

demişti. Bu sözleri duymak beni şaşırtmış ve şaşkın gözlerle Lord Stratford'a bakakalmıştım. İşte bu anda Türk-İngiliz dostluğu içinde gelişmeye başladı. Neden sizden saklayayım,

72 SARAYDAKİ CASUS

"REŞİD EFENDİ" 73

ülkenin ortak çıkarlarının bir ittifak çerçevesi içerisinde korunması Padişah'ın en samimi ve güçlü dileğidir. Eğer bu ittifakın akdi Mısır meselesi'nin çözümünden önce ele alınırsa, bu ikinci mesele muhakeme kudretine sahip herkes ve bilhassa Padişah tarafından daima göz önünde bulundurulacaktır. Böylece, Mısır Meselesi'nin hallinden önce bir ittifak akdedilmesi her ikri ülkenin güvenliği açısından da erişilmesi arzulanan teminata haiz olamayacaktır."

Ermeni Meselesi

Padişah'la görüştüğüm diğer konular arasında Ermeni patırdılarıyla ilgili olan görüşmemede değinleyimi. Musa Bey'in beraatinin İngiltere'de kötü bir izlenim bıraktığını ve bu davanın yeniden "açılmasının, suçlunun cezasını çekmesinin Türkiye'nin çıkarları gereği olduğunu belirttim. Ne yargıçların tarafsız, ne de tanıkların dinlenmesinin nizamlara uygun olduğuna işaret edince. Padişah:

— "Avrupa basınının Beyoğlu'ndaki her türlü rivayet ve dedikodulardan etkilendiğini düşünürsek, Batı'daki bu hayal kırıklığını anlamamız zor olmayacaktır kanaatindeyim. Fakat, olayı bir de bağnazlıkları Kürtlerinkinden çok daha fazla olan Hıristiyan Ermenilerin çelişkili itiraflarını değerlendiren Türklerin açısından incelediğimizde bu üzücü olgunun cereyan şeklini daha daha iyi canlandırabiliriz. Yargıçlara gelince, onların belki kendi vicdanlarına karşı direndiklerini iddia edebiliriz, ama yasalar sanığın beraatini icap ettiriyordu ve yapacak başka bir şey de yoktu."

Benim cevabım ise şöyle oldu:

— "Her iki tarafça bazı hatalar işlendiği kuşkusuzdur. Fakat, burada söz konusu olan Türkiye'nin ünüdür. Majesteleri yeni ve daha dirayetli bir adlî soruşturma açılmasına emir verabilirler. Özellikle Kürtlerin kötü karakterlerinin bütün Avrupa'da çok iyi bilindiği gözönünde

tutulursa, bir müslümanın Hıristiyanlar tarafından suçlandığı bir davada yargıçların tarafirliklerle, bunun yol açacağı yasal yorumlamalardaki esneklikler, bu olayın kolayca örtbas edilmesini engelleyecektir. Benim acizane nasihatim, bu davanın yeniden ele alınması

ve Musa Bey'in suçluluğunun isbat edilmesi olacaktır. Majesteleri kendisini daha sonra affedebilir ve serbest bırakabilirler. Ne var ki, önerdiğim bu şekilde Türkiye'nin ünü korunabilecektir." • ' ' "

Benim bu görüşüme Padişah itiraz etmedi. Adliye Nazın Cevdet Başa'nın hatasını kabul ettiğinden ve bu davanın yenide açılabilmesi için bir gerekçe bulacağından kuşku yoktur.

Hindistan ve İran

Hind Müslümanlarıyla olan görüşmelerimde Hindistan'da İngiliz yönetimine karşı kışkırtmaların İstanbul'dan yönetildiğini öğrenince oldukça şaşırdım. Yalnız, bu kampanyanın Türk otoritelerince yönlendirilip yönlendirilmediği konusunda hiçbir bilgim yok. Avrupa'da "Dhuleep Singh" ile görüşmek niyetinde olan bir Afganlı Pencap'tan geldi. Pencap'm etkin Müslüman partisi tarafından gönderilen ve İngilizlere karşı çabaların yoğun-laştırılması dileklerini içeren bir mektup getirdiğini iddia ediyordu. Bu Afganlının Paris'e gidip gitmediğini bilemiyorum, ama yol arkadaşı ile uzunca bir görüşme yapmak imkânını bulabildim. Farsçayı çok iyi konuşabilmem, Türkiye'nin ve bütün İslâm dünyasının sadık bir dostu olarak tanınmam onda hiçbir kuşku uyandırmamıştı. Buna İngilizlerden Hindistan'da ne kadar nefret edildiğini, halkın nasıl baskıda tutulduğunu ve ülkenin nasıl bir an önce yönetim değişikliği için -ki bu Rus idaresi dahi olsa-kıvrandığını anlattı.

Benim kişisel tecrübelerimin tümüyle aksini gösterdi-

74 SARAYDAKİ CASUS

ğini, etkili Müslümanlardan aldığım mektuplardan, gerek müslümanların gerek Hinduların adil İngiliz yönetiminden hoşnut bulduklarını söylemem üzerine, şöyle dedi:

—"İngilizlerin rüşvet yedirdiği muhbirlerinin tek-tük ifadelerinden etkilenmemeksin. Halkın büyük bir çoğunluğunda İngiliz aleyhtarlığı egemendir. Hindistan'da görülen din ve ırk farklılıklarının İngilizlerin yararına olduğunu sanıyorsan aldantyorsun. İngiliz yönetimine olan nefret ve düşmanlığımızda biz tek bir vücut gibiyiz. Rusların İngilizleri kovduktan sonra Buhara ve Hiyve'de olduğu gibi bizi kendi kaderimizle başbaşa bırakacağını bildiğimiz için yönetim değişikliği bizi korkutmuyor. İngiliz idaresinin yıkılmasını çabuklaştırmak bizim en kutsal görevimizdir."

Bağnaz bir maceracının sözlerini burada aktarmaktaki amacım, bu sözlerin Türkler ve İranlılar nezdinde yarattığı memnuniyetten başka birşey değildir. Benim İngiliz taraftarlığımı

bilen Padişah bu konuda benimle tartışmaya girmekten kaçınırken, efendilerinden daha az dikkatli olan adamları Sultan Abdülhamid'in Uzakdoğu'dan gelen bu maceracı gezginleri desteklediğini ve koruduğunu giz-leyemediler.

Hindistan siyasetine ilişkin olarak şunu söyleyebilirim ki; İngiltere'nin gelecekteki projeleri ve savunma planları açısından Türkiye ile İran arasında işbirliği ve dostluğun geliştirilmesi yararlı olacaktır. Bu iki Müslüman hükümdar arasında herhangi bir düşmanlık ve rekabet bulunmamasına rağmen, Sultan ile Şah arasında gizliden gizliye bir nefret mevcuttur ki, bu, üzülmeye değer, çok eski zamandan beri İran ile Türkiye arasında olan mezhep düşmanlığını körüklemektir. Padişah, İran Şahı'nın Londra ziyareti sırasında Hayasdan gazetesini çıkartan Ermenileri kabul etmesini affedememiştir. Sultan Ha-mid'e, İran'ın İngiliz Büyükelçisi ve aslen Ermeni olan Malcolm Han'ın Şah'ı buna ikna ettiğini, Şah'tan bu ise

"REŞİD EFENDİ" 75

Ermenilerin ihtilâlciler olduklarını gizlediğini söyledimse de hiç fayda etmemiştir. II.

Abdülhamid, İran Şahının samimiyetinden kuşku duyduğunu ve Nasreddin Şah gibi bir adamla güçlü dostluk bağlarının kurulmasının mümkün olmadığını belirtti.

Genel gözlemler

Padişah ve Siyaseti

Geçen yılki izlenimlerimle karşılaştırıldığında Padi-şah'm kendi geleceğinden çok daha umutlu olduğunu şaşırarak gözlemledim. Olup-bitenlerin karmaşıklığı karşısında bile daha hakim ve güvenli eda ile siyasetini çizer. Ben bunu, malî gelişmelerin getirdiği basanlara, Avrupa devletleri arasında uyguladığı başanlı manevralara ve Pa-dişah'm Batılı güçlerin genel bir savaştan kaçındıkları için gönülsüz dahi olsa Osmanlı İmparatorluğu'na bir soluk alma süresi tanıdıkları düşüncesine bağlıyorum. Konuşmalarından da belli olacağı gibi, Alman İmparatoru'nun ziyareti onun cesaretini arttırmış bulunmaktadır. Türkiye ile Almanya arasında herhangi bir siyasî anlaşma imzalandığını sanmıyorum. Fakat, Padişah bu olaya çok önem vermekle ve İmparator'un Bulgaristan meselesinde gösterdiği ince ve ılımlı politikadan dolayı kendisini tebrik etmesinden esinlenerek, Avrupa başının devamının kendi hareketlerine bağlı olduğuna inanmaya başlamıştır. "Kesin tarafsızlık" siyaseti ile iftihar etmekte ve yabancılara karşı sempati ve antipatisini başarıyla gizleyebilmektedir. Elimde kesin deliller olduğu için, Padişah'm Rusya'ya düşmanlığından ve korkusundan asla kuşku duymam. Bu, diğer Avrupa devletleri için pek söylenemez. Çünkü, Padişah onlara karşı ne

belirgin bir sevgi, ne de nefret besler. Almanya'nın askeri gücüyle büyülediği ve bu ülkenin Türkiye aleyhinde kesin siyasî projeleri

76 SARAYDAKİ CASUS

olmadığını sandığı için, Alman maddî çıkarlarına yönelik her türlü ihsandan kaçınmamaktadır. Gerçekten de şu anda Türkiye'de Almanlar revaçtadır. Avusturya'dan kuşkulandırmakta ve her hareketini dikkatle izlemektedir. İtalya ve Fransa hakkındaki görüşlerini anlamaya daha fırsatım olmadı. İngiltere'ye gelince, Lord Rosebery'nin Mr. Gladstone'un dış politika görüşlerine katılmadığına ve Türk düşmanı olmadığına sevinmekle birlikte, Padişah muhafazakârlara güvenmekte ve bilhassa Lord Salis-bury'yi başlıca dostu ve desekçisi olarak görmektedir. Entrika ustası olarak, Rusya'yı İngilizlere karşı oynamak ve İngiltere'yi ürküterek tavizler vermeye, ittifak yapmaya zorlamak eğilimindedir. Eğer İngiltere'de İstanbul'a değer vermeyen, hattâ bu şehrin Rusların eline düşmesinden sevinecek grupların olduğundan haberli olmasa idi, bu düşüncelerini şimdiye kadar uygulamaktan kaçınmazdı. Bu gerçek, onu İngilizleri gücendirmekten ve Ruslarla birlik olmaktan alıkoymaktadır. Özel görüşmelerimizde ona bu politikanın tehlikelerinden söz etmiştim. Kesin tarafsızlığın barışta geçerli bir siyaset olarak nitelendirilebileceği halde kritik dakikaların endişeli ve karmaşık ortamında ciddi hatalara neden olabileceğine işaret etmiş; bu oyunu sürdürmenin yersiz olduğunu, çünkü ne İngiltere'nin fare ne de kendisinin kedi olduğunu belirtmiştim. Bu günlerde ise nazırlarının değil de, bizzat kendi muhakemesiyle fikrini değiştirmiş ve İngiltere'ye yakınlaşmanın gereğine inanmaya başlamıştır. Nazırlarından ziyade kendi zekâsına güvenmektedir. Onun yanında Babîâli ne siyasî gücü ne de yürütme iradesi olan bir varlıktır. Güvenini kazanan tek kişi, başkâtibi Süreyya Paşa'dır. Elli yaşlarında, çok zeki olmamasına rağmen ılımlı bir kişiliğe sahip olan Süreyya Paşa'nın kısa zaman içinde Sadrazam olabileceği gizliden gizliye söylenmektedir. Satvetli efendisinin elinde sadık bir oyuncak olan bu adam, uzun yıllar

"REŞİD EFENDİ" 77

Padişahla birlikte çalıştığı için onun sırlarını herkesten çok bilmektedir. Bu özelliği ile şimdiki Sadrazam kâmil Paşa'ya göre daha avantajlı bir mevkide olacağından kuşku yoktur. Süreyya Paşa ile olan eski hukukumuz nedeniyle, bu tayinin Türkiye'nin siyasetinde bir değişiklik olacağı anlamına geleceğini sanmam. Bu tayin, daha çok iç siyasete hız

kazandıracaktır; çünkü Süreyya Paşa'nın efendisi gibi çok aktif bir kişiliği vardır. Tek kusuru ise. Batı dillerini bilmediği için yabancı temsilcilerle kişisel haberleşme yapamayacağıdır.

Sultan'la Olan İlişkim

Padişah'la olan ilişkim istisnâ ve ilgi çekici olmaya devam etmektedir. Bana bütünüyle güvendiğine veya özel bir sevgisi olduğuna inanmak kendimizi kandırmak olalı çaktır. O, benim Müslüman Doğu hakkında bilgi ve tecrübelerimden, daha da önemlisi Türkiye'nin meselelerine yakınlığımdan çekinmektedir. Onun görünürdeki dostluğu bana olan sevgisinden çok İngiltere ve Avrupa'daki edebî şöhretini bildiği kalemimin korkusundan kaynaklanmaktadır. Onunla özel görüşmelerimizde elimi tutar ve gülümseyerek, "Siz benim dostumsunuz; beni İngilizlerden daha fazla sevdiğinizi biliyorum. Benim için yaptıklarınıza müteşekkirim" der. Fakat bu, gözlerime kuşkuyla bakıp, "Sen benden akıllısın" diye içinden geçirmesine engel değildir. Benim Şarklıların düşüncelerini okumaktaki tecrübem, II. Abdülhamid gerçeğini tahlil etmeye yeterli değildir. O, benim hayatımda tanıdığım en kurnaz Doğuludur. Şark kurnazlığının en usta temsilcisi olan bu adamı takdir etmemek elde değildir. Bu özelliği ile kendisini kandırmaya çalışan tüm elçileri şaşırtmakta, zavallılar şaşkınlıkla kalakalmaktadırlar. Yine hepsine ayrı ayrı gösterdiği olağanüstü nezâketi, dostluğu ve sevimliliği karşısında elçiler Padişah'ın niyetini aşağı-yukan tahmin

78 SARAYDAKİ CASUS

edebilmekle birlikte, hiçbir zaman esas politikasını anlayamamaktadırlar. Doğaldır ki elçiler bu bitmek tükenmek bilmeyen esrarların ruhuna vakıf olamadıkları için sinirlenmekte ve umutlarını yitirmektedirler. Benim Saray'daki müstesna mevkiimi bildikleri için de harikalar yaratmamı beklemektedirler. Garip olmakla birlikte şurası da bir gerçektir ki, Padişah'ın nazırları ve ileri gelen adamları dahi hangilerinin gözde, hangilerinin ise gözden düştüklerini bilememekte ve dolayısıyla hiçbiri ona karşı büyük bir sevgi ve dostluk beslememektedir. Kısacası, Şark tahtına oturan en olağanüstü prensdir II. Abdülhamid! Böyle bir prensin Doğu dünyasında yapayalnız olması adamlarından çok azma güvenebilmesi doğal karşılanmalıdır. Adamlarından söz ederken bir gün bana şöyle demişti: "Paşalarımın sadece kendi şahsi menfaatlerini düşünen ve içlerinde zerre kadar vatanperverlik duygusu taşımayan açgözlü saray dalkavukları ve iğrenç züppeler olduklarını pekâla biliyorum. Allah'a çok şükür ki, şahsî kontrolümün gereğine bir an önce inandım, dizginleri elime aldım, ve iyi bir Osmanlı olarak vazifemi yerine getiriyorum."

İstanbul'dan ayrılmadan birkaç gün önce Saray'a Yunan maslahatgüzarı Prens Mavrocordato şerefine verilen bir ziyafette beni Avrupalı diplomatlara ve ileri gelen nazırlarına tanıştırtırken gösterdiği olağanüstü incelik beni son derece şaşırttı. Tanıştırıldıklarımın kıskançlığını çektiğimi ve onların hemen beni gözden düşürebilmek için entrikalara giriştiklerini rahatlıkla tahmin edebiliyorum. Bilhassa Ruslar peşimdedirler, her- tarafım casuslarla çevrilmiştir. Dostluğundan yararlandığımı ve şahsi kar zanç peşinde koştüğüm izlenimini uyandırıp şüphesini çekmediğim sürece güven içinde sayılırım, kimse de bu pozisyonumu bozamaz.

"REŞİD EFENDİ" 79

Ülkenin Genel Durumu

Türkiye'nin genel değerlendirmesine gelince, milli borçların başıyla konsolide edilmesinin yarattığı olumlu izlenime rağmen vatandaşların maddi durumlarının değişmemesi ülkede pek az düzelme olduğuna işaret etmektedir. Bu dönemin hastalıklarını ve zorluklarını tümüyle yerli ve yabancı Hıristiyanlardan fersah fersah geri kalmış olan Müslüman halk çekmektedir. Otuz yıl önce bir tek Hıristiyanın bile görülmediği şehrin kibar mahalleleri şimdi tamamiyle Rum ve Ermeniler tarafından iskân edilmiştir. Demiryolu ulaşımının gelişmesi ile İstanbul yegâne ticaret merkezi olmaktan çıkmış ve bu özelliğini Sofya, Filibe, Burgaz ve Varna ile paylaşmak zorunda kalmıştır. Bu, Hıristiyanların kazançlarını etkilemiş olmakla birlikte yine de onlar, sefalet ve yoksulluk içine düşmüş, Hıristiyan hemşehrileriyle tüm rekabet gücünü kaybetmiş ve tevekkülle iflâs ve yıkımlarını bekleyen müslümanlardan çok daha iyi durumdadırlar.

Aynı kayıtsızlık halkın hükümetle olan ilişkilerinde de göze çarpmaktadır. Türk toplumunun hangi tabakasıyla konuşsam konuşayım, halkın genel olarak ülkenin sosyal koşullarına, yönetimine ve siyasetine karşı ilgisiz olduğunu şaşırarak gözlemledim. Yine aynı şey Padişah'la halkın ilişkileri için de söylenebilir. Yardımseverliği ve iyi-kalpiliğini sergilemek için hiçbir fırsatı kaçırmayan Padişah, Hıristiyan olsun, Müslüman olsun halkın büyük çoğunluğu tarafından yapılan bir kişidir. Efendi sınıfı içinde ise sadece rütbe ve mevki sahipleri Padişah'ı vatanperver bir hükümdar ve Türkiye'nin canlandırıcısı olarak görürken, işsizler gizliden gizliye ona sövmekte ve onu bencil bir despot olarak adlandırmaktadırlar.

Bunların dışında bir de çok küçük bir grup vardır ki, onlar Padişahın'm para hırsını, kendini zenginleştirmek için piyasadaki çabalarını hiç de hoş görmemektedirler. Padişahın gayr-ı

80

SARAYDAKİ CASUS

menkûllerini arttırması, demiryollarına yatırım yapması, inşaat ve diğer sınaî şirketlerinde hissesi olması gizliden gizliye söylenegelmektedir. Padişah, bütün bu plasmanları kendisi tarafından fazlasıyla ödüllendirilen ve aslen namuslu bir adam olan Maliye Nazın Artin Paşa'nın destek ve kanalıyla yapmaktadır. II. Abdülhamid kendi taşınmaz mallarını arttırmak için çalışan ilk Osmanlı padişahıdır. Sultan Hamid, Bulgaristan'da cedlerine ait olan önemli toprak parçalarını elden çıkartmak zorunda kalmıştır. Böylece, malvarlığında büyük ölçüde bir azalma olmuştur. Padişah şimdi bu yoksulluğunu kapatmak için uğraşmaktadır ki, bu çabalarında hiç de haksız sayılmamalıdır. Ne var ki, düşmanları Muhammed'in halifesinin bir iş adamı da olabileceği fikrine alışkın olmadıkları için, Pa-dişah'ın itibarını arttırmamaktadır. Fakat, bu ve bunun gibi sebeplerin Abdülhamid'in kardeşi Reşad'm lehine tahttan indirilmesine yol açacağını iddia etmek olayı çok büyütme demektir. Bu söylentiler Beyoğlu'ndaki elçilik çevrelerinde yaygındır. Üzülerek söylemeliyim ki, Ha-liç'deki diplomatlarımız Türkiye'nin içişlerine ve Türk milletinin ruhuna bir türlü vâkıf olamamaktadırlar. Türkler son savaşın neden olduğu felâketlerin baskısından, bu sakatlığın ve uyuşukluğun etkisinden kurtulamamışlardır. Bilhassa şimdiki Padişah, o büyük vatanperver, hareketli, dikkatli ve uyanık adam, dikkatini herkese ve her-şeye çevirmiştir; bu vaziyette bir başkaldırmadan söz etmek mümkün değildir. Bu durumu yalnızca bir Avrupa savaşı bozabilir; aksi takdirde, herşey sükûn içinde cereyan ederse Türkiye daha uzun yıllar yaşayacaktır. Çağdaş uygarlığımızın ruhu Anadolu'daki saf Türk ırkının alt sınıflarına ulaşabildiği takdirde, değişik bir coğrafi ve etnik kompozisyonda, Türkiye'nin yeniden canlanması ihtimâli vardır. Demiryollarının Anadolu'ya uzaması, Batı dünyası ile temaslar ve şimdiki Padişah'ın halkının ay-

dmlanabilmesi için harcadığı samimi çabalar, Türkiye'nin daha iyiye doğru gitmesi yolundaki umutlanmamız gerçekleşmeye başladığının işaretleridir. Fakat, heyhat! Müslüman Asya derinden derine ve tehlikeli bir şekilde yaralıdır. Sosyal ve dinî bir islahatı içeren tedavisi ise büyük bir sabır ve uzun bir süre gerektirmektedir. Müslüman Asyalılar sabırlı olmasına

sabırlıdırlar da, büyük bir nüfus birikimine sahip yerinde duramayan Batı dünyasının onlara bu zamanı tanıyıp tanımayacağı asıl sorulması gereken hususlardandır.

Sonuç

İşte, bunlar benim Türkiye'nin bugünü ve geleceği hakkındaki düşüncelerim! Siz, sayın beyfendi ve İngiliz hükümetinin aziz üyeleri; sizler benim kamuya yönelik yazılarımla bu özel raporunun tonları arasındaki farktan dolayı beni yanlışlıkla suçlayabilirsiniz ve beni geleceğinden umutsuz olduğum bir ülkeyi böylesine hararetle savunduğumdan dolayı azarlayabilirsiniz. Hattâ, daha iyi bir yönetim yerine bu yozlaşmış sistemin şampiyonluğunu yaptığım için beni pekâla paylayabilirsiniz. Fakat, doğuştan bir Macar ve duygularıyla bir İngiliz olduğum için ortak çıkarlarımızı göz önünde tutmak ve siyasette asla yeri olmayan hümaniter vaazlardan kaçınmak gereğine inanıyorum. Bir Macar olarak Balkanları yutmaya başlayan Rusya'nın ülkeme indireceği hayatî darbeye mani olmalı ve kültürlü ve özgür bir Avrupalı olarak Rusya İstanbul'a veya Anadolu'ya girdiği takdirde bugünkü durumu büyük ölçüde zedelenen Uygarlık ve Özgürlüğün şampiyonu İngiltere'yi savunmalıyım. İşte bu amaç bizi, sizi bir İngiliz ve beni bir İngiliz dostu olarak birleştiriyor, azizim Sir Philip.

(21)

*

a. ,...

Kaynak: T.C

"REŞİD EFENDİ" 83

Foreign Office, Padişah'm satırlanna karşılık herhangi bir cevabî metin kaleme alıp, bunu Vambery'ye iletmez. Bir süre bekleyen Profesör 11 Temmuz'da Londra'ya bir mektup yollayarak, İngiliz Dışişlerini sıkıştırmaya çalışır. Ne var ki, Sir Philip Currie'nin 18 Temmuz (1890) tarihli kısa mektubu Vambery'yi tatmin etmekten çok uzaktır: "Ortak dostumuza mektubunun herhangi bir cevabı gerektirecek kesin ve açık önerileri ihtiva etmediğini, fakat mesajının Londra'ya iletildiğini ve orada ilgi ile okunduğunu söyleyin, yeler!"

(m)

Aşağıdaki bölümde II. Abdülhamid'in, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tutumunu olumlu yöne çevirmek için blöfünü sürdürmeye çalıştığını göreceğiz. Sultan Hamid, Londra'nın geleneksel rakipleri olan Fransa ve özellikle Rusya'yı, Almanya ve Avusturya'dan sonra devreye sokarak bu ülkelere yaklaşılabilesinin ihtimâl dahilinde olabileceğini hatırlatacaktır. Hatıratında da itiraf ettiği gibi Padişah, Rusya ile Türkiye'nin dünyada en içten dostlar gibi yaşamasını mümkün kılacak bazı faktörlerin mevcut olduğuna inanmıştır. (22) Ancak, Rusya'nın Ortadoğu'daki ihtiraslarını bilmekte, hele bu programın Boğazlarla ilgili kısmını Osmanlı Devleti için bir ölüm-kalım meselesi olarak görmektedir. II. Abdülhamid'in bu çıkışına karşı, İngiltere de aynen "blöf-tehdit" karışımı bir cevap verecektir. Osmanlı yönetimi altındaki Girit'deki kaynaşmaları bahane ederek adadaki Rumların koruyucusu kesilen Yunanistan, Türkiye aleyhine bir saldırıya yöneldiği takdirde Padişah'ı yalnız bırakabileceğini imâ eder. Nitekim, Girit olayları 1897'de patlak verecek, hemen sonraki Osmanlı-Yunan savaşı Türkiye lehine sonuçlansa da İngiltere'nin de içinde olduğu

84 SARAYDAKİ CASUS

Büyük Güçler komisyonu diplomatik cephede adaya özerklik kazandırmaktan kaçınmayacaklardır. (23) Ancak, 1890'da Padişah, İngiltere'ye sadece maddeleştirerek sıraladığı şartların kabullenilmesi ve Mısır Meselesi'nin istediği biçimde çözümü halinde Londra ile uyuşabilecek-lerini, ya da başka bir deyişle, kesin tarafsızlığını İngiltere lehine bozabileceğini vurgulamıştır. Bu çerçeve içerisinde Vambery, Londra'ya Padişah'm İngiltere'den tümüyle vazgeçerek, Rusya'ya yanaşmak gibi bir diplomasi çılgınlığında bulunmayacağını iletmiş, daha basit bir ifade ile, Padişah'ın kağıdını Whitehall'a göstermiştir. Bundan kuşkulanan II. Abdülhamid, Taymis ile Boğaziçi arasında kimi zaman o kıyıya, kimi zaman öbürüne vuran Vambery medd-i cezirinin yeniden Taymis'e aktığını anlamıştır. Hem Vambery, II. Abdülhamid'in ilk başta sandığı gibi, İngiltere hükümeti katında bu ülkenin dış

politikasını etkileyecek ikna gücü olduğu umudunu da yavaş yavaş yitirmeye, bu başarısızlığından dolayı için için profesöre kızmaya başlamıştır.

ABDÜLHAMİD'İN İNGİLTERE'YE BAKIŞI

Belge No: 4 (22 Ekim 1890)

Sevgili Sir Philip,

Padişah'm özel davetlisi olarak birkaç hafta geçirdiğim İstanbul'dan daha yeni döndüm. Adı geçen hükümdarın İngiltere'ye olan tutumuna ilişkin görüşmelerimizi ve Osmanlı payitahtındaki genel siyaseti size bu raporumla iletmeyi bir görev sayıyorum.

Lord Salisbury'nin notası büyük bir hayal kırıklığına neden olduğu için, İngiltere ile Mısır Sorunu üzerinde son anlaşma çabaları da başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun üzerine, İstanbul'un yetkili çevrelerinde Padişah'm genel politikasının değişeceği beklenmekte, Rusya'ya yakınlaşma girişimlerine kesin gözle bakılmaktadır. Sekiz yıldan beri Türkiye'nin Petersburg elçisi olan Şakir Paşa'nın Saray'a atanması bu yeni siyasetin ilk delili olarak gösterilmektedir. Rusya'ya dostluğu ile tanınan Şakir Paşa'nın Padişah'm yeni gözdesi olması ile onun, yine Rus tarafı olan Rıza Paşa'nın desteğiyle birlikte bu ülke ile anlaşma zemini arayacakları kuşkusuzdur. İkinci olarak ise Boğaziçi'ndeki tembel diplomatlar Çar'm en yakın dostunun [ismi okunamadı] İstanbul'u ziyaretinde Roma-nofların özel olarak yolladıkları bir ajanın Saray'la gizli ilişkilere başladığını keşfetmişlerdir. Üçüncü olarak, Montenegro Prensi'nin Karadağ süvari bölüğünü eğitmek için rica ettiği Türk askeri danışmanlarının yollanmasının

86 SARAYDAKİ CASUS

Padişah tarafından kabul edilmesini gösterebiliriz. Son olarak ise, Padişah'm Çar'ı İstanbul'da ağırlamak için gösterdiği istek ve bu konuda sessizce hazırlıkların yapıldığı halkın arasında yaygın söylentiler arasındadır.

Bütün bu söylentilere karşılık, ben, kişisel deneyimlerine dayanarak, Padişah'm eski politikası olan "Kesin tarafsızlık" ilkesinden sapmadığını ve onu bu aşırı çekingenliğinden yalnızca İngiltere'nin ve bu ülkenin tanıyacağı güvencelerin ayırabileceğine inanıyorum. Bu konuyu kendisi ile görüştüğümde bana gülerek, "Ben, hâlâ bakireyim" dedi. "Ben hepsi ile arkadaşım, fakat hiçbirisiyle sevdalı değilim. Suya da bu kabine ile cilveleşmem o anki koşulların gereğidir."

Ben onun hiçbir ülke ile henüz bağlantıya girmediğine inanıyorum. Yine de Padişah'm düşündüklerinin gerçeklere uygun olmadığını da itiraf etmeliyim. Dayak yediği sopadan korkan her çocuk gibi Padişah da Rusya'dan çekinmekte ve İmparatorluğunu tehdit eden her tehlikenin bu ülkeden kaynaklandığına inanmaktadır. Prens Leuch-tenburg'u kabul ettiği gece bana Rusya'nın Patrikane ve Ermeni sorunlarındaki gizli tahriklerinden acı acı yakm-mıştı. Sizler Rusya'nın bu tahriklerinin ne olduklarını tahmin edebilirsiniz. Ne var ki, Padişah'm elinde bu ülke tarafından Ermeni devrimcilerine ve İstanbul'daki Rum Patrikhanesine yollanmış para ve direktiflerin açık delilleri vardır. Açıkça söylemeliyim ki, Sultan Abdülhamid gibi devlet mekanizmasının tüm kurumlarını elinde tutan başka bir lider dünyada yoktur. O, kelimenin tam anlamıyla yönetimin yüreği ve eksenidir. Konuşmalarımızda ne zaman bu adamın asabî ve çarpıcı yüzüne baksam, onun yüz hatlarındaki enerji, zekâ ve kurnazlık beni korku ile titretmeye yetmiştir. Ülkesinin din, edebiyat, tarih ve siyasetine olan hakimiyetini her zaman öven Padişah, yüzeysel bir memnuniyetle şöyle dedi: "Güncel siyasal \

"REŞİD EFENDİ" 87

olayları içeren görüşlerinizi ve tavsiyelerinizi bana her hafta uzun bir mektupla yollayınız. Onları büyük bir ilgi ile okuyacağım." Beni yatak odasına götürerek çekmecesin-deki mektuplarımı gösterdi.

Kendisiyle olan uzun görüşmelerimizde değindiğimiz pekçok konular içinde sadece günün en yaşamsal sorunları olan Ermeni ve Rum patırtılarından sözeceğim. Babiâli ile Patrikane arasındaki anlaşmazlıkta Padişah hiç de uzlaşmaz bir tutum içerisinde olmadığı gibiv tersine bu sorunun bir an önce barışçı yollardan çözümlenmesini istemektedir. "Bütün olay ikinci derecede önemlidir" diyen Padişah şöyle devam etti: "Nazırlarım ne söylerlerse söylesinler, ne yaparlarsa yapsınlar, ben henüz daha olaya müdahale etmedim; bırakıyorum her iki taraf da zayıflasınlar, o zaman sonuca ulaşmak daha kolay olacaktır. Son vükela meclisinin bana şiddetli önlemler uygulamamı önerdiklerini biliyorsun. Fakat, bunlar benim ona-yunla gerçekleşmiştir. Çünkü, Rumların istekleri yönetimin yeniden düzenlenmiş çağdaş ilkeleriyle bağdaşmıyordu. Şimdiki patırtılı ortamda bu isteklerin yerine getirilmesi zamansız olacaktı." Ruslann Rumları gizliden gizliye yönetime karşı teşvik ve tahrik ettiklerini kaydeden Padişah, kendisinin bu entrikalardan haberdar olduğunu, dikkatinin ise tüm bu çabalan boşa çıkartacağını ekledi.

Ermeni sorunu'na gelince, bu konuda Padişah gelecek hakkında daha az emin görünmektedir. Rusya tarafından çıkartılacak güçlüklerden çekinmektedir. Rusya'nın resmi bir müdahalesine henüz rastlanmamakla birlikte, İstanbul'a, Bulgaristan'a ve Anadolu'ya yollanan kuryelerin itirafları karşısında Petersburg'un Ermeni hareketini daha tehlikeli bir şekilde yer altından yönlendirdiği hakkında en küçük kuşku yoktur. Padişah'm bütün bu bağlantı ve tezgâhlardan bilgisi vardır; üstelik, İstanbul Ermeni cemaatinin ileri gelenlerinin de bu hareketin içinde oldu-

88

SARAYDAKİ CASUS

ğundan emindir ki, bana "Bu yılanlar bizim içimizdedir, kanımızı içerek, beslenmektedirler" demiştir. Padişah, Asya vilayetlerinden Ermenistan adı altında toprakların koparılmasına yol açacak ödünler vermeyi hiçbir zaman kabul etmeyecektir. Jandarma birliklerinin sadece üçte ikisinin Müslümanlardan oluşmasına ve yerel Müslüman yönetimine Hıristiyan bir vali muavininin atmasına ise muhalefet etmeyecektir. Fakat, en yumuşak şekli ile bile özerklik düşüncesi Padişah'ı kızdırmaya yetmektedir; hiçbir zaman da onaylanmayacaktır. İngiltere'nin Ermeni Sorunundaki tavrına ilişkin düşüncelerinin büyük ölçüde değişmediğine sevindim. O, artık İngiliz Hükümeti'ni değil, sadece Liberallerin bir kısmını suçluyor.

Sultan'ın bana olan yakınlığı giderek artmaktadır. Onunla birlikte Saray'da kalmamı önerdi ise de nazikçe reddettim. Benimle olan görüşmelerinde Saray erkânı ve nazırlarından olan şikâyetlerine kadar en hassas konularda açılmaktan kaçınmadı. Kendisine bazı aydın çevrelerde en ince ayrıntısına kadar tüm devlet yönetimini elinde bulundurmasını eleştirdiklerini hatırlattığımda, "Biliyorum" dedi: "Nazırlarım benim tüm siyasal güçleri tekeline almamdan şikayetçiler, Fakat, söyleyiniz bana, onların yetenek ve vatan sevgisi eksikliklerini bile bile başka türlü davranmama imkân var mıydı? Kendi kişisel çıkarlarından başka birşey düşünmeyen bu parazitlere nasıl güvenebilirim? Ben ulaşılmayacak bir kişi değilim, siz de bunu gayet iyi biliyorsunuz. Ne var ki, şu anda adamlarıma güvenemiyorum; yakında radikal bir değişiklik yapıp daha iyi ve yetkililerini istihdam edeceğim. Yine de Avrupa siyasetinin bu kritik döneminde bansın ancak bir-iki yıl daha dayanacağını tahmin ettiğim için tüm yetkileri elimde toplamaya devam edeceğim. Bu konuda kesin kararlıyım ve kendimi buna hazırlıyorum."

Sultan Hamid gerçekten gelecekte kuşkulandı ve

Avrupa'da ne karışıklık olursa zevalini kendisinin çekeceğini sanmaktadır. Elindeki tüm imkânları kullanarak bir çatışmaya sürüklenmekten kaçacaktır. Vatanseverliği ve çalışkanlığı takdire şayan olan Padişah, tüm enerjisini bu amaç için kullanacaktır. Onu daha iyi tanıdıkça, bu çarpıcı Doğu hükümdarının olağanüstü zihni yeteneklerine hayran olmaktan kendimi alamıyorum. (24)

Vambery'nin Sultan Hamid hakkında yukarıdaki satırları İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda okunduğunda şiddetli bir tepki yaratır. Foreign Office, Majestelerinin ajanının Padişah tarafından satın alındığından ve kendilerine karşı kullanıldığında şüphelenir! Sir Philip Currie 7 Kasım 1890 tarihli mektubuyla Vambery'yi uyarır ve ona Londra'nın talimatını iletir: Peşteri Reşid Efendi, Sultan Hamide Yunanistan'ın Giril'e bir hareket hazırlığı içinde olduğunu, Fransa'nın ve Rusya'nın Yunanistan'ın ardında yer aldıklarını, muhtemel bir saldırı karşısında Türkiye'nin yardımına sadece İngiltere'nin koşabileceğini ve eğer Padişah düşman karşısında yalnız kalmak istemiyorsa Londra'ya ıslahat ve Mısır Meselesi konularında bazı tavizler vermesi gerektiğini hatırlatmalıdır.

İNGİLİZ KAPİTALİSTLERİ

Belge No: 5 (14 Aralık 1890)

Sevgili Sir Philip,

8 Kasım tarihli mektubunuza iliştiğiniz muhtıranın Türkçe tercümesini, istediğiniz üzerine, Padişah'a ilettim. Uzun bir beklemeden sonra bugün cevabı geldi. El yazısından anladığım kadarıyla bu cevabî nota Padişah'm kendi kaleminden çıkmamakla birlikte gözdeleri mabeyn kâtipleri Emin Bey veya Süreyya Paşa'ya, onun tarafından dikte ettirilmiş olmak gerekir.

Türkçe metnin, aynen çevirisi aşağıdaki gibidir:

"Saygıdeğer efendim,

Tanınmış bir İngiliz devlet adamı tarafından yazıldığı izlenimini veren ve içinde İngiltere ve Türkiye arasında bir ittifaktan söz eden mektubun katımızda önemli bulunduğunu ve büyük bir ilgi ile okunduğunu söyleyebilirim. Zat-ı Şahaneleri bundan önceki İstanbul ziyaretinizde aynı konuya değindiğinizi ve bir öneriyle geldiğinizi çok iyi hatırlamakladır. Fakat, Padişah Hazretleri bir kez daha görüşlerini tekrarlamak ve Türkiye'nin "kesin tarafsızlık" politikasından asla sapmadığını, hiçbir ülke ile bağlantıya girmediğini belirtmek ister.

Satvetli Padişah'm tüm çabası (a) egemenlik haklarını serbestçe kullanabilmesi, (b) Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünün korunması ve (c) Kapitalüsyonların ilgası amaçlarına yöneltilmiştir; hangi güç bu emellerin

"REŞİD EFENDİ" 91

gerçekleşmesini desteklerse, o devletin Türkiye'nin en doğal dostu olacağı açık ve kesindir. Mısır Sorunu, sadece Zat-ı Devletlinin yüksek zihinlerini kurcalayan başlıca ve en önemli konulardan biri olmakla kalmamış, ayrıca, bu mesele hiçbir aksi yoruma mahal bırakmayacak şekilde tüm İslâm dünyasında geniş yankılar yaratmıştır. Bu sorunun en istenen biçimde çözümlenmesi, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı göstereceği dostluk ve yakınlığının en iyi fırsat ve delili olacaktır.

Padişah Hazretleri Sir H. Drummond Wolff un Mısır müzakereleri sırasında Mısır'da kapitülasyonların kaldırılmasını ileri sürdüğünü çok iyi hatırlatmaktadır. Kapitülasyonların İmparatorluğun bir kısmında kaldırıldığı halde diğer yörelerinde yürürlükte olması bu uygulamanın amacına ters düşecek bir durum yaratacağı bellidir. Eğer bu tedbir, imparatorluğun bir kısmında gerçekleştirilebiliyorsa, diğer kısımlarında da neden aynı şekilde uygulanmasın?

Evet, saygıdeğer beyefendi, yukarıdakiler son mektubunuzdaki sorunlarınıza karşı Haşmetlû Efendimizin düşüncelerini yansıtmaktadır. Padişahım güncel konular üzerindeki görüşlerinizi içeren raporlarınızı düzenli olarak-beklemektedir. Mektuplarınızı ise Hazreti Padişahımızın şahsında başka kimsenin açıp, incelemediğinden sizi temin ederiz.

Saygılarımızla,

Malum"

Yukarıdaki cevapta, Padişah'm mektubunuzun en önemli kısmını oluşturan Yunanistan'ın Girit'e muhtemel saldırısı ve sadece İngiltere'nin Türkiye'yi bu tehlikeden kurtaracağı uyanlarını hiç dikkate almadığı anlaşılıyor. Padişah, bu tehdide ya hiç önem vermiyor ya da İngiltere'nin Türkiye ile ittifak edebilmek için blöf yaptığını sanıyor. İngiltere'ye karşı son derece soğuk davrandığı ve kesin tarafsızlık siyasetine çok güvendiği izlenimini yarat-

92 SARAYDAKİ CASUS

maya çalışıyor. Aslında onun gerçek yüzünü, ne akıllı bir kumarbaz ve entrikacı olduğunu bildiğimden, Padişah'm Avrupa'da barış ve düzen izin verdiği sürece tarafsızlık ilkesini

savunacağını, ama en küçük bir karışıklıkta korkarak aracılığımı isteyeceğini ve İngiltere'nin ayaklarına kapacağını tahmin ediyorum. Burada sorulması gereken, o zaman İngiltere'nin yeterince hazırlanmamış bir kamuoyu karşısında Türkiye'ye yardım edip edemeyeceğidir. Bu soruya olumlu bir cevap beklenemez. Bu gerçeğe defalarca değindiysen de çabalarım boşa çıkmıştır. Şarklılar, ne kadar yetenekli olursa olsunlar, siyasî konularda kısa görüşlüdürler; bu nedenle kurnazlıkları ve zekâları nihâi sonucu etkileyememektedir.

Padişah'm bu kuman Osmanlı İmparatorluğunun varlığını tehlikeye düşürmekle birlikte, aynı zamanda, üzümlük söylemeliyim ki, iktisadî ve malî çıkartan açısından İngiltere'nin de aleyhine olmaktadır. Türkiye'deki İngiliz çıkarlanmn zedelendiği ve Alman ile Fransız sermaye ve yatırımlarının yoğunlaştığı gerçeklerinin Büyük Britanya Hükümeti'nin dikkat nazarından kaçmadığını sanıyorum. Avrupa Türkiye'sinde demiryolu şebekelerini bir Alman şirket yaptı; yine başka bir Alman şirketi de Asya Türkiye'sinde demiryolları döşemekle meşgul. Fransızlar ise Akdeniz'de ve Karadeniz kıyılarında demiryolları imtiyazları almak üzereler. Bu arada, Mösyö Granet onbeş milyon franklık bir yatırıma mâl olacak Haliç hattı imtiyazını kopartmayı başardı.

İngiliz kapitalistlerinin girişim eksiklikleri için hükümeti sorumlu tutmanın doğru olmayacağını biliyorum. Fakat, ben yine de en büyük engelin tüccar ve kapitalistlerin cesaretsizliği değil de, iki ülke arasındaki gergin siyasal ilişkiler olduğunu sanıyorum. Türkiye'yi kötülemekle bazı İngiliz politikacılar bu zarara neden olmuşlardır. Fakat, diğer Avrupa ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'nda

"REŞİD EFENDİ" 93

yatırım yapmak konusunda ne kör ne de aptaldırlar. Onlar, bu yöntemle hem ülkede önemli bir nüfuz alanı hem de herhangi muhtemel bir kriz sırasında müdahalelerini meşrûlaştıracak bir bahane kazanmışlardır. Ne yazık ki, Asya'nın kalkınmasında en önemli rolü oynamaya uygun olan İngiltere bu fırsatı kaçırmıştır.

İşte, bu açıdan Türkiye'deki İngiliz prestij ve nüfuzunun azalmasına ve bundan doğacak olan üzümlük sonuçlara dikkatinizi çekerim. Bu durumun düzeltilmesi için bir-şeyler yapılmalıdır. Alacağınız önlemlerin ve projelerin gerçekleşmesinde yardım etmekten zevk duyacağımı hatırlatır, saygılanmı sunanm.

Not: İngilizlere olan dostluğunu göstermesi bakımından Padişah'a bazı imtiyazlar bahşetmesini tavsiye ettim. Cevabı alır almaz size iletirim. Eğer hükümet, bazı kapitalistlere

ipucu verebilirse, gerisini ben Saray'da hallederim. Ancak, İngiliz kamuoyunun Doğu'da aktif bir siyaset izlemesini desteklemesi Türkiye'ye İngiliz sermayesinin yatınması ile mümkün olacaktır. (25)

Sir Philip Currie, 6 Ocak tarihli mektubuyla Vam-bery'ye İngiliz kapitalistlerine imtiyaz kopartmaya çalışıp, Padişah'ı kuşkulandırmamasını tembih eder. Londra siyasî ödünler peşindedir.

SEDARET DEĞİŞİMİ

. Belge No: 6 (5 Eylül 1891)

Sevgili Sir Philip,

İstanbul'da meydana gelen beklenmedik ve anî nezaret değişikliği karşısında, bu şaşkırtıcı olaya ilişkin tecrübe ve görüşlerimi size iletmeden geçemeyeceğim.

Bir süre önce Sultan Hamid ile ilişkilerimin bozulmaya başladığını farkettim. Saray'dan gelen mektuplar artık eski dostluk ve güveni yansıtmadıkları gibi, siyasal sorunlardan da titizlikle kaçınmaktadırlar.

Padişah'ın bu tehdidinin devamı gelecektir, fakat olayın gerçek nedenleri incelendiğinde İngiltere'nin plan ve projelerinde tedirgin olmaması gerektiğini söylemeliyim. Fransız ve Rus «lçileri sedaret değişikliğini büyük bir basan sayacaklardır. Fakat, entrika sevdalısı Sultan Hamîd, onları olduğu gibi, Haliç'teki tüm diplomatlarımızı da kandırmıştır. Çünkü, onun bu hareketi, geçici bir hükümet oluşturulması Rusya ve Fransa'ya yakınlaşmak amacıyla değil de, İngilizleri korkutmak için gerçekleştirilmiştir. Sanki Padişah, "Bana bakın, işte eski politikamı değiştiriyorum. Mısır Sorunu'nda isteklerimi kabul etmezseniz, kendimi Fransa ve Rusya'nın kollarına atanm. O zaman ise Mısır için savaşmanız gerekecektir" demektedir.

Bugün, sedaret değişimi konusunda Padişah'a yazıyorum; cevabı alır almaz size iletceğim. (26)

SAİD PAŞA

Belge No: 7 (28 Eylül 1891)

Sevgili Sir Philip,

Saray'dan sabırsızlıkla beklediğim cevap sonunda geldi. O kadar genel bir lisanla yazılmıştır ki burada özetlemek mümkün değildir. El yazısından bu mektubun Padi-şah'm en gözde

mabeyincisi, Saray'ın Hariciye nazırı gibi davranan ve Padişah'ın hazırladığı plan ve entrikaların yardımcısı Emin Bey'in kaleminden çıktığı anlaşılıyor. İtaatkâr fakat kısıtlı muhakeme yeteneğine sahip olan Said Paşa, Padişah'ın diplomatik becerisine karşı çıkmak-tansa ölümü tercih edecektir. Eğer kendisi azlettirilmekle tehdit edildi ise, bu onun yeteneksizliğinin sonucundan başka bir şekilde açıklanamaz. Sabık Sadrazam Kamil ise arasıra muhalefet etmekten, kendi fikirlerini ileri sürmekten çekinmediği için otoriter Padişah'ın ayağına batan bir kıymık gibiydi.

İstanbul'da Abdülhamid'in çevresinde olan adamlarımın yazdıklarından, Padişah'ın son girişiminin bütün dünyada meydana getirdiği tepkilerin Türklerin gururlarını okşadığı anlaşılıyor. Batı'nın tepkisini Padişah'ın hareket serbestisini kısıtlamaya kalkışan bir tehdit olarak görmekten çok Avrupa'nın Türkiye'ye verdiği değer ve önemin bir işareti olarak telâkki ediyorlar. Batı ile olan tarihî diplomatik ilişkilerinde Türkiye'nin üstün bir konum kazandığını savunuyorlar. İlginçtir ki, önümüzde te-

96 SARAYDAKİ CASUS

mellerine değin sarsılan bir ülkenin kartlarını çok iyi oynadığını ve hâlâ Avrupa siyasetinde önemli bir aktör, hattâ bir dereceye kadar da başm korunmasında hakem olduğunu görüyoruz. Bu olağanüstü görünüm aldatıcı olmakla birlikte, Şark'm bu potansiyel gücünün, Sultan'la olan ilişkilerinizde göz önünde tutulması gerektiğini sanıyorum. (27)

* *

Sir Philip Currie, 1 Mart 1892 tarihli mektubuyla Prof. Vambery'nin İstanbul'a gidip, Fransız-Rus manevraları karşısında Padişah'm görüşünü almasını isteyecektir.

ŞAKİR PAŞA

Belge No: 8 (25 Nisan 1892)

Sevgili Sir Philip,

Eskiden Avrupa ve Asya'daki tecrübelerimden yararlanmak için yılda iki kez Saray'a gelmemi istediği halde, Padişah'm hâlâ sabırsızlıkla beklediğim davetini yapmadığını belirtmem izin veriniz. Doğum günü dolayısıyla yolladığım kutlamaya, nazik bir telgrafla cevap verdi, o kadar!

Artık Padişah'm bu tereddütünün asıl nedenini bildiğimi sevinerek söyleyebilirim. Benim tavsiyelerimle Saray'da tutmuş olduğunuz genç efendinin bana yazdıklarına göre, Padişah beni Bayram şenliklerine davet etmeye hazırlanıyormuş, fakat Şakir Paşa atılarak, benim Saray'da bulunmamın gereksiz dedikodulara neden olacağını ve Rus elçiliğini gücendireceğini kaydetmiş. Mektupta Şakir Paşanın Türkiye'nin Mısır Sorunu'nda İngiltere'ye düşmanca politikasının da yapımcısı olduğu savunuluyor. Mısır imtiyazının baltalanmasını Mösyö de Nelidof a teklif eden de odur. Nelidof ise bu konuda gerek kendi hükümetinin, gerek Fransa'nın desteğini vaad etmiştir. Daha sonra ise Şakir Paşa, Mösyö Cambon'un Rus meslekdaşının fikrine katılmadığını ve bu konuda kendisine Paris'ten herhangi bir talimat gelmediğini öğrenmiştir. Olaylar daha kritik bir aşamaya girmiş, bu gelişmeleri izleyen İngiltere Hükümeti eski günlerdekine aykırı olarak

98 SARAYDAKİ CASUS

şiddetli bir lisanla protesto edince. Padişah İngiltere'den intikam alma hevesinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Mektupta ayrıca bu gönülsüz rızanın Padişah'ı öfkелendirdiği ve Sultan'm gazabını kaç gündür huzuruna kabul etmediği Şakir Paşa'dan çıkarması beklendiği kaydedilmektedir. Şakir Paşa'nın gözden düşmesinin gerçekleşmesi Boğaziçi'ndeki İngiliz nüfuzu açısından çok yararlı olacaktır.

Bu gelişmelerin benim Padişahla olan ilişkimi etkileyip etkilemeyeceği konusunda şimdiden kesin tahmin yürütmek güç; fakat Babiâli ile İngiliz Hükümeti arasındaki bundan sonraki alışverişlerde incelik ve düşünceli davranışlar İngiliz çıkarlarının yeniden korunması açısından yararlı olacaktır diyebilirim. Merhum Sir White'm, diplomatik yetenekleri, vatanperverliği, zekası ile İngiltere'nin geleneksel siyasetinden koptuğu o günlerde İstanbul'da görev alması çok iyi olmuştu. Sir William White açılan yaralan sarmasını bilmişti. Onun ılımlı politikası ve Padişah'm şüphesini çekmemek, onu kırmamakta gösterdiği titizlik, White'in belirgin Türk taraftan politikasının özel-liklerindendi. Fakat, kendisinin bazen bu konuda çok ileri gittiğini sanıyorum. Hoşgörü ve ılımlı bir yaklaşım, gelişmelerin de açıkça gösterdiği gibi, bir Asya hükümdanını ikna etmek için en iyi yöntem değildir. Özellikle İngiltere'nin esenliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunmasının vazgeçilmez bir koşulu olduğuna inanarak büyümüş ve yetişmiş bir Padişah için hiç de geçerli bir yöntem değildi.

İşte, bu çerçeve içerisinde Sir F. Clare-Ford tarafından başlatılan yeni politikayı sevinçle karşılıyorum. İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin görkemli önlemlerle prestijinin arttırılması, Türk toplumunda çok iyi bir izlenim bırakmış, elçinin kibar ve pahalı zevkleri Saray tarafından bile olumlu yorumlara yol açmıştır. Büyük Britan-

"REŞİD EFENDİ" 99

ya temsilcisinin meslekdaşları arasında en üstün mevkie olduğunu halkın bilmesi gereklidir. Padişah'a karşı kullanılacak kararlı ve güçlü bir lisan, ona İngiltere'nin kendisine ihtiyacından çok, kendisinin İngiltere'ye muhtaç olduğunu hatırlatacaktır. Saray'la olan özel yazışmalarımın öğrendiğime göre. Padişah Cevad Paşanın sadrazamlığına rastlayan bugünlerde hiçbir zaman bu kadar güçlü olmamıştı. Bağımsız görüşlü her nazır ortadan kaldırmıştır. Şakir'in elinde bir kukladan farksız olan Cevad, Yıldız'dan gelen tüm emirleri anında ve harfiyen uygulamakta gecikmiyormuş. Padişah'a gönderdiğim aylık raporların Şakir tarafından okunduğundan korkuyorum. Belki, bu yüzden beni Padişahla görüştürmek istemiyor.

Bu soğukluğun ne kadar süreceğini bilmiyorum. Birkaç hafta bekleyeceğim; Padişah, eğer vaatlerini yerine getirmese o zaman elime verdiği silahları kullanacağımı hatırlatarak onu benimle yeniden ilişkiye zorlayacağım. (28)

Foreign Office Vambery'ye Padişah "in şu anda Rus etkisi altında kaldığını, fakat bunun geçici olduğunu tahmin ettiklerini ve kendisinin Saray'a devamlı yazmayı ihmal etmemesini bildirir.

PADİŞAH VE SİYASETİ

Belge No: 9 (28 Ağustos 1892)

Sevgili Sir Philip,

Bugünkü koşullarda size hiçbir yararlı hizmette bulu-namayarak, yakınlığınıza karşılık verememenin utancı ile "Padişah ve Siyaseti" hakkında hazırlayacağım bir raporun, eğer inceleyecek zaman bulabilirse, Lord Rosebery'ye bazı yararlar sağlayacağını düşündüm. Altı sene önce merhum Lady Rosebery tarafından Berkeley Square'deki evlerine davet edildiğimde şahsen tanıma şerefini bulduğum Lordlanına takdim ederseniz size müteşekkir kalacağım. Edebi yanı ile de toplumda sivrilmış olan Lord Rosebery'nin Türk Saray'ndaki

diğer yabancı konuklardan esirgenen tecrübelerimin kısa bir özetini takdir edeceğim den eminim.

Türkiye'nin Tarafsızlığı

Şark prenslerinin zekâsı çoğunlukla hikmetleri ülkele rin talihsizliği olmuştur. Onlann eksik öğrenimleri, dış dünya ile temas yoksunlukları, mutlakiyetçi tutumlarının tehlikeleri halklarının ilerlemesini ve fikri gelişimlerini engellemiştir. Bu, bilhassa Doğu liderlerinin Avrupa politikasının ağına düştükleri, tahtlarının ve imparatorluklarının esenliği için verdikleri kararların, kişisel değer yargılarından etkilendiği zamanlar için geçerlidir. Sultan Ab-dülhamid Han işte bu prenslerden biridir. Zekâsı, enerjisi |

"REŞİD EFENDİ" 101

ve vatanseverliği kuşkusuzdur. Bir hükümdar olarak yalnızca pederi merhum Sultan Abdülmecid'den değil, Yeniçerileri ortadan kaldıran cesur ıslahatçı büyükpederi Sultan II. Mahmud ve Osmanlı tahtına çıkan diğer cedlerin-den de -ki bunların içinde dirayetli olanlarının imparatorluğun yeni fetihlerle genişletmelerine, kendisinin ise baba yadigârı bu yerleri, değişen koşullar nedeniyle, elden çıkarmasına rağmen- üstündür. Sıra talihe gelince, kader onu hiç kollamamış ve seleflerinin hataları ve Avrupa politikasının bugünkü durumu onu çok zor durumda bırakmıştır. Zamanla Türkiye'nin gerçek çıkarlarının gerektirdiği yol ve yöntemleri bulamazsa gelecekteki durumu hiç de iç açıcı olmasa gerekir. Sultan Abdülhamid'in karakterinin en olumsuz özelliği diğerlerine olan güvensizliği ve bunun neden olduğu, kararsızlığıdır. Çevresinde güvenebileceği sadık bir danışmanı, tecrübe ve bilgisinden yararlanabileceği bir nazırı, sadrazamı da yoktur. Aslında, Avrupa politikası hakkında yanlış ve eksik bilgisi sonucu oluşan kişisel kanılarını eleştirecek, bağımsız düşüncelerini savunacak yürekli adamların da eksik olduğu söylenemez. Çağdaş Türkiye'nin seçkin devlet adamları yetiştirmediğini, bu yüzden Padişah'm tüm yönetimi tekelinde toplamak zorunluluğunu duyduğu savunulmaktadır ki bu doğru değildir. Reşid Paşa'nın tiynetinde Türk nazırlarının sık sık bulunmadığını kabul etmekle birlikte, Padişah'm istediği takdirde yeteneklerinden yararlanabileceği birkaç değerli ve vatansever kişi vardır. Örnek olarak verebileceğimiz eski sadrazamlardan aydın bir kişiliğe ve büyük bir enerjiye sahip olan Tunuslu Hayrettin Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için reformların zorunlu olcluğuna inanıyordu. İslâm'ın gelişmesi üzerindeki kitabı, bu büyük dindar kitlenin hastalıklarım büyük bir isabetle

inceliyor ve tedavi yöntemleri öneriyordu. Bunla-nın dışında, Paşa hırs ya da kişisel çıkarlardan uzak var-

102 SARAYDAKİ CASUS

lıklı bir kişiydi. Bütün bu yeteneklerine rağmen iktidarda çok kısa süre kalması, kendisinden değişik düşünen her kişiyi düşman sayan ve ihanetle suçlayan Padişahın vehimli karakterinin en güzel delilidir. Aynı nedenler Küçük Said diye tanınan, son derece zeki, dürüst ve ülkesinin ilerlemesini düşünen Said Paşa'yı da Saray'a küstürmüştü. Said Paşa güçlü irade sahibi, kendini beğenen bir insandı, bu tıknaz Erzurum Türkü'nün hareketli siyah gözlerine bakan herkes Sultan II. Abdülhamid'in başdanışmanı olarak neden Saray'da tutunamadığını anlayabilirdi. Said yıllardan beri Nişantaşı'ndaki konağında bir emekli gibi yaşamını sürdürmektedir. Sabık Sadra*-zamı'na zaman zaman nazik davranışlarda bulunmakla birlikte, Padişah bu adamdan nefret etmekte ve mümkün olduğu kadar hizmetini istememeye çalışmaktadır. Son Sadrazamı olan Kamil Paşa ile işler değişiktir. Bu onurlu ve keskin zekâlı devlet adamının muhalefeti ilk başlarda o kadar güçlü değildi; çünkü kurnaz Kamil Paşa seleflerinden ders almış ve küçük olaylarda derhal rıza göstererek mühürü çok uzun bir süre elinde tutmayı başarmıştı. Padişah'm İngiliz düşmanlığı ve Mısır'ı yeniden fethetme çılgınlığı aralarını açmasaydı, Kamil sedaret makamını yi ne işgal edecekti. Kamil Paşa gibi sakin huylu, fakat kararlı ve ısrancı bir kişi kararını verdikten sonra zorlu efendisinin tam aksi kişiliği ile çatışması kaçınılmazdı. İngilizce ve Fransızca bilgisi, Avrupa siyasetine olan tanışıklığı ve diplomatik olaylara çok yönlü yaklaşımı ile Padişah'm yanında devlet işlerini yürütecek en uygun kişiydi. Aşırı üsteleme huyu pek çok eğlendirici sahneler yaratmıştı. İki de dakikalarca hareketsiz dururlardı; fakat koşulsuz boyun eğmeye alışmış Padişah'm gözleri kendi fikirlerini söylemekten çekinmeyen bu adama nefret kusardı. Kamil Paşa'nın aşın İngiliz taraftarlığının kurbanı olduğu söylentisi doğru değildir.

VamberyOnin verimli çağlan: Doğubüimci, casus, devlet damsr, lığı yılları.

104 SARAYDAKİ CASUS

Çünkü, onun hiçbir Avrupa devletine karşı özel bir yakınlığı yoktu. Eğer o Padişah'a mümkün olduğu sürece kesin tarafsızlık ilkesini uygulamayı ve kritik bir anda Rusya yerine Orta Avrupa'ya yakınlaşmayı önerdiyse bu sonuncu şıkkın Rusya'nın dostluğundan daha az tehlikeli olduğuna inandığı için yapmıştı.

Üzülerek belirtmeli ki, bu görüş Sultan Hamid tarafından paylaşılmıyordu. Padişah, Rusya'ya gelecekte parlak ilişkilerin umudu ile mi, yoksa İslâm'ın ve Türkiye'nin ezeli düşmanından çekindiği için mi yakınlaşmak istemektedir? Hayır! Aslında neden ikisi de değildir. Ne de Orta Avrupa devletlerine duyduğu nefret ve endişenin ürünü olduğunu savunabiliriz. Onu bu politikasına iten en önemli etkenler tüm Saray sakinlerinde yaşanan bir entrika aşkı ve yine Batı Hükümetleriyle ilişkisi olan tüm Şarklıların adeta ayrılmaz bir parçası olan güvensizlik duygusudur. En kötü koşullarda yetişen ve çevresi parazitler, ihtiraslı dalkavuklarla dolu olan bir şehzade doğal olarak her zaman kuşku duymaya ve esenliği için bazı yeraltı yöntemlerine başvurmaya adeta mahkum edilmiştir. Biz Sultan Hamid'in, düşmanlarının dolaplarını boşa çıkartabilmek için yeni stratejiler uygulamakta yorulmak nedir, bilip bilmediğini merak etmiyoruz. Fakat biz onun bu politikasının tehlikelerini görüp görmediğini merak etmekteyiz. Şimdiki barış hüküm sürdükçe, Türkiye tüm hükümetlerle dostluk ve yakınlık lüksünü tadabilir, fakat bir anda beliriveren karışıklıkta verilecek ani bir karar Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarları açısından ölümcül olmayacak mıdır? Şurası öyle görünüyor ki, Padişah bu önemli sorun üzerine hiç kafa yormamıştır. O, tüm Şarklılar gibi, gelecek kaygısı olmadan, saltanatının belirgin ürünlerinden tatmin olmuş bir şekilde yaşamaktadır. Ve onun bu hayalleri de çevresindeki vatan sevgisinden yoksun bayağı gözdelerin dalkavukları ile perçinlenmektedir.

"REŞİD EFENDİ" 105

Sultan Abdülhamid'in yanı sıra iki tür insandan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi, saray zabıtları ve mabeyincileri, ikincisi ise Saray erkânı ve birkaç tanınmış devlet adamıdır. Birinci grubu incelediğimizde, Padişah'ın onların aile ilişkilerini gözönüne almaksızın en aşağı tabakalardan adam seçmekte ne kadar hünerli olduğu görülecektir. Bunlar çoğunlukla memurlukta sivrilmiş olup, çevirmen ve mabeyinci olarak Saray'a atanan kişilerdir. Aslına bakılırsa, bu gençleri Padişah'ın kişiliği cezbetmiş ve hepsi irade-i hümayûnun elinde sadık birer maşa olmuşlardır. Bunlar; Kazım Bey: Padişah'ın özel katibi ve Saray'ın Pera'daki elçilikler arasındaki kuryesi olarak görev yapar. Türk ve Fransız edebiyatına vakıftır. Çerkeş asıllı Emin Bey; 1877 yılında Orta Asya'da yaptığı gezisiyle tanınır. Bu gezinin anılan Türkçe basılmıştır. Görevi, cuma günleri Selâmlık merasimi sırasında Padişah'ın iltifatlarını yabancı ziyaretçilere iletmektir. Arif Bey: Asık yüzlü fakat kibar bu geriç adam Padişah ile Saray Kâtibi Süreyya Paşa, sadrazam ve Babıâli'deki diğer yüksek erkân arasında ulaklık yapar. Bu mevkiin eski sahibi Rum asıllı Ragıp Bey idi; fakat kendi kişisel çıkar için efendisinin güvenini sarsınca

Padişah'm titizlikle çekindiği rezaletlere mahal verilmeksizin kibarca kenara çekilmeye mecbur bırakılmıştı. Mabeyincilerden hacı Ali Bey ve merhum Besim Bey'in ikisi de Avrupa eğitimi almamış, dürüst ve saf Müslümanlardandı. Efendilerine de içtenlikle bağlıdılar. Hacı Ali Bey, Saray'a çok genç yaşta girmiş olduğu için herkesten çok Padişah'ın yüksek güvenini ermişti. Kaba dış görünüşüne ve bağınazlığına rağmen, küçük rütbeli mabeyinciler arasında en iyisidir.

Yüksek saray erkânı içinde ilkin Yıldız'ın Başkatibi olan Süreyya Paşa'dan sözetmek gereklidir. Kendisi dürüstlüğü ve çalışkanlığı ile tanınır. Bu adam yıllardır ge-ce-gündüz demeden oniki saat çalışır. Hafızası hükümet

106 SARAYDAKİ CASUS

ve Saray işlemlerinin en küçük ayrıntısını dahi kavrayacak kadar şairtıcıdır. Saray'a gelen tüm devlet büyüklerine karşı Padişah'm sözcüsüdür. Gelen yazışmaların en önemsizi bile mühürlenip, ulaklara teslim edilir. Mabeyincilerden biri Padişah'ın talimatını aktarmak üzere Süreyya Paşa'ya yaklaşır, kimsenin duymayacağı kısık bir sesle Paşa'nın kulağına fısıldar; Paşa da aynı şekilde yüzünde hiçbir anlam değişikliği olmaksızın efendisinin sorusuna cevabını verir. Süreyya'nın bürosu Padişah ile dış dünyanın iletişim merkezidir. Elçiliklerin dragomanları, dilekçeleriyle Zatı Şahane'ye başvuranlar Padişah'ın huzuruna kabul edilmeden mutlaka bu odadan geçmek ve başvuru nedenlerini Süreyya Paşa'ya açıklamak zorundadırlar. İşte, Süreyya Paşa bu karmaşık işlemleri tanrılara özgü bir sükûnetle çözümler. Zaten, bu nedenle değil midir ki Padişah'ın sonsuz güvenini kazanmıştır. Eğer, Avrupa politikasına hakim oluşu yanında bir Fransızca bilseydi, hiç kuşkusuz ki Sadrazamlık makamının vazgeçilmez adayı olurdu. Hattâ, Kamil Paşa azledilince mührün yeni sahibi olarak onun isminden de sözedilmişti.

Sultan Abdülhamid ve Saray Mareşali Gazi Osman Paşa arasındaki yakınlığa tanık olanlar, ikincinin Padişah üzerinde büyük nüfuz sahibi olduğunu sanarak aldana-bilirler. Oysa ki, gerçek bunun tam tersidir. Plevne kahramanı Osman Paşa Türk aydın çevreleri tarafından putlaştırılmaktan çıkmıştır. Onun ihtirası ve entrika aşkı meydan muharebelerinde kazandığı şöhretini lekelemiş-tir. Halkın yalnızca cahil kesiminde sitayişle amlmakta, adına marşlar çalınmaktadır. Son savaşında acı yenilgilerle karşılaşan Türkler, bu büyük facia içindeki yegane şeref saysfana sıkı sıkıya sarılmışlardır. Halkının bu zayıf yanını anlayan Padişah

akıllı davranmış ve duygulara kalben katılmasa bile bu kahramanı ödüllendirmekten kaçınmamıştır. Keskin zekâsı ile Saray Mareşali'nin değe-

"REŞİD EFENDİ" 107

rini anlamış ve her milletin karşısına çıktığında arabasında Paşa ile karşılıklı oturmuş, hattâ kızını bile Osman Paşa'nın oğluna vermiştir. Fakat, aslında bu adama hiç yakınlık duymamakta, hattâ, ona hiçbir şekilde güvene-memektedir. Çünkü, Osman'ın savaş esiri olarak Rusların eline düştüğü günlerde başta Çar olmak üzere Rus ileri gelenleri tarafından değer verilmesi ve törenlerle ağırlanması onun aşırılığa kaçan bir Rus sempatzanı kesilmesine neden olmuştur.

Bu iki Saray erkânından sonra sırada Saray Başteşrifâtçısı ve Divan-ı hümayun dragomanı Münir Paşa gelir. Bu sevimli ve tam bir Fransız asilzadesi tipli Türk beyefendesi Fransa taraftan olarak tanınmaktadır. Bu da aslında yanlış bir kanıdır, çünkü iyi yürekli Münir, siyasette bütünüyle tehlikesiz olup. devlet işlerinden çok kişisel zevklerine özen gösterir. Herkesi memnun etmeye çalışan tavrı ve ziyafetlerde Padişah'ın çevresinde konukları ağırlayışı, ona herkesin sevgisini kazandırmıştır. Onun bu nezâketi ve sempatik davranışları sayesinde ki, Avrupalı hanımefendiler Yıldız'da kendilerini evlerinde hissetmişler ve onların gözünde Padişah, bütün azameti ve inceliği ile hatırlanmıştır. Münir asla siyasetle uğraşmadı. Diğer yüksek Saray erkânı arasında Mavroyeni Bey'den çok söz edilmekle birlikte, Rus asıllı hekim tıbbî sahasının dışına hiçbir zaman çıkmamıştır. Ne Avrupa politikası, ne de Rum kilisesinin işleri ile ilgilenir. Hekim efendi. Selâmlık törenine gelen yabancı ziyaretçilere Padi-şah'la yakınlığını anlatmaktan büyük bir zevk ve gurur duyar. Fakat, şimdiki Padişah'm gençliğinden beri yerine getirdiği görevinin gerekleri içinde kalmasını bilmiştir.

Padişah'm yakın çevresindekileri tanıttıktan sonra şimdi yüksek devlet görevlileri olup da Padişah'ın dikkatini çekmiş, zaman zaman görüşlerine başvuru fakat -Abdülhamid'in en iyi adamlarından bile kuşkulandığı dü-

108 SARAYDAKİ CASUS

şünülürse- hiçbir zaman Padişah üzerinde etkili olamayan, sadece özel durumlarda, o da geçici bir süre için kendilerini gördüğümüz danışman ve gözdelere geçiyoruz. Padişah, sık sık soru sorar, dikkatle dinler, fakat her zaman büyük bir titizlikle kişisel görüşlerini çevresindekilerden gizler. Padişah'ın görüşlerini etkilediği sanılan kişiler ya düşüncelerinin

esinini bizzat ondan almışlardır, ya da Abdülhamid onları kendi fikirlerini meşrulaştırmak veya başkalarını yanıltmak amacıyla kullanmıştır. Grand Seigneur'ün kişisel sempatisi siyasi koşullarla değiştiği, bu danışmanların sayısı hakkında herhangi bir tahmin yürütemeyiz. Fakat, şunu da belirtmek gerekir ki, Padi-şah'm siyasetini çizen onların nüfuzları değildir. Onlar, Padişahın egemen görüşüne göre seçilir ve Ab-dülhamid'in gerekli gördüğü sürece görev yaparlar. Şakir Paşa'yı ele alalım. St. Petersburg'da birkaç yıl kalan bu asker, İngiltere'ye açık düşmanlığı nedeniyle Ruslarla ilgili herşeye sevdalanmıştır. Çar'm ve ailesinin gözdesi olmuş, Girit Sorunu ortaya çıkınca da Padişah St. James kabinesinden hırsını alabilmek için Rusya'ya hoş görünecek bu adamı atamak kurnazlığını göstermişti. Vasat bir askeri tarih yazarı ve iyi bir matematikçi olarak şöhret yapan Şakir Paşa, son derece kurnaz olup, duygu ve düşüncelerini gizlemekte de üstad'dır. Rus yanlısı fikirlerini ise bilmeyen olmadığı gibi, zaten bunları da saklamayı düşünmez. Mısır Sorunu'nda Padişah'a ılımlı bir siyaset izlemesini öneren Kamil Paşa azledilince, Şakir Paşa Sadrazamlığa aday gösterilmiş, fakat Padişah'ın üzerinde büyük nüfuza sahip olduğu Saray'daki mevkiini bırakıp Babıâli'ye geçmek istememiş, yerine kendi nüfuz dairesinde olan Cevad Paşa'yı tavsiye etmişti. Yeniçerilerin tarihi ile ilgili önemli bir incelemesi olan bu askerin hiçbir ağırlığı olmadığı için, Padişah'ın ve Şakir'in elinde oyuncak olmaktan kurtulamamıştır. Bazı olağanüstü durum-

"REŞİD EFENDİ" 109

larda sabık nazırlardan biri veya birkaçı Saray'a çağırılarak, günün sorunları üzerinde görüşleri alınır. Fakat, unutulmamalıdır ki, bu yalnızca gözden düşmüş erkânın hiddetini azaltmak, düşmanlığını çekmemek için başvurulmuş bir yöntemdir. Padişah'ı en fazla tedirgin eden ve onun mutlak yönetimine en büyük tehlike olarak gördüğü husus, maiyetindekilerin fikren birlik olduklarını görmektir.

İşte, bu çerçeve içinde Padişah'ın dış politikasının neden kişisel özelliklerini, karakterini yansıttığı kolayca anlaşılacaktır. Olağanüstü zihinsel yeteneklerinin sayesinde çevresindeki çarpıklıkların üstesine çıkmayı bildiği halde, yine de siyasasında eksik eğitimin hatalarını görmek mümkündür. Alacağı kararların sorumluluğunu yüklenmekten çekinmekte, çoğu kez mütereddit kalmayı yeğlemektedir. Tahta geçişinin ilk yıllarında İngiltere'nin hiçbir zaman Türkiye'nin çöküşünü istemediği inancı adeta çocukça bir tutku gibi onu, İngiltere ile sıkı bir ittifak imzalamaya şevketmişti. Marmara'daki İngiliz filosu onun bu inancını pekiştirmişti. Fakat, Sir Henry Layard aracılığı ile İngiliz Hükümetinden talep ettiği 300,000 sterlinlik

borçlanmanın reddedilmesi, Dulsigno ve İzmir komedileri onu hayal kırıklığına uğratmış, bu uyanış onu doğal olarak İngiltere'ye karşı şiddetli bir nefret ve düşmanlığa sürüklemişti. Padişah bu bocalama devresi nedeni ile hemen kendisini Rusya'nın kollarına atmamış, fakat bir süre kararsız kaldıktan sonra her ülke ile iyi ilişkiler içinde olduğu ve herhangi birini gücendirecek şekilde diğerlerine özel yakınlık göstermediği takdirde Türkiye'nin güvenliğinin korunacağı inancıyla dış politikasında "Kesin tarafsızlık" ilkesini geliştirmeye başlamıştı. Sultan Hamid'e şansı da yardım etmişti. Çünkü, onun bu politikası "Şark Me-selesi"nin zora dayalı yollardan çözümlenmesi için herhangi bir adım atılmasından çekinen, barışın ve düzenin

11» SARAYDAKİ CASUS

korunmasında içten bir özen gösteren Avrupa kutuplaşmalarının genel isteklerine uygundu. Böylece, Türkiye çabalarını son savaşta perişan bir duruma düşen ülkenin içsel kalkınması üzerinde yoğunlaştırabilmişti. Ordusu, maliyesi ve iç yönetimi onarılmış ve eldeki kısıtlı imkânlarla Avrupa Ahengi'nin içindeki yerini koruması için gerekli müdahale yapılmıştı.

Dış dünya tarafından ne kadar gerekli görülürse görülsün, Türkiye'nin canlanması için Türkler seferber olmuşlar, devletin öngördüğü fedakârlıklara sabırlı yapılan ve kadere olan sarsılmaz inançla katlanmaktan kaçınmamışlardı. Cefalarının meyvelerini görmeye başladıkları bugünlerde ise kendilerine bu kalkınma imkânını sağlayan "yalnızcılık" stratejisinden memnuniyetleri açıktır. Türkler, eskiden bencil çıkarlar peşinde sözüm ona dost devletlerin müdahaleleri ve himayeleri altında ne kadar rahatsız olduklarını hatırlatarak, şimdi serbest ve bağımsız olduklarını, hattâ dostluğu kuşkulu rakip komşuları tarafından da tedirgin edilmediklerini savunuyorlar. Sultan II. Mahmut'un reformlarından beri ilk kez kendi ayakları üzerinde durduklarını, ne nasihate, ne de borca ihtiyaç duyduklarını, kendi kendilerine yeterli olarak gerçek bağımsızlığın zevkini tatuklarını kaydediyorlar. İşte, bu bilinçle değil midir ki, ülkenin geleceğini düşünen Türkler arasında şimdiki "Kesin tarafsızlık" ilkesi oldukça benimsenmektedir. Tarafsızlık, resmi çevrelerin parolası haline gelmiştir. Bilhassa Padişah, Saray'ında Avrupa güçlerinin temsilcilerine ettiği hitapları, gösterdiği nezâketi adetâ ölçmektedir. Elçilere verilen yemeklerde çıkan servis adedine ve Fransız, Alman, İngiliz ve Rus elçileri benimkini daha fazla sıktı demesin diye —eğer Padi-şah'ın elinin tazyiki ölçülebilirse— Abdülhamid'in toka-laşmasındaki içtenliğe kadar eşit davranış ilkesi uygulanıyor. Bu prensipten hiçbir sapma yapılmamış ve dış

güçlerle yapılan tüm temaslarda kesin tarafsızlık egemen olmuştur. Bu politikanın Osmanlı İmparatorluğunun selâmeti ve refahına yol açıp açmayacağı veya Padişah'ın içtenlikle inanıp inanmadığı daha sonra ayrıca değineceğimiz sorunlardandır.

Sultan Hamid'in kesin tarafsızlık ilkesinin uygulanabilirliğine inanıp inanmadığı ve bu politikanın Türkiye'ye muhtemel yarar ve zararları dışarıda olduğu kadar İstanbul'daki elçilik çevrelerinde de tartışılmaktadır. Avrupa kabineleri, Haliç'teki temsilcilerinden aldıkları haberlerin ışığında hareket etmektedirler. Elçiler tebriğe şayan araçlar olmalarına rağmen, şöhretlerinin hakkını verememekte ancak tercümanların yardımıyla Padişah'la görüşebildiklerinden başkentlerine ikinci elden bilgiler göndermek zorunda kalmaktadırlar. Karşı karşıya görüşmelerinde filolojik açıdan yeterli olsalar bile, duygularını gizleyen Şarklıların esas düşünce yapılarına nüfuz edemeyeceklerdir. Boğaziçi'ndeki Avrupa diplomasisinin gözünde Padişah, halen çözümlenmemiş bir bilmecedir, politikasının ana amaçları üzerindeki raporlar ise tahminlerden öteye gidememektedir. Türkiye'nin şimdiki hükümdanının yaptıklarını yakından izlemek ve onun siyasal eğilimlerinin gerçeklerini ortaya çıkarmak imkânını bulan bu satırların yazarı, Padişah'm tarafsızlık ilkesinin aslında onun faydalana olan inancından değil de, esrarengiz işlere olan tutkusu ile aktif bir siyaset izlemek korkusundan kaynaklandığına inanmaktadır. O, zamanın ve zeminin ona ezeli düşmanından mükemmel bir intikam alabileceği fırsatını hazırlayacağı umudunu beslemektedir. Kararsız ve güvensiz olmasaydı, şimdiye kadar çoktan Rus ve Fransız elçiliklerinin ortak ağma düşerdi. Sir William White'in ve Mösyö de Radowitz'in uyanıklılığı olmasaydı. Mösyö de Nelidoff ve Count Montobello nerede ise onu kurnazlıkla hazırladıkları tuzağa düşürecekler,

112 SARAYDAKİ CASUS

Türkiye'yi Fransız-Rus ittifakına dahil edeceklerdi. Rusya'nın teminatlarını yetersiz bulan II. Abdülhamid, Cum-huriyet'in [Fransız] temsilcisinden de kesin garantiler talep etmiş, fakat Count Montobello bu isteğini yerine getiremeyince, bu tasavvurundan vazgeçerek, yeniden tarafsızlık ilkesine sarılmıştı. Bu politikayı mümkün olduğu kadar devam ettirecektir. Fakat, son on yıldan beri uyguladığı tüm politikalarının kaynağı olan İngiliz düşmanlığı Osmanlı imparatorluğu'nun varlığını hayati tehlikeye sokmayacak mıdır? Türkiye'nin gerçek dostları bu soruyu olumlu cevaplandıracaklardır.

II. Abdülhamid'in İngiltere'ye karşı olan amansız düşmanlığının nedenlerini, her Türk'ün son sığmağı olarak addettiği çıkarlarının kendi ülkesinin menfaatlerinin ayrılmaz bir parçası olduğuna inandığı bir güce olan hayal kırıklığında aramak gerekir. Bundan sonra, Padişah'ın emellerinin gerçekleşmesine en büyük darbeyi indiren Mısır Sorunu gelmektedir. Burada, II. Selim tarafından fethedilen bu ülkenin hukuken olsa bile hiçbir zaman fiilen Türkiye'nin malı olmadığını, çünkü Memlûklerin, Nil ülkesinin iç yönetimine karışmayan fakat Sultanı Mısır olarak tanınmaktan tatmin olan Boğaziçi hükümdarlarının emirlerinin ulaşım alanından uzak kaldıklarını, bağımlılıklarının vergi ödemelerinin dışına çıkamadığını be lirtmek yararsızdır. Bağımlı oldukları makamla olan ilişkileri bir tek Mehmet Ali zamanında düzenlenebilmiş, merhum Reşid Paşa ile bu talihsiz asker arasındaki mektuplaşmalara bir göz atıldığında sadece 1842'den beri Babiâli, imparatorluk ile uydusu arasındaki bugünkü gevşek bağlan kurabilmeyi başarmıştı. Mısır Hidivi unvanı eski Mısır Paşası unvanı ile değiştirilmiş, Mısır'ın payına düşen vergilerle savaş sırasında yollamaya yükümlü olduğu askeri gücün mikdan tesbit edilmiş; akçe basma, hutbe okuma ve yabancı temsilcilikler oluşturma hakkı

"REŞİD EFENDİ" 113

garantiye alınmış, bunun dışında ise Babiâli zengin hediyelerle yetinmek zorunda kalmıştı ki zaten bunlar Padişah'ın onayı ile İstanbul'daki Hidiv'in ajanı Kahya tarafın dan Türk Paşa ve efendilerine dağıtılmıştı.

Kişisel kinlerimizi bir tarafa bırakarak, Türkiye ile Mısır ilişkilerini soğukkanlılıkla incelediğimizde Türkiye'nin hukukunun çiğnenmediğini keşfetmek zor olmayacaktır. Metbû'unun ayrıcalıklarına dokunulmamış, tam tersine, Türkiye şimdi eskisine kıyasla daha sıkı bir şekilde bölgeye yerleşmiştir.

Durum böyle olunca, Padişah'ın bu amansız düşmanlığının nedeni kolaylıkla anlaşılmamaktadır. Ayrıca, Fransa Mısır'ın işgali fikri ile ortaya çıktığında İngiltere bu önlemleri almasaydı, acaba Fransa'nın Cezayir ve Tunus'ta uyguladıkları burada yinelenmesi Kuzey Afrika kıyılarındaki Türk nüfuzunu tamamiyle yok etmez miydi? Padişah böyle bir ihtimâli kesinlikle reddetmektedir. Fransa'nın kayıtsızlığına inancı halen sarsılmamıştır. İngiltere'nin' hain emelleri olduğu fikri muhakemesini tümüyle körleştirmiştir. Ne yazık ki, Türkiye'nin iktisadî ve siyasî geleceğine güvenli bakabilmesi için dayanabileceği yegâne güç İngiltere idi. Asya'daki nüfuz alanlarını perçinleyen İngiltere, fizikî ve manevî fetihlerinin sonucu elde ettiği sömürgeleri koruyabilmek için Doğu'da tutucu bir siyaset

izlemek zorundadır. Fakat, aynı şey ne komşusu Müslüman ülkelerin yıkıntıları üstünde hareket sahasını genişletmek isteyen Rusya, ne de Güneyde fetihlere girişen Fransa için söylenebilir. Padişah, acaba sadece barışın korunması amacıyla büyük ordular beslediklerini savunan Orta Avrupa'nın Üçlü İttifakı'nın eninde sonunda savaş ya da çatışmaya neden olacağını düşünüp, bu ittifaka katılma önerilerini reddeder mi? Orta Avrupa devletleri ile Fransa-Rusya ittifakı arasında patlak verecek bir savaşta yalnız kalan Türkiye bir süre sonra çarpışan

114 SARAYDAKİ CASUS

tarafarca saflarına çekilmekten kendini kurtaramayacaktır. Fakat, eğer Türkiye "kesin tarafsızlık" prensibinde İngiltere ile birleştiği takdirde silaha sarılmak zorunda kalmayacaktır. Çünkü, Türkiye barışçı tavrını sürdürdükçe İngiltere onu destekleyecektir. Son zamanlarda daha iyi yönetilen askerlerinin dünyaca tanınmış kahramanlığı ve mükemmelliği Padişah'ı yanılttığı ve ordusunun yeteneklerini gelecekteki bir karışıklıkta sergilemek isteğinde olduğu sır değildir. Rusya ile saflarını birleştirdiği takdirde Bulgaristan'ı yeniden fethetmesinin mümkün olduğunu savunan yanresmi bir Rus dergisinin kendisini övmesinin üzerinden uzun bir zaman geçmediği bu günlerde Sultan Hamid, yitirdiği prestijinin bir kısmını kazanmak ümidiği-ni beslemektedir. Neva ve Seine'in kıyılarından daha iyimser ihtimaller de müjdelenmektedir; fakat Rus sözlerinin yanıltıcı parlaklığına kapılan Türkiye için yanlış bir j adım atıp ülkenin bir kısmını zaten dişlerine geçiren, bü-| tününü ise yutamadığı takdirde iştahı körelmeyecek olan can düşmanııyla kucaklaşması en büyük felaketi olacaktır. Çarpışan taraflar arasındaki anlaşmazlığın netleni ne | olursa olsun, bu çatışmada Türkiye'nin kaybedeceği, hattâ başkalarının zararını dahi ödeyeceği kuşkusuzdur. Padişah'm bugüne değin herhangi bir ülkeye aşırı ilgi j göstermekten kaçındığı doğrudur, ama bu çabalarında; her zaman başarılı olamadığı da Batı'nın gözünden kaç-? mamıştır. Bu politikanın tehlikeleri defalarca Padişah'ın; gözlerinin önüne sunulmuş, eski dostlarına yüklenileni kötülüklerle, ezeli düşmanının neden olduğu yaralar tartması önerilmiştir. Ne var ki, bütün bu gayretler boşu* na olmuş, kendisini hayal kırıklığına uğratan güçten intif| kam alma isteği onu bütünüyle körleştirerek, değişen kc şullar altında olayları yeniden değerlendirmesii imkânsız kılmıştır.

Sultan Hamid Kırım Savaşı günlerinin bir daha ger

gelemeyeceğini ve ister liberal ister muhafazakâr olsun, hiç bir İngiliz hükümetinin kırk yıl önceki gibi hareket serbestisine sahip olamayacağını anlamak istememektedir. İngiliz kamuoyunun Türklerin uygarlık ve kalkınma yolunda ellerindeki fırsatları kaçırdıklarına dair inancının doğru olmadığını itiraf etmek zorundayım. Çünkü, uygarlık yavaş yavaş, atlaya-sıçraya bir ülkeye girer. Kamuoyunun eleştirilerinin kolay kolay değişmediğini ve bunun da hükümetin ellerini bağladığım anlıyorum. Boğaziçi'ndeki statükoyu korumakta İngiltere'nin yaşamsal çıkan olduğunun son zamanlarda sürekli tartışılmasına rağmen, Padişah her zaman Halic'e Rus bayrağının çekilmesinin Asya'daki Büyük Britanya nüfuzunun yıkımı olacağını, İngilizlerin asla Çanakkale geçidini Türklerden başka kimsenin egemenliğine bırakmayacaklarını bildiğini söyleyerek, böbürlenmektedir. Bu görüşe aykırı yapılan yazı ve demeçler, gerek Saray ve gerek Babiâli tarafından ciddiye alınmamaktadır. Bunların kendilerine karşı bir tehdit ve baskı aracı olarak kullanıldığını sanmaktadırlar. Zat-ı Şahane'nin bu aşın güveninin sonu acıklı bir yanılğı olup olmayacağı, İngiltere'nin Nil ve Kıbrıs'taki pozisyonunu güçlendirmesi sonucunda St. James Kabinesinin Türkiye'ye olan geleneksel politikasının yeniden gözden geçirilmesine neden olup olmayacağını sormanın zamanı değildir. Evet, bu ihtimâl herhalde gözden uzak tutulmamaktadır. Zeki ve kurnaz bir hükümdar olan şimdiki Padişah yanıltıcı umutlara ve aldatıcı planlara kapılacak en son kişi olacaktır. "Eski dost, düşman olmaz" Türk atasö-zünden hareketle Sultan Hamid ülkesinin ve hanedanının yazgısını, çıkarlarının Osmanlı imparatorluğu'nu rakibine karşı bir denge unsuru olarak güçlendirmesini gerektirdiği İngiltere'nin ellerine bırakabilir. Güney sularına inmek isteyen Rus emelleri karşısında Türkiye ortadan kaldırılması gereken önemli bir engeldir. İngiltere için ise.

116 SARAYDAKİ CASUS

Türkiye, Kuzey Asya'daki Rus nüfuzu ile güneydeki kendi etki alanı arasında en iyi bir tampon bölge ve ayırıcı duvardır. (29)

Sultan Hamid'le arasındaki gerginliği yumuşatmak isteyen Prof. Vambery Osmanlıların resmi görüşünü yansıtan birkaç makale ile Padişah'ın gönlünü alır. Padişah, Vambery'nin deyimini ile, "bal akan satırlarla" kendisine cevap verir; Peşteli Reşid Efendi'yi İstanbul'da kolera salgını tehlikesi biter bitmez payitahta davet etmektedir. Ne var ki, tanınmış doğubilimci Şubatta (1893) bir sabah gezintisi sırasında ıslak kaldırımlarda düşecek ve bacağına iki yerinden kıracaktır: Bu kazadan sonra yatağa bağlanan Vambery'nin Foreign Office'e bir mektup

yazarak altı haftadan önce İstanbul'a gitmesinin mümkün olmadığını bildirmekten başka çaresi kalmamıştır.

RUSTA VE ERMENİLER

Belge no. 10 (18 Eylül 1893)

Sevgili Sir Philip,

Son mektubumu göndermemin üzerinden birkaç gün geçmemiştir ki, Yıldız'daki dostum dikkatinize şayan önemli bir yazışma ile gönlümü okşadılar. Neden İstanbul'a ziyaretimin istenmediği yolundaki bir iki hafta önceki soruma açık bir cevap aldım: Belirgin Rus aleyhtarı tutum ve davranışlarım Babiâli'nin kesin tarafsızlık ilkesine uygun düşmemektedir. Bunun üzerine, Rusya'nın hiçbir haklı neden olmaksızın Osmanlı İmparatorluğuna saldırmasının Türkiye'nin dostlarının nefretini kazanmaya yeterli olduğunu savunarak maruz kaldığım bu davranışa karşı şaşkınlığımı ifade ettim. Bu sözlerime Sultan tarafından Başkâtibine dikte ettirilen cevapta görüşlerimin haksızlığı savunulmaktadır. Padişah, aynen şöyle demektedir:

"Rusya'ya olan düşmanlığınızın bu ülkenin Osmanlı Devletinin çıkarlarını devamlı olarak zedelediği gerçeğinden kaynaklandığını belirten sözlerinize karşı tarihi olayların ve Rusya'nın Türkiye'ye açtığı savaşların meşru mantığı olduğunu söylemeye izin veriniz. Aynı şekilde, Türkiye'nin de kendine özgü nedenleri ve haklı amaçları vardı" (Lütfen dikkat ediniz, ilk kez bir Osmanlı Padişahı ülkesinin ezeli düşmanı olan Rusya'yı suçlamamaya çalışmaktadır.

Mektup devam ediyor)

J18 SARAYDAKİ CASUS

"Son yıllarda Babiâli'nin tüm güçlerle iyi geçinmeye, dostça ilişkiler geliştirmeye çalıştığı ve Rusya'ya olan davranışlarının da aynı şekilde iki dost komşu ülke arasındaki ilişkilere uygun bir biçimde yürütüldüğü bu dönemde tüm vatandaşlarımız ve hükümetimiz tarafından istenen bu tarafsızlık yönteminin, banş ve düzenin korunması için gerekli çabaların gösterilmesine devam edilecektir."

"Rusya ile Türkiye arasında gizli bir andlaşmanın imzalandığı ve bazı Ermeni ailelerinin Türkiye'deki kıyımdan kaçarak komşu Rus topraklarına sığındıkları yolunda Avrupa basınında çıkan söylentiler hakkında ise Padişahımız sizden, bu suçlamalardan herhangi bir gerçek payı olmadığını açıklamanızı istemektedir. Çünkü, böyle bir ittifak gerekli görülse idi

Türkiye tam bir serbesti içerisinde hareket etmekten ve bu girişimin nedenlerini kamuya açıklamaktan kaçınmazdı."

"Ermenilerin zulme uğradıkları konusuna gelince, bu söylentinin kesinlikle aslı yoktur. Dürüst ve açıksözlü herkes bu raporların düşmanca iftiralarından başka bir şey olmadığını görecektir. Çok eski zamanlardan beri uyruklarının her sınıfına iyi davranan; din, ırk ayırımı yapmaksızın tüm yoksulları koruyan, Hıristiyan baskı ve işkencesine uğramış Musevileri barındıran bir hükümet, bir-iki Ermeni ailesi herhangi bir nedenle komşu bir ülkeye göç etti diye despotluk ve zulüm yapmakla suçlandıramaz. Nasıl oluyor da, Türkiye'ye iftira edenler, binbir zulümle evlerinden yurtlarından edilen, sığınmak amacıyla ülkemize akın eden Müslüman göçmenleri görmüyorlar? İşte, Majesteleri zatîâlinizin Türk dostluğunun delillerini de içine alacak şekilde bu adaletsizliklere Avrupa'nın dikkatini çekmenizi rica eder."

Padişah'm bu mektubunun ilginizi çekeceğini sanıyorum. (30)

"REŞİD EFENDİ" 119

(IV)

Bu bölümde İngiltere'nin, II. Abdülhamid'i dize getirebilmek için Osmanlı Devleti'ne karşı son kozunu oynayacağı izlenecektir. Londra, Padişah'ı Mısır Meselesi'ndeki katı tutumundan vazgeçirmek için dikkatini imparatorluk için çok daha fazla önem taşıyan Ermeni Sorunu'na çekmeyi deneyecektir. Ermeni ayrılık hareketini fikren destekleyecek, Ermeni milliyetçilerinin ülkesinde barınmalarına ve Türkiye aleyhindeki operasyonlarını tertiplerine izin verecektir.

Vambery'den Sultan Hamid'in Ermeni konusunda ne kadar duyarlı olduğunu öğrendiği için Whitehall, Padişah'm inadından gerileyeceği umundadır. İngiltere'nin Makyavelist siyaseti ise Vambery'yi kızdıracak, derhal II. Abdülhamid'in safına geçerek, Londra'yı keskin bir dille eleştirmekten kaçınmayacaktır. Osmanlı Devleti'nin Kırım Savaşı'ndaki geleneksel müttefiki İngiltere'nin Osmanlı toprak mülkiyetini zedeleyecek Ermeni tezlerine sahip çıkması ile II. Abdülhamid bir an bocalayacak, fakat o da kısa süre içinde İngiliz İmparatorluğu'nu içinden sarsabilecek bir silaha sarılacaktır: Pqn-îsl^mjzm Başta Mısır ve Hindistan olmak üzere halkı Müslüman olan ülkelerin imparatorluğu dahilinde olan İngiltere'yi Halifeliğin maddî ve manevî nüfuzunu kullanarak Hıristiyan efendilerine karşı isyana teşvik edebileceğini Londra'ya anlatacaktır. Hind sömürgesinin korunmasında son derece hassas olan İngiltere'nin

bu yöntemle hem Ermenilerin şampiyonluğunu yapmaktan, hem de Mısır'ı işgalden vazgeçirilebileceğini sanmaktadır.

II. Abdülhamid'in bu manevrasına karşı İngiltere, Padişah lehindeki dinî cereyanı, Osmanlı birliği aleyhine bir „Arap_jmillî_ak!mıy_la karşılayacak; bir yandan Arap aydınlan aracılığı ile zaten doğacak olan Arap uyanışını des-

120 SARAYDAKİ CASUS

tekleyecek, diğer yandan da Arabistan yarımadasındaki ve Körfez adalarındaki mahallî Arap liderlerini çeşitli vaat ve maddî imkânlarla tarafına çekmeye başlayacaktır. Da-nişmend, bu gelişmeyi "İslâmiyetin menşei, Araplığın vatanı ve Mekke ile Medine'den dolayı bütün İslâm aleminin daimî ziyaretgâhı olan bu büyük yarımadayı Osmanlı hakimiyetinden ayırmak ve hiç olmazsa Arap alemini o hakimiyete karşı ayaklandırmak bir Türk Emîr-ül-Mü'minîne vurulacak en müessir darbedir" şeklinde değerlendirecektir. (31)

Ülkesi dahilinde dış mihraklarca yönlendirilen ayaklanma gayretleri imparatorluğun mülkî bütünlüğünü tehdit eder duruma gelince, endişeleri giderek artan II. Ab-dülhamid siyasal hayatta kontrolü tamamen eline alacak, rejim sertleşecek, artan baskıdan bu kez de liberal muhalefet artacaktır. Bu dönemin tarihini inceleyenler, yurt dışında kümelenen muhalif Jön Türklerin Ermeni milliyet-çileriyle II. Abdülhamid'i devirmek için işbirliği yaptıklarını, hattâ bu hedeflerine ulaşabilmek için İngiltere'nin müdahalesine başvurmayı bile düşündüklerini hemen hatırlayacaklardır. Vambery, II. Abdülhamid'in Türkiye'de bir baskı rejimi kurduğuna tanık olacak, fakat yukarıda işaret ettiğimiz nedenler yüzünden Padişah'ın başka alternatifi olmadığını düşünerek, ona hak vermekten kendini alamayacaktır.

ERMENİ VE MISIR MESELELERİ

Belge no: 11 (10 Şubat 1894)

Sayın Bayım,

Viyana'da Britanik Majestelerinin İstanbul Büyükelçi leri Sir Philip Currie ile görüştüğüm ve ordan geçtiğimiz altı yılda kendisi ile olduğu gibi aynı şekilde size de yazabileceğimi işittikten sonra size, Padişaha son mektubumda nezdindeki yeni İngiliz Büyükelçisi'ne dikkatini çektiğimi belirtebilirim. Padişah'a gerek Yunan Soru-nu'nun çözümlenmesinde ve gerek Ermeni Sorunu'nun İngiliz Parlamentosu ve Dışişleri Bakanlığı'nda eskisine kıyasla değişik gözle bakılmasında Sir Philip Currie'nin önemli emek ve katkısı olduğunu hatırlattım.

Ne zaman Ermeni Sorunu'na değinilse, Padişah son derece sinirlenerek, benden tüm gücümü kullanarak Anadolu'daki ihtilâlcı başkaldırma söylentilerini reddetmemi ister. Üzülerek belirtmeliyim ki, Ermeniler arasındaki bu akım sanıldığından yoğundur. Bana sorulacak olursa, ulusal emellerinin gerçekleşebilmesi çok uzak bir ihtimâldir. Onlar; Romenler, Rumlar, Sırlar ve Bulgarlar gibi yoğun bir kitle oluşturmamaktadırlar. Ermeniler, Müslüman unsurların arasında yukarıda saydığımız azınlıklardan daha küçük bir grup oluşturmaktadırlar. Avrupa Türkiye'sin-deki tecrübelerin burada uygulanması mümkün olamayacağı gibi, Padişah'ın Anadolu'nun kuzeyinde aldığı tedbirler son derece enerjik bir savunmanın yapılacağını da

122 SARAYDAKİ CASUS

göstermektedir. Kürt atlı müfrezelerinin adedi çoğaltılmakta, her silâh tutan adam bu milis gücüne katılmakta ve sancak-ı hümayûn altında toplanan bu gönüllülere önemli ayrıcalıklar tanınmaktadır. Sözkonusu ettiğimiz bu yasatanımaız dağlıların bağınaz karakterleri ve Ermenilere olan düşmanlıklarını düşündükçe Osmanlı İmpara-torluğu'nun bu yöresinde çıkacak patırdılann sonuçlarından korkarım.

İşte, bu nedenle Ermeni Sorunu'nda Büyük Britanya Hükümeti'nin gösterdiği ihtiyat ve dikkati tümüyle tasvip ediyorum. Padişah, bundan habersiz değildir. Fakat, onun bu ülkedeki kamuoyu ve basınla olan ilişkilerinin ışığında kendisini İngiliz Hükümeti'nin parlamento ve basında arada sırada görülen patlamalara engel olmakta aciz kaldığına inandırmak mümkün değildir. Şimdiki halde, bugünkü durumu çok iyi bilmekte, takdir etmektedir. Yine de şüpheci ve vehimli karakteri nedeniyle İngiltere'nin onu Anadolu'da desteklemesindeki içtenliği zaman zaman hatırlatılmalıdır. Ne tuhaftır ki, İngiltere'den kuşkulanmakta, Rusya'ya ise güvenmektedir. Elinde Rusların Erzurum, Van ve Erzincan'da çevirdiği dolapların yazılı kanıtları olmasına rağmen yine de kendi Ermeni uyruklanm başkaldırmasından çekindiği için Rusya'nın Ermenilerle uğraşmayacağını söylemektedir.

Gördüğünüz gibi, sayın bayım, İstanbul'daki durumunuz zor ve ciddidir. Beyoğlu'ndaki elçilikte bu güçlüklerle başarıyla uğraşacak iki adamınızın olması sevindiricidir. Sir Philip Currie ve Sir Arthur Nicolson'u yıllardan beridir şahsen tanırım; durumun inceliğini takdir eden her iki diplomat da Yıldız Sarayı'ndaki İngiliz aleyhtarlığını silecek ve İngiltere ile Türkiye arasında daha iyi bir anlaşma zemininin oluşmasını sağlayacaklardır. Sultan Ab-

dülhamid'in açısından en önemli çıbanbaşı olan Mısır Sorunu kolaylıkla çözümlenemeyeceği halde, kendisine ye

"REŞİD EFENDİ" 123

terli dostluk gösterildiği takdirde hiç olmazsa yarasının acısını unutturabilecektir. Mektuplarıyla cevaplarında Padişah'm halen kesin tarafsızlık ilkesine dayandığı anlaşılıyor. Arada bir Rusya'yı Türkiye'nin başdüşmanı olarak saymamam ihtar ediliyor ve bu iki ülke arasında geçmişte olanların kaderin kötü bir yazısı olduğu kaydediliyor. Fakat, insan bu aldatici mantığa kanmamahdır. Genel kanı, maksadın Fransız-Rus ittifakına yaklaşmak merkezinde olduğudur. Ne var ki, Padişah'm korkusu ve kararsızlığı açıktan açığa bir partizan tutuma girmesini bugüne kadar engellemiştir. Padişah'm birgün bana şöyle dediğini hatırlatmak isterim: "Pederim gibi talih bana gülmedi. Dununum çok kritik, bir yanlış adan atarsam yıkılırım". İşte, bu tutum esas strateji ve müttefik seçimini son dakikaya bıraktıracağı düşünülürse, İngiltere buna hazırlıklı olmalı ve acil durumda güvenliğini gerektirecek adımı derhal atmalıdır.

Bugünkü durumu güçleştiren başlıca etken, Padişah'm kişisel yönetimidir. Osmanlı prensleri arasında ender bir istisna olan Sultan Hamid'in aklî yetenekleri, enerjisi ve vatanperverliği kuşku götürmediği halde kendisi aşın vehmi yüzünden en iyi niyetli çabalara bile karşı çıkmaktadır. Dışanya karşı tebası tarafından sevilen bir hükümdar imajı yaratmaktadır. Yoksullara karşı son derece cömert ve hayırsever davrandığı hâlde, kendi lüks ve konforuna çok cüzî bir meblağ ayırmaktadır. Fakat, daha dikkatli incelendiğinde Padişah'm seleflerinden daha mutlakiyetçi olduğu için yüksek sınıfların büyük bir çoğunluğu tarafından nefret edildiği görülür. Çevrede bir süre önce azledilmiş olduğu halde bir daha göze girme fırsatını bulamamış ve ileride de hiçbir şekilde iltifat-ı se-niyyeye mazhar olamayacak bir yüksek sınıf mevcuttur. Eskiden, sabık Padişah'lann döneminde azledilenler, belirli bir süre sonra, görevlerine iade edilebilirlerdi. Fakat,

124 SARAYDAKİ CASUS

şimdiki Padişah amansızdır; intikam peşinde koşan azledilmiş erkânın onun kişisel güvenliğini tehlikeye düşüreceği de kuşkusuzdur. Padişah'a bu huyunun tehlikelere neden olacağını işaret edince, gülerek, alaycı bir ifade ile, bana şunu söyledi: "Körleşen bir bıçak atılmalıdır; onu bir daha bileylemek boşunadır".

Yönetenle yönetilenler arasındaki bu garip ilişkiyi incelediğimizde, Türkiye'nin siyasi ufkunun hiç de parlak olmadığını görürüz. Bu durumda İngiltere'ye düşen en zorunlu görev, kalben İngiliz tarafı oldukları halde baskı altında bu duyularını açıklayamayan Türk yüksek tabakasının sempati ve sevgisini kazanmak olmalıdır. Bildiğim kadarıyla, İngiliz taraftan Türklerin sayısı epeyi çoktur. Ne var ki, İngiliz Büyükelçiliği bunlara yeterli özeni göstermemiştir. Rusya ise sempatanlarını çok iyi bilmekte ve onları arada sırada okşamaktan kaçınmamaktadır. Paşa ve efendilerin siyasal eğilimlerinin Padi-şah'ın iradesi ile yönlendirildiği malumdur. Fakat, bu her zaman için geçerli değildir. Çünkü, hizmetinden yararlanabileceğimiz bazı gizli kanallar vardır ki, bunlar gelecekte ihmâl edilmemelidirler. Gelecek Nisan, İstanbul'u ziyaret etmek ve Sultan'la görüşmek istiyorum. Padişah'la olan görüşmemizi ve İstanbul'daki temaslarımızı nazik aracılığınız ile Lord Rose-bery'ye daha sonra iletacağım. (32)

KESİN TARAFSIZLIK

Belge no. 12 (7 Mayıs 1894)

Sevgili Sir Thomas,

İstanbul'dan henüz döndüm ve size hemen orada Padişah ve diğer devlet ileri gelenleri ile yaptığım görüşmelerin izlenimlerini iletmek istiyorum.

Sizi en çok İngiltere ile Türkiye arasındaki ilişkilerin ilgilendireceğini bildiğim için önce şunu söylemeliyim ki, şimdiki hükümdarın Büyük Britanya'ya karşı tutumunda herhangi önemli bir değişiklik fark edemedim. Kendisini en son gördüğüm dört yıl öncesine kıyasla ne daha dost, ne de düşman! Avrupa güçleriyle olan ilişkilerinde kesin tarafsızlık siyasetini izlemeye kararlı. Bu yöntemin kendisini başka sorunlardan kurtaracağına inanıyor.

Tüm yabancı ülke temsilcilerine hemen hemen eşit yakınlıkta davrandığı düşünülürse, onların Padişah'm temel politikasının derine gömülü sırlarına nüfuz edebilmelerinin ne kadar zor olduğu daha iyi takdir edilebilir. Bana gelince, İngiltere ile ilişkisi hakkında ne düşündüğünü, neden böyle düşündüğünü ve ülkenizle ülkesi arasında bir yakınlaşma sağlamamın mümkün olup olmadığını çıkarabilmek için uğraştım. Azami dikkat ve ihtiyatla bu soruyu ona açtım ve aşağı yukarı şöyle dedim:

"Zat-ı şahaneleri ülkenize olan sempatilerimin samimiyetinden mutlaka haberdardır.

Avrupa'nın imparatorluğunun şu ya da bu parçasını kapmak için sabırsızlandığı

acı gerçeğini inkâr etmek gereksizdir. Fakat, düşmandan düşmana fark vardır. 'Ehven-i şer' prensibini temel alarak, bütün Avrupa güçleri arasında bir seçim yapmak zorunda kalsantz, inanıyorum ki size en az tehlikeli ve en fazla yararlı İngiltere olacaktır. Sizler, ortak çıkarlarla birbirine bağlı iki dostsunuz; aranızı açmak için uğraşan kıskanç komşularla çevrili iki dost! Ülkenizde egemen olan kam, Rusya'nın Asya'nın kuzeyinde artan nüfuzuna karşı Türk ittifakının İngiltere için vazgeçilmez olduğudur. Ne var ki, çok yakınlarda bazı değişiklikler kaydedilmiştir. Ciddi İngiliz politikacıları hiçbir zaman Türkiye'nin dostluğunun yararlarından kuşku duymamışlar ve halen de duymamaktadırlar. İhtiyacınız olduğu zaman onların yardıma koşacaklarından emin olabilirsiniz. Fakat lütfen majesteleri yukarıda sözünü ettiğim iki dosttan birinin güçlü-kuvvetli ve sağlıklı, diğerinin ise iyileşmekte olmasına ve gelecek vaad etmesine rağmen jvasta bir adam olduğunu unutmayınız. Türkiye zayıf değildir, kuvvetini toparlamaktadır ve giderek güçlenecektir. Fakat, nekahat devresini tamamlarken eski dostunun öğütlerine uymalıdır. Zat-ı Şahanelerinin Dulcigno, İzmir ve Mısır'ı eski dostluğun parlaklığını lekeleyen üç kara bulut olarak gördüğünü biliyorum. Ne var ki, zamana ayak uydurmak, siyasetimizi içinde bulunduğumuz koşullar içinde değerlendirmek zorundayız. Böylece, sonunda İngiltere'nin Osmanlı İmpara-torluğu'nun kaderine kayıtsız kalmadığı görülecektir.

Padişah'ın cevabı ise şöyle özetlenebilir: "Otuzbeş yıldır Türkiye'nin dostusunuz. Hiçbir zaman duygularınızın samimiyetinden kuşku duymadım. Sizin gibi kültürlü bir kişiden de öğreneceğim pek çok şey var. Lütfen söyleyiniz, beni tersleyen bir adama nasıl yaklaşabilirim? Biliyorsunuz, Anadolu'da Ermeni tebam arasında çıkarmaya çalıştıkları patrdûardan pek korkmuyorum. Çünkü, onlar aslında barışsever ve sakin insanlardır. Allah korusun, eğer

"REŞİD EFENDİ" 127

bir ayaklanma vuku' bulursa, oradaki Müslüman ahali öyle bir durumdadırlar ki, tek bir darbeyle ihtilâli anında bastırabilirler. Biz, burada Avrupahlann Ermeni Mesele-si'ne verdikleri öneme gülüp geçiyoruz. Bu sorunda canımı sıkıan tek nokta, iyiliğimi istediğini söyleyen sözüm ona dostumun evinin Ermeni entrikacı ve ihtilâlcilerinin yuvası olmasıdır. Geçen yü, iki Ermeni ihtilâlcı yakalandığı zaman, idamı haketmelerine rağmen, İngiliz elçiliğinin müdahalesi ile ülkeden atılmışlardır. Şimdi, duyuyorum ki, bu adamlar Birleşik

Kralhk'ta kent kent gezerek milletimin dindaşlarına akıl almaz zulümlerde buldukları iddialarını vaaz ediyorlarmış. Sizi temin ederim ki, Reşid Efendi, bir dost tarafından reva görülen bu davranışlara kimse kayıtsız kalamazdı. Beni Rusya'nın kollarına itecek bir şey varsa, o da ülkenin felâketini isteyen ve bana karşı dolaplar çevirenleri şımartan İngiliz Hükümetinin anlaşılmaz tutumudur. Dahası, bazı İngiliz politikacılarının beni teba'm arasında eşitliği sağlamayı başaramamakla suçlamaları kadar büyük bir adaletsizlik olur mu? Eşitlik diyorlar! Sözüm ona dostlarım tarafından teba'm arasına nifak tohumları atıldığı, bir milletin diğer millete karşı kışkırtıldı-ğı bir ortamda eşitlikten sözedilebilir mi? Unutmamalıyız ki, ben bu ülkenin sadece hükümdarı değil, aynı zamanda bir Türk ve Müslüman olduğum için, ırkımın ve dinimin de resmi lideriyim. Bu nedenle, ne milletime, ne de dindaşlarıma iftira edilmesini kabul edemem".

Padişah'ın heyecan ve öfke ile sarfettiğı ve benim de yukarıda harfiyyen naklettiğim bu cümlelerden sonra, Zatı Şahanelerinin dikkatini son zamanlarda İngiliz radikallerinin Tac'a ve Kraliçe'ye karşı yüzkızırtıcı hücumlarına çekerek, İngiliz Hükümeti'nin kamuoyunu etkilemesinin mümkün olmadığını belirttim. Benim bu sözlerime karşı Padişah, İngiliz Hükümeti'nin kudreti —sömürgeleri kasderek— başka ülkelerin isteklerinin ter-

128 SARAYDAKİ CASUS

sine siyasetleri dikte ettirirken, kendi kamuoyunu mu et kileyemeyeceğini sordu. Padişah, İngiliz kamuoyunun kendi lehine çevrilebilmesi için İngiliz Hükümeti'nin iyi niyetinin gerekli olduğunu savunuyor. Bu nedenle, onu aksine inandırabilmek için çabalarımın tümü boşa çıkmıştır. Osmanlı Mebusan Meclisi'ni işaret ederek, şöyle dedi: "Parlamentodaki birkaç yüz kişinin emirlerine boyun eğeceksen, İngiltere Kralı olmanın zevki nerede anlayamıyorum".

Daha sonraki görüşmelerimizde, diğer siyasal sorunlara da değindik. Beni en fazla şaşırtan bundan önceki ziyaretimde büyük bir coşku ile tartıştığı Mısır Sorunu üzerinde tek bir kelime bile söylememesiydi. Buna karşılık, Boğazların tahkimatı hakkında söyledikleri oldukça ilginçti. Karadeniz'de başgösterecek bir Rus sürprizine karşı payitahtı güvenlik altına alma gereğini duyup, bu amaçla Belçikalı General Brialmont'u Türkiye'ye çağırıldığı için kendisini tebrik edince Padişah, bu sorunla başkalarının neden ilgilendiğini merak ettiğini sordu.

Boğazların savunması hakkında ileri gelen Türk devlet erkânı ile görüştüğümde, donanmanın korkunç durumuna da değinmek fırsatını buldum. Donanmanın ihmâli konusunda şu nedenleri öne sürdüler: (a) Buhar gücünün uygulanmasıyla birlikte Avrupa'daki sınai

ilerlemeler, Türk denizciliğinin Batı donanmaları ile rekabet edebilmesini imkânsız kılmıştır, (b) Gemiler, gerek Akdeniz'de ve gerek Karadeniz'de diğer deniz kuvvetlerinin karşısında savunma açısından yetersiz kalmışlardır, (c) Batum'un kaybıyla beraber Türkiye'nin en iyi denizcilerinin yetiştiği kaynak bir anda kurumuştur. Türk denizciliğinin o eski ruhu sönmüş ve böylece savunma bütçesinin tarihi şöhret ve değerini halen koruyan orduya ayrılması daha mantıkî bulunmuştur. Orduya gelince, Padişah'm hizmetindeki ileri gelen Prusyalı subaylara sorduğumda, bana iyi subay eksikliğinin giderek azaldığını ve gerekli düzenlemeler yapıldığında Türk ordusunun yine dünyada en iyi askeri güçlerden biri olacağını anlattılar.

Vambei'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği rapor-mektup-lardan bir örnek. Kaynak: Public Record Office (PRO), Londra, Foreign Office (FO) 800/32.

130 SARAYDAKİ CASUS

İstanbul'a bu ziyaretim, bundan öncekilerinde olduğu gibi, Padişah'm özel daveti ile gerçekleşmiştir. Her gün Saray'a giderek, orada birkaç saat Türkiye'nin merkezi yönetiminin nasıl işlediğini yakından görme fırsatını buldum. Padişah'm kişisel yönetimi dört yıl öncesine kıyasla daha güçlenmiş ve gelişmiştir. Hayreddin Paşa'nın sadrazamlığından başlayarak, Babıâli'nin gücü giderek Padişah'm eline geçmiş ve bu gidişe karşı çıkma cesaretini gösteren Said ve Kamil Paşalar derhal azledilmişlerdir. Şimdiki Sadrazam, Padişah'm elinde bir kukladan ibarettir; en küçük bir kişisel girişimde bulunacak ne gücü ne de niyeti vardır. Tüm devlet işleri; ordu, donanma, kamu yönetimi, dış politika özetle herşey Padişah'm tekelindedir. O, en küçük ayrıntısına kadar tüm işlemleri tetkik etmekte, denetlemekte ve kararlaştırmaktadır. Padişah'm gerçek temsilcisi Saray Başkâtibi Süreyya Paşa'dır. Padişah, onunla Mabeyn ile kendisi arasında mekik dokuyan mabeyincileri aracılığıyla haberleşmektedir. Mabeyin, yürütmenin maşaları olan nazırların hünkârlarından emir bekledikleri yerdir. İşte, böylece devlet mekanizmasının merkezinde Padişah iç ve dış siyasete ilişkin en küçük bir ayrıntıyı dahi kaçırmayacak şekilde ülkesinde olup bitenlerin hepsini izlemektedir. Devlet işlerinin dışında kendi özel yaşamında da bir düzen kurmuş ve herhangi bir entrikaya karşı hanedanın diğer üyelerini gözaltında tutmayı yeğlemiştir. Bütün bu önemli önemsiz, küçük-büyük sorunları izlemek olağanüstü bir bellek ve güçlü bir zihnî yapıyı gerektireceği düşünülürse, hiç abartmasız, Padişah'm Osmanlı tahtına geçen eixyetenekli hükümdar olarak kabul edildiğini ve bu nedenle halkı tarafından son derece takdir edildiğini söyleyebiliriz.

Bu muazzam nüfuz ve üstünlüğü sağlayabilmek için kuraldışı, fakat bazen insafsız araç ve yöntemler kullanmaktadır. Sıkı bir hafıye ağı payitahtın ve ülkenin en kuytu köşelerine kadar yayılmıştır. Nazırları, erkânı, hizmetkârları ve sözümlerine en güvenilir dostları arasında bile birlik olunmasına izin vermemekte, onları gruplara, kliklere ayırarak, birbirlerine karıştırmakta ve "Parçala ve Yönet" ilkesine uygun olarak mutlak egemenliğini sürdürmektedir.

Bu karmaşık mekanizmanın merkezinde olmak başka bir hükümdar için hiç de cazip olmayabilir. Şimdiki Padişah'ın küçüklüğünden beri entrika ve dolaplara karşı özel bir eğilimi vardır. Eğer doğru hatırlıyorsam, hocası Kemâl Efendi onun hakkında "merhum Abdülmecid'in en zeki ve uyanık oğlu" diye söz etmişti. Sultan Hamid, çevresine ne olduğu belli olmayan kişileri toplayarak, onları düşmanlarına karşı kullanmaktadır. Rusya'ya karşı Tatar, Moğol, Gürcü ve Çerkeş göçmenlerini kullanmakta; Hokand, Hi-ye, Buhara'dan gelen hacıları ihsanlara boğarak, kendi safına çekmektedir. İngiltere'ye karşı ise büyük Arap bilgini Şeyh Ebülhüda'yı, Darfur ve Sudan şeyhlerini kullanmaktadır. Son zamanlarda da Hindistan'da İngilizlere karşı Cemâleddin Efgani'yi sahneye çıkarmıştır. Aslında Afganlı değil, İsfahanlı, dolayısıyla Şîf olan bu oldukça zeki İslâm Şeyhi, Padişah'ın davetlisi olarak kabul görmekte ve müridlerini Orta Asya ve Hindistan halkları arasında İngiliz yönetimine karşı propaganda yapmakla görevlendirmektedir.

Bu uzun raporumu özetleyecek olursam, şu aşağıdaki noktalara dikkatinizi çekmem gerekecektir. Padişah, halen kesin tarafsızlık ilkesini sürdürmektedir. Herhangi bir Avrupa gücüne yakınlaşıp, diğerlerinin düşmanlığını kazanmaktan çekinmemektedir. Bu siyaseti doğrultusunda tüm elçiliklere mavi boncuk dağıtmakta, fakat hiçbir zaman onları hayalî karşı darbelerle tehdit etme fırsatlarını ihmal etmemektedir. Yusuf Rıza Paşa liderliğinde sözümlerine en güvenilir Rus partisi vardır. İngiliz aleyhtarı Şeyh

132 SARAYDAKİ CASUS

Cemâleddin, Türkçeyi öğrenerek Türk büyüklerinin hatıralarında Rus propagandası yapan Madam Lebedof ve Rum Patriği'nden oluşan bu klik zaman zaman Yusuf Rıza Paşa'nın evinde toplanmaktadır. Padişah, bu partinin varlığına ses çıkarmamaktadır. Türkiye'de kamuoyu siyasi bir faktör olarak sayılmadığı için ülkenin dış politikası etkileyecekleri düşünülemez. Zaten, öyle olmasa idi bile, halkın İslâm'ın baş düşmanı saydıkları Rusya'ya

ısınması mümkün değildir. Aksine, Türkler —bildiğim kadarıyla— karşı taraftan bir ipucu verildiği takdirde hemen İngiltere'ye yanaşmak eğilimindedirler.

Son olarak ise size Padişah ile hıJKı arasındaki ilişkilerin kısa bir özetini vermeme izin veriniz. Onun katı kişisel yönetiminin ve istibdadının cömertliğine mazhar olanlar bile dahil olmak üzere tüm yukarı sınıfları yabancılaş-tırdığını duymak sizi şaşırtmamalıdır. Eski muazzam bürokrasiden en küçük bir kudret kırıntısı bile esirgenmiştir. Aşağı tabakalar ve halka geline, Hıristiyan uyruklar da dahil, şimdiki hükümdara severek bağlanmışlardır. Padişah, elindeki tüm imkânları seferber ederek her fırsatta hayırseverliğini göstermekten kaçınmamaktadır. Eğitim ve sağlık hizmetleri için büyük meblağlar sarf etmekte, halkının esenliği, refahı ve mutluluğu için yorulmak bilmeden çalışmaktadır. Padişah'tan korkabilirsiniz, hattâ nefret bile edebilirsiniz ama onun çalışkanlığı ve adaletini inkâr edemezsiniz. Savurganlığa son veren tutumu ile Türk maliyesini ıslah etmiş ve ülkeyi baştanbaşa demiryolu ağıyla döşemiştir. İnceliği», misafirperverliği ve sevimliliği Batı hanedanlarının ve devlet adamlarının saygı ve sevgisini kazanmaya yetmiştir. Türkiye canlanmasını —yozlaşmış bir Şark devleti ne kadar kalkıhabilirse" Padişâh'm enerji, ustalık ve vatanperverliğine borçludur Sultan Hamid'in bu açıdan değeri hiçbir şekilde inkâr edilemez!

"REŞİD EFENDİ"

Diğer yandan ise, herkesten kuşkulandığı için yönetimin en küçük ayrıntısını dahi kimsenin sorumluluğuna bırakmayıp, tekeline alması reformların, sağlıklı gelişmesine ve ülkenin kalkınmasına engel teşkil etmektedir. Tüm devlet organlarını kişiliğinde toplaması, ölümüyle büyük bir sorun yaratacaktır. Çünkü, Padişâh'm kurmuş olduğu bu sistemi aynı ustalıkla devam ettirecek haleflerini görememekteyiz. Nazırları ve diğer erkân ise, yılların alışkanlığı ile daima karar verme yeteneğinden uzak kaldıkları için, yürütmenin dizginlerini ellerine almakta güçlük çekeceklerdir. Bu nokta gözden kaçırılmamalıdır, çünkü Padişâh'm tam sağlıklı olduğunu iddia edemeyiz. Karşılaştığı olağanüstü güçlükler onun zihinsel yeteneklerini zedelemeye başlamış, uykusuzluk ve yorgunluk onu sinirli yapmıştır. Bu tehlikeli gidişe Padişah'ın dikkatini çekerek, Türkiye'nin varlığının onun sağlığı ile yakından bağlantılı olduğunu belirttim. Bunun üzerine bana, "güveneceğim adamları bükmüyorsam, ne yapayım. Gördüğünüz gibi çevrem bencil, amansız ve namussuz insanlarla çevrili. Genç nesil arasından yetenekli, dürüst ve vatanperver adamlar yetişene kadar, sağlığım için tehlikeli olsa

dahi, yalnız başıma çalışmaya mecburum". Zavallı hükümdar, insan ona acımaktan kendini alamıyor! (33)

DIŞİŞLERİ BAKANINA RAPOR

Belge no. 13 (4 Haziran 1894)

Sayın Ekseansları Dışışleri Bakanı'na

Lord'um;

İngiltere'nin son zamanlarda Türkiye ile ilişkilerine pek değer vermediği ve diğer Avrupa güçlerinin ise siyasal ve ticari sorunlarda Büyük Britanya'yı Şark'da geride bıraktıkları devlet adamlarının dikkatinden kaçmamıştır. Hattâ, Boğaziçi'ndeki İngiliz nüfuzunun önemli ölçüde azaldığı gerçeğini reddetmek mümkün değildir. Demiryolu imtiyazları, ticari ve sınai ihaleler ve Osmanlı İmpara-torluğu'nun yeniden düzenlenmesi üzerine verilecek dostane tavsiye ve teklifler gözönünde tutulursa, İngiltere İstanbul'daki rolünü giderek Almanya ve Fransa'ya kaptırmaktadır.

Gidişini doğru bulmadığım bu durumu acilen onarmak için tutulması gereken yol ve yöntemleri değerlendirdiğimde, Padişah'la ve diğer Türk devlet adamları ile olan yakınlığıma ve deneylerime güvenerek, size bu işin o kadar ümitsiz olmadığını hiç olmazsa bir denemeden bir şey kaybedilmeyeceğini söylemek isterim. İki eski müttefik arasındaki yabancılaşmanın nedenlerini incelemeden önce, Türklerin ikiyüz yıldan uzun bir süredir İngiliz dostluğuna güvendikleri ve onlann bir ihtiyaç anında kendilerine yardıma koşacaklarına inandıklarını belirtmek gerekir-Mısır'da Mehmet Ali olayı, Kıran Savaşı gibi olaylar, Türk-

lerin bu kanılarını sağlamlaştırmıştır. Fakat, son Osman-lı-Rus Savaşı sırasında beklenen İngiliz yardımı gelmeyince, Padişah ve halkının inançlarında büyük bir değişme olmuştur. Grandük Nikola'nın İstanbul'a girmesine İngiliz donanmasının yalnız başına engel olduğu inkâr edilmez gerçeği, Türklerde İngiltere'nin de Ruslarla birlik olduğu kanısını uyandırmıştır. Bunun ardından, Layard ve Elli- otun gizli yazışmalarının yayınlanması Padişah'm kuşkusunu körüklemiş; Dulsigno, İzmir olayları ve Mısır'ın işgali her iki ülke için tehlikeli olan bu yabancılaşma ile sonuçlanmıştır. Yalnız başına kalan Türkiye imparatorlukta yeni düzenlemelere girişmiştir. Bu amaçla dağılan maliyesini toparlamayı, ülkenin kaynaklarını demiryolu şebekeleri ile geliştirmeyi; orduda, kamu ihtiyaçları ve yönetimde önemli reformlar gerçekleştirmeyi başarmıştır. Bu çabalarının sonuçları Padişah'm güvenini arttırmıştır.

Eskiden uygarlık yolundaki her adım Avrupa vesayeti ve sözümlerine ona dost devletlerin müdahalesi ile atılırken, bu kez Türkiye adı geçen reformları Avrupa para pazarlarından borç almaksızın kendi özkaynakları ve kendi iradesi ile gerçekleştirmiştir.

Ne var ki, görünüşe aldanmamalı ve Türkiye'nin dış yardım almaksızın ve diğer güçlerle ittifak yapmaksızın ilerleme kaydedeceğine inanmamalıdır. Bu varsayım, aldatıcıdır. Avrupa politikasının bugünkü durumunda Türkiye güvenli sayılabilir, ama en küçük bir uluslararası patlama onun bu yanlış görüşünü çürütecektir. Ne var ki, eğer Türkiye müttefikini son dakika seçecek olursa, o zaman iş işten geçmiş olacak ve dostunun onun yardımına yetişmesi maalesef mümkün olmayacaktır. Bu durum, herhangi bir Avrupa ülkesi için bir şey ifade etmeyebilir; ama Asya'daki nüfuzunu kuvvetlendirmek isteyen bir İngiltere için Osmanlı İmparatorluğu ne kadar uzun yaşarsa, Çin'den Boğaziçi'ne değin uzanan Rus tehlikesini den-

136 SARAYDAKİ CASUS

gelemek o kadar kolay olur. Yazıktır ki, İngiliz politikası ifratla tefrit arasında bocalamış; Kırım Savaşı'ndaki dostluktan "pılı pırtılarını toplayarak Avrupa'dan atılmalarını" savunmaya dek gelinmiştir. Bizim dörtüzyıl katettiği-ilerlemeleri onlar kırk yılda gerçekleştiremediler diye Türk'ü uygarlık yoksunu bir barbar olarak küçümsemek şüphesiz ki büyük adaletsizlik olur. Üstelik, politika ilmihâl değildir, hümanist geçinen hayalperestler, anlamalıdır ki, onların seçim platformlarında neden oldukları kötülükler siyasal amaçlarla yapılan kanlı savaflara kıyasla insanlığın genel çıkarları açısından daha zararlıdır. İngiliz vatanseverlerinin ve insanlık dostlarının zihinlerini Türkiye'de uygarlığın yavaş ya da hızlı ilerlemesi değil de, İngiltere'nin imparatorluk çıkarları işgal etmelidir. İngiltere'nin etkisinin Şark'da önemli değişiklikler yaratacağı ve İngiliz hakimiyetinin Batı dünyasının hürriyetine tehlike oluşturmayacağı kuşkusuzdur.

Çağdaş kültüre ayak uyduramıyorlar diye Türkiye'nin gelişmesine İngiltere'nin kayıtsız kalması düşüncesi kesinlikle terk edilmelidir. Şimdi, kaybedilmiş yerimizi kazanmak zamanıdır. Türkiye'deki siyasal koşullara uygun politikalar tatbik edilmek suretiyle İngiltere'nin Boğaziçi'ndeki konumunu yeniden sağlamlaştırması çok yararlı olacaktır. Eskiden, Padişah'm sadece saltanat sürdüğü ve yürütme gücünün Babıâli'nin elinde olduğu günlerde elçilerin Türk hükümeti ile olan temaslarında herhangi bir zorluk yoktu. Fakat, siyasal gücün Saray'da toplandığı bu günlerde Padişah elçilerimizi ender olarak huzuruna kabul etmekte ve yabancı dil bilmediği için de ancak tercümanlar aracılığı ile onlarla

anlaşabilmektedir. Üstelik, kendisi vehimli, şüpheci, kararsız ve ağırdır. Hükümet merkezi artık Babîâlî değil de Saray olduğuna göre elçiler Padişah'la yakın temas kurmak zorundadırlar. Bunun için de* ancak Batılılarca ahlâki görülmeyen belirli yön-

"REŞİD EFENDİ" 137

temlere başvurmamak gereklidir. Bir Avrupa gücünün temsilcisine Padişah'm önünde eğilmesini, diz çökmesini istemek kolay değildir. Batı protokolünün uygulanması ise bir Şark hükümdarını yürekten incitecektir. Ülkenizin prestijinin korunması siyasal çıkarlarının korunmasından daha mı önemlidir? Padişah'tan sonra, iyi niyetlerinin savsaklanmaması gereken Saray erkânı gelir ki, bunlar, Abdülhamid'in mutlakiyetçi tutumuna rağmen, devlet politikasını etkilerler. Son raporumda Yıldız'daki klik ve grupların öneminden söz etmiştim. Gözlemlerim onların hiç de hoşlanmamaları gereğini doğrulamaktadır. Çünkü, Padişah bile bazen onlara önemli tavizler vermekten kaçınmamaktadır. Bu nedenle, Süreyya Paşa, Hacı Ali Bey ve diğerlerine gösterilecek yakınlığın Padişah'la görüşmeyi kolaylaştıracağı ve böylece iki ülke arasındaki ilişkiler açısından iyi sonuçlar vereceği bellidir.

Eğer bunlara uyulursa, aradaki engellerin ortadan kaldırılması mümkün olacaktır. Bugün için en büyük engel Mısır Sorunu'dur. Padişah'ı en fazla tedirgin eden bu kılçık İngiltere tarafından bütünüyle ortadan kaldırılsaydı bile, neden olduğu acıyı hafifletmek gerektir. İngiltere bir girişimde bulunmasaydı Fransa'nın Mısır'ı işgal etmeye niyeti olmadığı inancı mutlaka çürütülmelidir. O, bana sık sık, "Elimde Fransa'nın Mısır'ı işgal etmeyi düşünmediğini ve İngiltere'nin ise bu ülkeyi imparatorluğuna katmak için uzun süredir hazırladığım belgeyecek deliller vardır" der. Ben de ona, bunun aksinin ispatlanmasının çok kolay olduğunu, sadece Fransanın Kuzey Afrika'daki yayılmacılığına bir göz atmanın yeterli olacağını söyledim. Geçen mektubumda Padişah'm kendisiyle görüşmelerimizde Mısır Sorunu'na hiç değinmediğini yazmıştım. Bu, Mısır'daki olup-bittiği kabullendiği anlamına gelmemekle birlikte ben yine de onun bu konuyu açıp, tartışmak ve sonunda İngiltere ile anlaşmaya varmak istediğini sanıyo-

138 SARAYDAKİ CASUS

rum. Eğer Dışişleri Bakanlığı, benim müdahale etmemi isterse, Padişah'a bu konuda bazı öneriler sunabilirim. İngiltere tarafından yapılacak en küçük bir jestin yarı yolda Padişah tarafından karşılanacağına inanıyorum. Görüşmelerimizden çıkardığım kadarıyla Padişah Nil ülkesini İngiltere'nin hiçbir şekilde boşaltmayacağından emindir; fakat, bu konudaki tek isteği

"zevahiri kurtarmak "tır. Ona göre, Hz. Muhammed'in halifesi olan bir hükümdar, Peygamber'in Kutsal Emanetlerini, Mekke ve Medine şehirlerini ve Mısır'ı elinde bulundurmalıdır. İngiltere onun adına hutbe okunması ve sikke bastırması haklarına karşı çıkmamıştır. Bu nedenle bir takım küçük tavizlerle -İngiltere'nin çıkarlarını zedelemeyen- Padişah'ın gururunu okşamak zor olmaz sanırım. İngiltere sıkı ve anî bir darbe indirmek için bir adamını, bu yaraları sarmak için ikinci bir adamını, nekahat devresinde hastayı gözetmek için de üçüncü bir adamını gönderen Rusya örneğini taklit etmeli ve Lord Cromer'i daha ılımlı ve uzlaşma taraftarı bir Vali ile değiştirmelidir. İngiltere'nin bu hareketi, Osmanlılarca da Muhtar Paşa'nın merkeze çağrılıp, yerine daha hoşgörülü bir yetkilinin atanması ile karşılanacak ve böylece iki ülke ilişkilerini zehirleyen entrikalar sona ermiş olacaktır. Padişah'ı kaç zamandır bir uzlaşmaya ikna edebilmek için uğraşıyorum. Eğer Dışişleri Bakanlığı beni desteklerse Mısır Sorunu'nda ortak bir anlaşma zemini bulabileceğimi sanıyorum.

Ermeni patırdılarına gelince, bazı politikacıların Londra'da kümelenmiş Ermeni ihtilâl derneklerini teşvik ederek sürekli olarak kamuoyunu yanıltmalarına karşılık İngiliz Hükümeti'nin Padişah'ın kuruntu ve güvensizliğini yatıştırarak pek çok şey yapabileceğini söylememe izin veriniz. İstanbul'da iken Sadrazam'ın Canterbury Başpisko-posu'nun bu konuda kilisenin müdahalesine karşı olduğunu belirten demecinden memnuniyetle sözettiğini ha-

"REŞİD EFENDİ" 139

tırıyorum. Diğer yandan ise Padişah bana ihtilâlcî bildiri ve gazetelerin Türkiye'ye postalanmasıyla sokulmasına aracılık eden İngiliz Hükümeti'nden şikayet etmiştir. Hürriyet adlı ihtilâlcî gazete kolilerle her hafta İstanbul'a varmakta ve İngiliz postane servisi ile okuyucularının eline ulaşmaktadır. Sir Philip Currie bu faaliyete son vermeye çalışmıştır. Ne var ki, tüm inandırma yeteneğimi seferber etmeme rağmen Padişah'ı bu konuda İngiliz Hükümeti'nin ellerinin bağlı olduğuna, ülkedeki anayasal hakları çiğnemeyeceğine inandıramadım.

Ermenilerin dert ve özelemleri konusunda Türk baskı yönetiminin üzücü sonuçlarını inkâr edecek değiliz, fakat diğer yandan da Anadolu'nun etnik dağılımı incelendiğinde birkaç yüz Ermeni için binlerce Müslümanı feda edebileceğimiz gerçeği unutulmamalıdır. İnsancıl çabalarımız sonucu çok büyük bir adaletsizlik ve zulüm ortaya çıkabilecektir. Üstelik,

Mezopotamya'ya inmek isteyen Rusya'ya kuzeydoğu Anadolu'nun kapılarını açarak Büyük Britanya'nın sömürgeci çıkarlarını tehlikeye atmış olmaz mıyız? Olaya İngiltere'nin açısından baktığımda, ben bir Ermeni Devleti'nin kurulmasına yönelik her adımı İngiltere'nin yaşamsal çıkarlarına yönelmiş günahkâr bir saldırı olarak nitelendiriyorum. Bu nedenle, ister muhafazakâr olsun, ister liberal İngiltere'nin tüm vicdanlı devlet adamları Ermenilerin bu ham hayallerine dur demek zorundadırlar. Doğu'nun bu barışsever ve çalışkan Hıristiyanlar, müslüman efendileri tarafından baskı altında tutulmadıkları ve şiddet yöntemlerine başvurmak yerine olayları tarihin akışına terk ettikleri sürece gelecek onlar için çok şey vaad edecektir. Her zaman birleşik kitleler halinde yaşayan Rum, Rumen, Bulgar ve Sırp durumu seyrek gruplar oluşturan dağımlık Ermeniler için taklidine cesaret edilecek bir örnek olamaz.

Türkiye ile İngiltere arasında dosçta ilişkilerin geliş-

140 SARAYDAKİ CASUS

meşini zorlaştıran başlıca iki engel üzerinde durdum. Eğer bu iki ülke arasında başka anlaşmazlık nedenleri varsa, onların kolaylıkla halledileceği inancındayım. Çünkü, muhafazakâr Türkler arasında geleneksel İngiliz dostluğunun temelleri derine inmektedir. Bir Türk atasözü ise "Eski dost, düşman olmaz" der. Padişah, bugünkü katı tutumundan vazgeçtiği ve babası merhum Abdülmecid'in kendisine vasiyet ettiğini söylediği dostluk politikasına döndüğü takdirde Türk kamuoyu derhal İngiliz yanlısı bir tavır sergileyecektir. Padişah, politikasını değiştirmek için sağlam garantiler talep etmektedir. Bu güvenceler gelmedikçe, Büyük Britanya'ya yakınlaşması mümkün değildir. Zeki, kurnaz ve ölçülü bir Padişah olduğu için Sultan Ha-mid, kesin güvenceler elde etmeden hiçbir ülke ile bağlantı kurmayacaktır. Eğer İngiltere Türkiye'yi müttefiği görmek istemekte samimi ise boş güvencelerle değil, bazı açık dostluk belirtileriyle Padişah'm güvenini kazanmak zorundadır. Veda ziyaretim sırasında Sir Philip Currie'nin Türkiye'yi incitecek bir adım atmaktan kaçındığını, tersine Padişah ile hükümetini memnun etmek için uğraştığını hatırlatınca, Abdülhamid şöyle dedi: "Sözlerinizin değerini biliyorum, ama ben, herkesin sandığı gibi, çabucak etki altında kalan bir insan değilim."

Benim barıştırma çabalarımaya karşı açık inadına rağmen, Padişah için İngiltere en güvenilir umut ve son sığınaktır. Kendini Rusya'nın kollarına bırakmayı hiçbir zaman düşünmemiştir. Rusya'ya dönüşü İngiltere'yi tehdit etmek veya İngiltere ile yapacağı ittifakta kendini pahalıya satmak için kullandığı bir stratejiden ibarettir. Mısır Sorunu'nda anlaşmak konusunda eskisine

kiyasla daha hazır olduğunu farkettim. Sir Drummond Wolff un özel heyetiyle görüşmelerin kesilmesinden sonra müzakereleri yeniden başlatabilecek en uygun diplomatların Sir Arthur Nicolson ile Sir Philip Currie olduklarını sanıyorum. Bu

"REŞİD EFENDİ" 141

sonbahar bir-iki ay İstanbul'da kalacağım. Bu zaman içinde kendisi ile yapacağım görüşmelerde Padişahı olumlu yönde etkileyebileceğimi umuyorum. (34)

"TERÖR SALTANATI"

Belge No: 14 (lökasun 1894)

Sevgili Sir Thomas,

İstanbul'da geçirdiğim altı hafta ve Yıldız Sarayı'na yaptığım gündelik ziyaretler size Türk payitahtında olup biten siyasal, idari ve saray haberlerini iletmemi sağlayacaktır.

Bundan önceki ziyaretlerimin izlenimleriyle karşılaştırıldığında, üzümlük söylemeliyim ki, bu kez herşey Padi-şah'm artan kişisel yönetimi ve bu yönetimin insanlık tarihinde eşine rastlanmamış bir "terör saltanati"na dönüşmesi ile kötüden berbada doğru gitmektedir. Dış dünyanın bu olağanüstü durumu hissetmesi mümkün değildir. Bu durumun kısa bir özetini çizmek için bile ciltler yetmeyecektir. Saray, sadece dış ilişkilerin değil, ülkenin sosyal ve dinî bütün yaşamının düzenlendiği bir merkezdir. Kimse Padişah'm bilgisi olmadan adım atamamakta, aile ziyaretleri, dost ziyaretleri, ülke içi ve dışı geziler bile onun izni dahilinde cereyan etmektedir. Size bu korkunç sistemin birkaç örneğini vereyim:

Sadrazam beni öğle yemeğine çağırmak istiyordu, fakat davetini bana iletmeden önce Saray'ın iznini alması gerekti. Edebi yetenekleri olan aynı zatı Macar Akademi-si'nin üyesi yapmak istediğimde, yüzü kızarmaksızın bana şu cevabı verdi: "Gücün nerede olduğunu biliyorsun. Padişah'a sor. Eğer onaylarsa teklifini teşekkürlerimle ka-

"REŞİD EFENDİ" 143

bul ederim." Küçük rütbeli erkân ise hareketlerinde daha kısıtlıydılar. Müze-yi Hümâyûn müdürü kendi eserlerinden birer kopya bana hediye etmek istemişti. Birkaç hafta sonra kendisinden haber aldığımda, onun bu jestini Padişah'm kabul etmediğini öğrendim. Müdür bey aynı zamanda yetenekli bir ressamdır. Benden, Tanrı aşkına, tablolarını gördüğümü Saray'da söz etmememi istedi. Güzel sanatlara olan düşkünlüğü Saray'da öğrenildiği takdirde,

artık bu onun sonu demek olurdu. Türklerle kırk yıldır ilişkim olduğunu biliyorsunuz; inanır mısınız yolda eski dostlarım beni görünce, çekinerek yanıma geliyor ve kulağıma eğilerek "Kusura bakma, seni davet etmek isterdik, ama yapamayız" diye fısıldıyorlar.

Düşünün bu davranış bana, Avrupa'da Türklerin en eski ve en içten destekçisi Padişah'm ve Türk milletinin sevgisine mazhar olan bir insana yapılıyor. Bir de bu duyulmadık istibdadın, bu terör saltanatının zavallı Türk halkına neleri reva göreceğini tahmin edebiliyor musunuz?

Bütün bu şaşırtıcı anormallikler arasında İstanbul'da iki şey gözlemcinin dikkatini çekmektedir. Bunlardan ilki, Türk halkının eşine ve örneğine rastlanmayan sabır ve tahammülü, ikincisi ise Padişah'm bu müstebid tedbirleri alma nedenidir. İtaatkârlıgm, Türklerin ulusal özelliklerinden en önemlilerinden biri olduğunu her devlet adamının gözönünde tutması gereklidir. Böyle bir istibdat rejimini en küçük bir homurdanma olmaksızın kabullenecek Türkler gibi ikinci bir ırk Asya'da yoktur. Şimdiki yönetime karşı ihtilâl hazırlıkları söylentisi Beyoğlu'ndaki cahil Avrupa basın mensuplarının uydurmalanndan başka bir şey değildir. Tiksindirici bu istibdada rağmen, Paşa ve Efendilerin dışında halkın tümü Padişah'a bağlıdır. Avru-pa'daki siyasal özgürlükler hatırlatıldığında "Hıristiyan teb'anın ayaklanmalarının acılarını çok çektik. Liberal ku-

144 SARAYDAKİ CASUS

rumların din ve ırk ayırıcı olmaksızın tüm Osmanlı yurttaşlarına tanınması gereklidir. Fakat, Hıristiyanların bu hakları derhal suistimal edeceklerini biliyorsun" diyerek, Padişahlarının bu istibdadını hoş görmekte, bağışlamaktadırlar. Aşağı tabakalar bu özürü bile ileri sürmemekte her baskı önlemine derhal baş eğmektedirler.

Abdülhamid'in bu garip tavrının nedenleri olarak, Saray'ın her üyesinde ve adetâ her Şarklıda rastlanan entrika, esrar ve gizli dolaplara duyulan merak ve eğilimi gösterebilirim. Harem'deki hanımların değişen çıkar ve ilgilerine göre yetişen çocuklar kardeşlerine karşı nefret ve kıskançlıkla büyütülmekte ve onların bu hali ileri yaşlarda da devam etmektedir.

Abdülhamid'in bu korku ve vehmi onun kendi tecrübelerinin de ürünüdür. Amqası Sultan Aziz'in acıklı ölümünü görmüş, kendi kardeşini tahttan indirmiştir. Herhalde karşı entrika ve intikam heyulası Padişah'ın gözünün önünden silinmemektedir. Herkesten, çocuklarından bile, kuşkulmaktadır. Onu, bunun aksine inandırabilmek yararsız olmuştur. Mektuplarımda ona halkının bağlılığını ve vatanperver yönetiminden memnun olduğunu kaç kere söylemişsem, hepsi boşuna olmuş ve kendisi yaklaşmakta olan tehlike ve hi-yanetin talihsiz

düşüncesi ile büyülenmiştir. Genç ve güçlü iken hal'edilmek ve katledilme sabit fikri onu bu kadar etkilemezdi, fakat şimdi o bu korkunun tutsağı olmuştur. Hfrrjjarfkdj_adeta^f^ujkunurı doğal bir^sonu-d"

İhtilâl heyulasına karşı alınan karşı-tedbirler hakkında size herhangi bir fikir vermek mümkün değildir. Basın insanlık tarihinde rastlanmayacak bir şekilde sansüre tâbi tutulmuştur. Gazetelerde "suikast" sözünün geçmesi yasaklandığı için merhum Başkan Carnot'nun hastalıktan öldüğü yazılmıştır. Anarşi, ihtilâl, dinamit gibi kelimeler sözlüklerden çıkarılmış; çocukların genel tarih

"REŞİD EFENDİ" 145

derslerinde Haçlı seferleri, Giniliz ve Fransız Devrimleri genç beyinlerin üzerinde zararlı etki yapacağı gerekçesi ile kaldırılmıştır. Emekli tüm nazır ve diğer devlet erkânı Padişah'ı kuşkulandıracak herhangi bir sosyal faaliyetten titizlikle kaçınmakta ve evlerine kapanmaktadırlar. Padi-şah'm geçici iltifatına mazhar olanlar ise Saray'a davet edilir ve zavallı hükümdarın bu fobisini yatıştırmaya çalışırlar. Bunlar arasında Şey Ebülhüda ve Cemâleddin Ef-gani'yi sayabilirim. Bu adamlarla birkaç kez tanışmak istememe rağmen, beni atlatmışlar, böylece bu sahtekârlann maskesini düşürmek çabalarım boşuna olmuştur.

Bu açıklamalarımın sonra Sultan Abdülhamid'in dış politikasının ana hatlarını incelemek zor olmayacaktır. Korku, kesin tarafsızlık ilkesine sıkı sıkıya sarılmasına neden olmuş ve bu siyatten ancak komşularının yakınlığı ve tutumlan ölçüsünde sapmıştır. İşte, bu yüzden Rusya tüm Avrupa devletleri arasında en fazla okşanmakta ve kollanmaktadır. Mösyö de Nelidof a, diğer meslekdaşlan-na oranla, daha fazla rağbet edilmektedir. Diğer drago-malara soğuk davranılırken, Rus tercümanı Mösyö Maxi-mof a saray erkânının gösterdiği itibar bilhassa dikkatimi çekmiştir. Bu tutum aşağıda anlatacağım önemli siyasal sorunlarda da kendini belli etmektedir. İstanbul'daki ikametgâhım sırasında Harbiye Nazırının davetlisi olarak Türkiye'ye bir Amerikalı geldi. Bu kişinin getirdiği torpido numuneleri Boğaziçi'nin değil de, Çanakkale'nin savunması için düşünülüyordu. İngiltere'nin birçok uyanlarına rağmen Boğaziçi'nin savunması eksik bırakılmıştır. Neyse ki, Padişah'm korku ve kararsızlığı onun herhangi bir ittifaka girmesine engel olmuştur; yoksa komşuları arasında en tehlikelisi olan Rusya ile birleşeceği kuşkusuzdu.

Bu adamın karakterini inceledikçe, o oranda onu anlaşılmaz bir adam, adetâ bir bilmece olarak görüyorum.

Bir yandan çekingen ve kararsız olmasına rağmen, diğer < yandan belirli bir hedefe varmakta o kadar da ısrarcıdır. Kamu harcamalarında ve halkın eğitiminde son derece kararlı ve cömerttir. Dindaşlarının refahı, nezdindeki en önemli konudur. Yıllar önce bana kamu hizmetlerinin çeşitli dallarından müslüman olmayan memurları tard etmek niyetinde olduğunu söylemişti. Bugün, bu niyetini gerçekleştirmek üzeredir; Hariciye'ye ve askerî-sivil memuriyetlere Hıristiyanların atanması ender rastlanan istisnalardan olmuştur. Saray-ı Hümayûn'un da savurganlıktan ve yolsuzluklardan arındığını teslim etmek gerekir. Sultan Hamid akrabalarına karşı bile tutumlu davranır. Eğer geniş bir hafıye örgütüne olağanüstü paralar ayrıl-masaydı, Padişah'm yatırımları ile gittikçe artan özel serveti çok büyük bir rakama ulaşırdı. Fakat, o bu fona kişisel güvenliği için vazgeçilmez bir fedakârlık gözüyle bakıyor. Yine de hiçbir zaman kendini güven içinde hissedemediği gibi, asabiyeti de giderek artıyor. Zaten, oldukça yorgun ve yaşlı gözükmeye başlamıştır.

Bu koşullarda uygulanacak İngiliz politikasına gelince, bugünkü sistemin kesinlikle sürdürülmesini öneririm, Onu ham reformlara itmek ve böylece Rusya'nın kollarına atmak yerine Anadolu'da patırdı çıkacağı yolundaki korku ve kuşularını idare etmek daha iyi olacaktır. Bu siyaseti Boğaziçi'nde yorumlayacak en uygun temsilci de Sir Philip Currie'den başkası değildir. Padişah'ın hoşuna gitmeyecek her hareketten, tüm entrikalardan uzak durmakta, pozisyonunun onurunu unutmaksızın, bir şark Sarayının teşrifat geleneklerine kendini uydurmakta, bu nedenle de beğenilmektedir. Bu ilişkiyi bozacak tek önemli olay, eğer söylentiler doğru ise, Ermenilerin Muş patırtısıdır. İngiltere'nin insanlık aşkına Rum, Rumen, Sırp ve Bulgar olaylarından bütünüyle ayn olan bu talihsiz sorunu deşmesi hiçbir yarar sağlamayacaktır. Erme-

"REŞİD EFENDİ" 147

niler ne kadar Avrupa tarafından şımartılırsa yerli Kürt halkından görecekları tehlike de o oranla artacak ve Osmanlı otoriteleri, Hıristiyan grupların sağa sola serpiştirilmiş bir şekilde müslümanların arasında yaşadığı bir bölgede etkili bir savunma yapmaları mümkün olamayacağından, muhtemel katliamlar karşısında ancak seyirci kalacaklardır. Hıristiyan Batı'nın bu zavallı Hıristiyanların adına İstanbul nezdinde cebri müdahalede bulunamayacağı için Ermenilere sağlanan her destek, onların katliam ve yağmasını teşvik demektir. Kısa görüşlü hümanistler durumun gerçek yüzünü kavrayamazlar bile, hükümet görünüşe

aldanmamalı ve ona göre siyasetini çizmelidir. Aynı çekimserlik ve dikkat her Arap ihtilâl hareketinin İngilizlerin gizli teşvik ve dolaplarının sonucu olduğuna inanılan Arabistan için de tavsiye olunur. Necid ve Riyad'a bir gezi yapan Rus gizli ajanı Baron Nolde, Arabistan'ın İngilizlerin çirkin oyunlarını içeren uzun bir rapor sunmuştur. Abartılmış ve yalanlarla örtülü olmakla birlikte bu bilgilere Saray'ın İngiliz aleyhtarlığıyla tanınan çevrelerinde inananlar çok olmuştur.

İngiltere'ye duyulan kuşku Saray'a istedikleri zaman girip çıkabilen Şeyhler tarafından da körüklenmektedir. Buna karşılık Padişah, mükemmel bir entrika ustası olarak, Orta Asya, Çin, Cava, Hindistan ve Afrika içlerine kadar uzanan yörelerde gizli dolaplar çevirmektedir. Şu anda Padişah'm ruh halini değiştirmek mümkün değildir. Onu ancak bir bunalım kendine getirebilir. Tabii, bu ülkesinin güvenliği ve refahı için çok geç değilse! (35)

"REŞİD EFENDİ" 149

ERMENİSTAN ISLAHATI

Belge No: 15

(1 Temmuz 1895)

Mürseuschlag, Avusturya

Sayın Bayım,

Padişah'm sağ kolu Şakir Paşa'nın Ermenistan ıslahatını denetlemek üzere müfettiş olarak atandığını gazetelerden öğrendiğimde derhal size yazıp, bu adamın aslında bu mevkiye hiç uygun olmadığını ve bu nedenle İngiliz Hükümetinin Yıldız Sarayı'nın bu yeni dolabına kanmamasını söylemek istedim. Şakir Paşa'nın Padişah'm feci siyasetinin ardındaki şeytan olduğu unutulmamalıdır. Bağnaz bir Müslüman ve İngiltere'nin ezeli düşmanı olarak yıllarca önce Padişah'ı Londra'ya karşı bir siyaset izlemeye inandırmıştır. Efendisinin korku ve kuşkularını istismar ederek iyi niyetli, fakat ilgisiz prensi bugünkü haline sokmuştur. Ne zaman Ermeni Sorunu'ndan söz edilse Padişah'm sinirlendiğini bundan önceki raporlarımdan hatırlayacaksınız. İki yıl önce bana, eliyle boynunu tutarak, "bu başı bu gövdeden ayırabilirler, ama Ermenistan'ı bu imparatorluktan ayıramazlar" demişti. Geçen yıl ise, yine "Ermeni Meselesi dediğin nedir ki? Bir darbe tüm hareketi silip süpürmeye yeterlidir!" Maalesef, bu darbe vurulmuş, fakat sorun tümüyle kapanacağı yerde nerede ise Padişah'm

kendisini silip süpürmeye başlamıştır. İngiltere'deki Ermeni milliyetçilerinin raporları oldukça abartılmıştır. Anadolu'daki Ermeni nüfusuna ilişkin

istatistik! bilgiler de doğru değildir. Ben hem ülkeyi, hem de halkını yılların tecrübesine dayanarak bilen yegâne Avrupalı olarak Kürtlerin Ermenilere adaletsizce, hattâ zalimane davrandıklarını inkâr edemem. Ne var ki, gerek bu yörede ve gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde sağlıklı iyileştirme uygulanmasının kolay olmadığını da itiraf etmeliyim.

Islahatın başlıca amacı Müslümanlarla Hıristiyanlara eşit davranılmamasını sağlamak olmalıdır. Ancak, müslü-raanın kendisine dininin sağladığı ayrıcalıkları Müslüman olmayanlarla paylaşmayı değil kabul, hayâl bile etmeyeceği bir ortamda bu eşitliği sağlamak mümkün olabilir mi? Kültür seviyesinin yüksek olduğu ve Hıristiyanların çoğunluğunun yönetici sınıfla bir arada yaşadığı İstanbul'da hükümet bazı reformları uygulamakta zorluk çekmeyecektir. Oysa ki, taşrada Tanzimat öncesi devirler yaşandığı için takdim edilen her yenilik yüzeyde kalmaya mahkûmdur. Padişah ise, "Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında hiçbir ayırım yoktur" diyecek, ama, korkarım ki kısa zamanda büyük bir hoşnutsuzluk, hattâ bir ayaklanma ile karşılaşması muhtemeldir.

Durum böyle iken, size bundan önceki İngiliz Hükümeti'nin yaptığı gibi Padişah'a sert ve kırıcı davranmanızı tavsiye etmem. Böyle bir tutum tüm ıslahat çabalanna sekte vuracağı ve aynı zamanda İngiltere'nin düşmanlarının da prestijini yükselteceği için ne insancıl ne de siyasal açıdan yararlı olacaktır. Üzülerek söylemeliyim ki, üç devlet temsilcisinin hazırladığı reform taslağı, yazarlarının halen gerçekleri kavrayamadıklarının en güzel kanıtıdır. Hatalarını bir bir göstermeden önce, atanması düşünülen Hıristiyan valilerle Müslüman halk arasındaki muhtemel sürtüşmelere dikkatinizi çekmek isterim. Asya Hıristiyanları Müslümanlardan daha bağınazdır. Öngörülen adem-i merkezियette İstanbul'un yetkileri ile kısıtlana-

150 SARAYDAKİ CASUS

cağından Müslüman halkla, Hıristiyan valiler arasındaki çatışmaların daha da şiddetleneceği ve reform tasarısını hazırlayanların istediği hedeften aksi sonuçlar vereceği bellidir.

Daha saçma bir öneri, yarı-göçebe Kürtleri Padişahın bir emriyle yerleşik kültüre sokabilmektir. Bu düşüncenin gerçekleşmesinin Ermenistan'ın düzen ve refahı açısından

vazgeçilmez bir koşul olduğunu kabullenmekle birlikte, önerildiği gibi kolaylıkla uygulanabileceğini hiç sanmıyorum. Rusya'nın Kazaklara yapamadıklarını fakir ve problemlili Türkiye Kürtlere kesinlikle yapamaz. Bu uzun zaman isteyen ve adı geçen milletin kavmi özelliklerinin değişmesini gerektiren bir sorundur. Ne yazık ki, tüm iyileştirme önerilerinin ham hayâl, amaçsız ve Ermenistan'da istenen sonucu elde etmeye uygun olmadıklarını söylemek zorundayım. "Ermenistan" diyorum, ama en son Royal Geographical Society toplantısında coğrafi ve ırkî açıdan bir Ermenistan'ın mevcut olmadığı fikrini savunan Mr. Lynch'e de bütünüyle katılmaktan kendimi alamıyorum. Eğer Avrupa Güçleri böyle bir eyâlet yaratmak istiyorlarsa, işte o zaman işleri çok zordur. Çünkü, Ermeniler Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafına dağıldıkları için, sözüm ona Ermenistan en aşağı Erzurum, Doğu Beyazıt, güneyde Diyarbakır ve batıda Edirne'ye kadar uzanmak zorundadır.

Fakat, madem ki bu sorun ortaya konmuştur ve madem ki İngiltere bu sorunu ortaya atmıştır; şimdiki İngiliz Hükümeti'ne düşen görev seleflerini taklit ederek Hıristiyan vali ve vali yardımcılarının sayısını aşağıdaki beş eyâletle sınırlamalıdır: Erzurum, Mamuret el Aziz (Elâzığ), Sivas, Bitlis ve Diyarbakır. Türklerin en fazla nefret ettiği fakat benim gerekli bulduğum Avrupa denetimine gelince, burada bundan önce karma mali komisyonlarda kullanılan yöntemlerin uygulanmasını öneririm. Sadece İn-

"REŞİD EFENDİ" 151

giltere, Fransa ve Rusya değil, tüm büyük Avrupa güçleri bu komisyonda temsil edilmelidir. Padişah'm kuşkusunu çekmemek için üyelerin seçimini Avrupa devletlerinin sunacağı listeden bizzat kendisinin ayıklaması sağlanmalıdır. Ordu ve maliyenin yeniden düzenlenmesini yabancı subay ve uzmanlara bırakan Abdülhamid, ülkenin iç yönetiminin aynı şekilde iyileştirilmesine niye karşı çıksın? Türkler, yalnız başına bunu gerçekleştiremezler; zaten Padişah maiyetinin yeteneksiz ve vatan sevgisinden, görev sorumluluğundan yoksun memurlardan oluştuğunu bana söylememiş miydi? Böylece, iç yönetimde mutlaka bir düzelme olacaktır. Yeter ki, istismarcı Efendi sınıfı bu düzenlemeye karşı çıkmasın. Müslümanlar da dahil olmak üzere tüm halk bu ıslahatı sevinçle karşılayacak ve Avrupa barışını tehdit eden Ortadoğu karışıklığı, tümüyle ortadan kalkmasa bile büyük ölçüde ortadan kaldırılmış olacaktır.

Bunlar, benim bugünkü duruma ilişkin acizane görüşlerim. Birkaç hafta içinde İstanbul'a bizzat gidip, Padişahla özel olarak görüştüğüm sonra, bu iyi niyetli ve talihsiz prensin gerçek

niyetlerini daha derinliğine öğrenme imkânı bulacağım. Bu mektubumu Ekselansları Marki Salisbury'ye lütfen iletmeniz ricasıyla saygılarımı sunarım. (36)

TÜRKİYE VE İNGİLTERE

Belge No: 16 (1 Kasım 1895)

Sayın Sir Thomas,

Size İngiltere'nin Ermeni Sorunu'na ilişkin son siyasetinin Türkiye'de, gerek Padişah ve gerek diğer yüksek devlet erkânı nezdinde yarattığı izlenimlere değinerek raporuma başlamak istiyorum. Türk yönetici eliti, bugünkü sıkıntılarının baş kıskırtıcısı olarak gördüğü İngiltere'ye çok öfkelenmiştir. Onlar, herşeyi son derece abartılmış buluyorlar ve Mr. Gladstone gibi yaşlı-başlı bir devlet adamının tüm Müslüman ve Hıristiyanların nüfusu üç dört bin kişiyi aşmazken nasıl Chester'de binlerce Hıristiyan'ın katledildiğini iddia edebilecek kadar körükörüne bir nefret ve yobazlıkla kendinden geçebileceğini merak ediyorlar. Dospat'da Bulgarların Müslümanlar üzerinde uyguladıkları işkenceler karşısında Batı dünyasının neden Ermeni olaylarında olduğu gibi ileri çıkmadığını, yoksa Müslüman kanının Hıristiyaninkinden değersiz mi olduğunu soruyorlar. Batı dünyasının insanlık şampiyonluğu yapmasını yapmacık bir gösteri olduğu sonucuna varıyorlar. Uluslararası olaylar hakkında daha geniş bilgiye sahip olduğunu iddia edenler ise İngiltere'nin Uzakdoğu'da (Siyam, Çin ve Japonya'da) güçlü düşmanı karşısındaki gerilemesinin ve yitirdiği prestijinin hincını zavallı Türkiye'den çıkartıp, ucuz zaferler elde etmek isteğine bağlıyorlar. Diğerleri ise İngiltere'nin tüm Ermeni Soru-

"REŞİD EFENDİ" 153

nu'nu Rusya'ya karşı ittifak önerisini reddettiği Padişah'tan intikam alma fırsatı olarak kullandığını sanıyorlar.

Yukarıda saydığımız grupların dışında bir de çağdaş uygarlığın ruhuyla etkilenmiş, liberal kurumların Türkiye'de kurulması beklentisi içinde bazı yüksek mevki sahibi Türkler de, müstebit hükümdarlarının Ermeni Soru: nu'nun patlak vermesiyle Avrupa'nın ısrar ettiği bazı reformları uygulamak zorunda bırakıldığına sevinmektedirler. Onlar, bu konuda bana, "Allah aşkına. Batılılar mümkün olduğu kadar Padişah'ı korkutsunlar. Çünkü, onun bazı tavizlerde bulunmasının Müslümanların da yararına olacağı hatırlanmalıdır. Ermeni Sorunu, bizim bu

çekilmez istibdaddan kurtuluşumuzun müjdecisi olacaktır" dediler. Bu grubun birkaç üyesiyle tanıştıktan sonra, onlara İngiliz Dışişleri Bakanlığına bir dilekçe ile başvurmalarını ve Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konması için Büyük Britanya'nın müdahalesini rica etmelerini önerdim. Üzülerek söylemeliyim ki, çok güçlü bir Saray klikine karşı hiçbir Türk liderinin ciddi bir muhalefet bayrağını açacak cesareti olmadığı için bu düşüncem taraftar bulmadı. Mithad Paşa'nın Hüseyin Avni Paşa ile işbirliği fırsatını bulduğu o Sultan Abdülaziz'in tahttan indirildiği günlerde siyasal güç Babiâli'nin elinde toplanmıştı. Fakat, geçtiğimiz on yedi yıl içinde Saray tüm yürütme-yasama gücünü tekeline almıştır. Babiâli erkânının ise mutlakiyetçi Padişah'a karşı ne kendi bağımsız fikirlerini savunmaya ne de ona muhalefet etmeye niyet ya da güçleri kalmıştır.

Şimdi, sayın bayım, eğer siz bana Türkiye'nin içinde bulunduğu sorunların ve rahatsızlıkların nedeninin bu yönetim sistemi mi olduğunu soracak olursanız, ne yazık ki cevabım "evet" olacaktır. Hiç şüphesiz ki, Ermeni Soru-nu'nun nedenlerini bu yozlaşmış yönetim sisteminde aramak gerekir. Ermenilerin maruz kaldığı bu son

154 SARAYDAKİ CASUS

hücumlar, Hükümet'in girişimiyle değil, tersine onun patlak veren gerici hareketi bastırmaktaki aczi sayesinde gerçekleşmiştir. Yeni bir patırtının da aynı sonuçları vereceğinden korkuyorum. Padişah, Babiâli'nin ve Ulemâ'nın nüfuzunu kırmış, fakat yerine kendi kişisel otoritesini kuramamıştır.

Durumu bu çerçevede içinde değerlendirdiğimizde İngiltere'nin reform nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'na müdahalesi Saray'ı ve bilhassa Padişah'ı son derece ürkütmüştür. İngiltere'nin bu girişiminin aslında Türkiye'nin çıkarları ve tahtının istikrarı için yararlı olacağına Padişah'ı inandırmaya çalışmam boşuna olmuştur. Padişah buna karşılık "Islahat tedrici olarak ve yavaş yavaş sunulmalıdır. Önce halkın eğitim seviyesini yükselterek zemini hazırlamalıyız. Ancak, bu sağlam temel üzerinde çağdaş uygarlığın yapısı başarıyla yükselir" dedi. Tabii ki, bunlar bahanedir. Onun ıslahat tiksintisi Asya hükümdarları için doğal olan, hatta Batı prenslerinin bile koşulları uygun olsa seve seve tercih edecekleri mutlakî yönetim istek ve güdüsünden kaynaklanmaktadır. Padişah'ı yeni düzenlemelere girmekten alıkoyan diğer bir etken de bağnaz ulemâdan korkusudur. Ulemâ arasında-Kur'an'ı kendi çıkarlarına göre yorumlayan ve reformların uygulanması ile ülkede Batı, yani Hıristiyan nüfuzunun egemen olacağını iddia eden düzelmeyecek yobazların olduğu doğrudur. Fakat,

bildiğim kadarıyla ne Osmanlı ulemâsının büyük bir kısmı ne de İslâm'ın ruhu yeniliklere, liberal ve demokratik kurumlara karşıdır. Açık fikirli ulemânın sayısı giderek artmakta ve yöneten ile yönetilenler arasındaki düşmanlık giderek yeni boyutlar kazanmakta ve şiddet kalıplarına dökülmekte; muhelefetin Saray'ın kapısını çalacağı zaman giderek yaklaşmaktadır. Padişah nasıl olsa sonunda teslim olmak zorunda kalacaktır. Eğer İngiltere karşısında birdenbire yıkılan bir hü-

"REŞİD EFENDİ" 155

kümet görmek ve yeni bir Ortadoğu krizi ile başbaşa kalmak istemiyorsa, sağlıklı reformların uygulanmasını özendirmeye çabalamalıdır. Böylece, sadece Hıristiyan halkın değil, Müslümanların da destek ve takdirini kazanacak, Asya'da gerçek insanlık şampiyonu olarak hatırlanacaktır.

Ermeni Sorunu'nun çözümünün bütün bu amaçlara ulaşabilmek için en iyi fırsat olduğu kuşkusuzdur. Fakat, burada Müslüman kamuoyunu gücendirip, tahrik etmemeye dikkat edilmesini önermeliyim. Başka bir deyişle, bugüne kadar Müslüman halka karşı Ermenileri gizlice destekleme yerine, onlara nazik davranılmaya çalışılmalıdır. Üzülerek belirtmeliyim ki, Ermeniler bugüne kadar fazlasıyla şımartılmıştır. Onlara gösterilen sempati ve anlayış zorba bir otoriteye karşı ayaklanan devrimcilere duyulan sevecenliği çoktan aşmıştır. Uzun yıllardır yasa tanımaz yağmacı Kürtlerin elinden çektiği zulümleri ve adaletsizlikleri kabullenmekle birlikte, bugünkü ayaklanmanın aslında İngiltere'de örgütlenen ve İngiliz liberallerinin fazlasıyla değer verdiği Ermeni İhtilal Komitesi'nin gizli tahrikleriyle gerçekleştiğini unutmamanız gerektiğine inanıyorum. Yine şunu da hatırlatmak gerekirse, Asya'daki Ermenilerin kültürel durumu Avrupa'daki ırkdaşlardan ve bilhassa Londra, Paris ve Atina'da kümelenen ihtilâlcilerden tümüyle farklıdır. Anadolu'daki Ermeniler, Kürt komşuları gibi, kaba, bağnaz ve kandökücüdürler; anarşist ve sosyalist fikirlerle donanmış maceracı ihtilâlcilerin kışkırtmalarıyla zulüm ve katliamda onlardan aşağı kalmazlar. Bir kez etnik ve dinî nefret ateşi Asya'da yanmaya görsün, bu alev bütün bölgeyi kapsayacak ve patlak veren bu feci yangından, İngiltere sorumlu tutulacaktır.

Bütün bu üzücü duruma dikkatimi çeken Padişaha İngiliz basınının kusurlarını binbir bahane ile affettirme-

ye çalıştıysam da, çabalanm boşa çıkmıştır. İngiliz Hükümeti'nin, basını ile birlikte ortaya koydukları tutum inanılır gibi değildir. Başta Times olmak üzere İngiliz gazetelerinin sergiledikleri büyük ikiyüzlülük kelimelerle anlatılamaz. Ve şunu belirtmeliyim ki, İngiliz kamuoyu hiçbir zaman bu kadar korkunç bir şekilde aldatılmamıştı.

Kendimize, bu politikanın hangi amaca hizmet ettiğini, İngiltere'nin barışı sağlamak için böylesine kirli ve haksız yollara başvurmasının gerekli olup olmadığını ve sonunda bu başarının tüm Müslüman Asyası'nda yarattığı düşmanlığa değip değmediğini sormalıyız. Evet, sayın bayım, Ermeni Sorunu'na ilişkin tüm siyasarların her politikacı için bir bilmece ve her İngiliz dostu için ise büyük acı olduğunu söylememe izin veriniz. Bugün kimse İngiltere'nin insancıl emellerine kanacak kadar saf değildir. Asıl amaç Anadolu ile Kafkasya arasında bir tampon bölge yaratmak olsa dahi, bu proje pratik bir çözüm olarak görülmemelidir. Bu projeyi gerçekleştirebilmek için herşeyden önce coğrafi bir Ermenistan yaratmak gereklidir. Oysa ki, etnik açıdan bölgedeki Müslümanlar Ermenilerden beş kat daha fazla nüfuz yoğunluğuna sahiptirler. Ve ek olarak, İngiltere kılıcını böğrüne saplarken, Rusya'nın ellerini göğsünde kenetleyip sessizce bekleyeceğine inanıyor musunuz? Hepimiz Mösyö de Nelidof'un İstanbul'da ikili oynadığını biliyoruz. Ne zaman Rus basınında İngiliz aleyhtarlığı işlenmeye başlanırsa, işte o zaman İngiltere'de üstlenen Ermeni komitelerinin Rusya'ya karşı projelerinden de söz edilmeye başlanır. Ermeni Sorunu'nda nasıl aldatıldığını İngiltere artık açık ve kesin bir şekilde görmüş olmalıdır.

Şimdi İngiliz Hükümeti Padişah'tan reformlar konusunda bazı ayrıcalıklar koparttı diye sevinçten uçmaktadır. Bundan önce de belirttiğim gibi, Türkiye'de ıslahat uygulanması acilen gereklidir. Ne var ki, bu yeni düzenle-

"REŞİD EFENDİ" 157

melerin titizlikle yürürleğe konup konulmayacağı yönetimin bu konuda basan ve ısrarla çalışıp çalışmayacağını zaman gösterecektir. Türk Hükümeti'nin ruhunu ve Ermenistan'daki mahalli koşulları bildiğim için, sonuçlar hakkında pek iyimser olamıyorum. Herşeyden önce, otoritesi zedelenmiş bir Babîâli yönetiminin Ermenilere karşı ayaklanmış yerel halk nezdinde uygulayacağı ıslahatın yararlarını benimsetmesi çok zor bir uğraş olacaktır. Bu gerçekleşse bile, yeni yasalar ve diğer düzenlemeler, doğal olarak, muhafazakâr Müslüman unsurları, epey kızdıracaktır. Padişah'ın ünlü erteleme siyaseti, Müslüman uyruğunu danltma korkusu ile birleşince, vaad edilen iyileştirmenin derhal uygulamalannm denetiminde İngiltere'ye destek

olup olmayacağı da belli değildir. Bu iki devlet İngiltere'ye arka çıksalar bile bu istenen başanın elde edilmesi için yeterli bir güvence olacak mıdır? Hıristiyan muavin ve kaymakamların atanması, hiç kuşkusuz ki, kaydedilen önemli ilerlemeler arasındadır. Ama, Rum ve Suriyeli Katoliklerden seçilecek bu memurların valiliğin ya da Babîlî'nin emir ve talimatlarına karşı çıkmaya ne cesaretleri ne de niyetleri olacağı açıktır. İstanbul'daki İslahat Komisyonu'nun suistimal ve ihmallere karşı olanlara gerekli desteği sağlayacağını savunabilirsiniz. Asyalıların kendilerine özgü kurnazlıkları ve entrikaları ile bu müdahaleleri boşa çıkaracaklarını sanıyorum. Bundan dolayı reformların uygulanmasının son derece yavaş bir tempo ile ilerleyeceği ve bu konuda sonuçtan ümitli olmanın doğru olmadığı inancındayım.

Yeni vergi toplama yönteminin ise daha yararlı olacağını sanıyorum. Bu usûl, eski tartışmalı sistemin yükünü hafifletecek ve Müslümanlarla Hıristiyanları birlikte gözü-doymaz ve amansız Ermeni tefecilerinin [mültezimlerinin] elinden kurtaracaktır. Yine yararlı bir buluş, karma bir jandarmanın kurulmasıdır. Yalnız, burada başın konin-

158 SARAYDAKİ CASUS

ması için silâh altına alınmış Kürtler ve Ermeniler arasında sık sık sürtüşme çıkmasından korkarım. İslahatın diğer noktalarına gelince, bütün bunlar girişilen bu önlemlerin titizlikle uygulanmasında ve denetlenmesinde Avrupa Hükümetlerinin İngiltere'ye sağlayacağı desteğe bağlıdır. Hiç kimse Fransa ve Rusya'nın tutumlarının ileride ne olabileceğini şimdiden kestiremez. İngiltere de herhalde bu iki devletin şüpheli desteğine güvenerek siyasetini çizmek niyetinde değildir. İngiltere'nin yapması gereken, barışçı ve diplomatik yöntemlerle Padişah'm hükümetine reformların uygulanması konusunda ısrar etmesinin Müslümanlara olan düşmanlığından ileri gelmediğine, bilakis bu ıslahatın Hıristiyanlara olduğu kadar Müslümanlara da yararlı olacağına, bu sayede kurulacak baş ve güvenliğin Osmanlı İmparatorluğunun canlanması ile sonuçlanacağına halkı inandırmak olacaktır.

Yukarıda saydığımız tedbirlerin ne gibi sonuç vereceğini şimdiden tahmin edecek değilim, yalnız size şunu içtenlikle söylememe izin veriniz ki, Padişah ve maiyeti dışında önemli bir aydın Osmanlı grubu vardır ki bunlar İngiltere'nin bu tutumuna karşı çıkmadıkları gibi, eldeki sonuçlara için için sevinmektedirler. Hıristiyan Türk ordusunun yeniden düzenlenmesinde olduğu gibi Avrupalılarla takviye edilmesinin ülkenin iyiliği için daha iyi sonuç vereceğini savunmaktadırlar. Bazı Araplar ve Türkler, İngiliz işgalinden beri bu ülkenin rehberliği ve

denetimi altında Mısır'da görülen ilerlemelere işaret etmektedirler. Tabii ki mollalar ve Saray erkânı bu fikirlere katılmamaktadır. Ne var ki, bu düşüncelerin ordu ve Babıâlide hâkim olduğunu, zedelenmiş olsa bile Türk-İngiliz kader birliğinin halen yaşamakta olduğunu ve yeniden canlan-dmlabileceğini içtenlikle belirtebilirim.

Raporumun uzunluğunun sabrınızı taşırmamasından korkuyorum. Onun için, Padişah ve Hükümeti'ne karşı

"REŞİD EFENDİ" 159

ters ve düşmanca politikanıza son vermeniz gerektiğini vurgulayarak sözlerimi noktalamak istiyorum. Basının da muhalefetinin tonunu azaltması ve hükümetin, tavır değiştirerek, kamuoyunu etkilemesi gereklidir. İslahatı meşru kılacak herşey yapılmış ve Padişah yeterince tedirgin edilerek, reformlara karşı olan düşmanlık ve inadı kırılmıştır. Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin zedelenmesine İngiltere'nin girişiminin neden olduğu görme-mezlikten gelinmeyerek hükümetiniz kısa görüşlü politikacılarınızın açtığı yaraları sarmayı görev saymalıdır. (37)

(V)

1895'de Londra'da Lord Salisbury'nin başbakanlığında muhafazakâr kabinenin işbaşına gelmesi, bundan önceki yönetimlerin Osmanlı aleyhtarı tutumlarına kıyasla, İstanbul'un ülkenin İngiltere ile ilişkilerinde yeni bir umut ufkunun açılacağı izlenimini uyandırsa da, bu de-vir-teslimin Whitehall'un dış politikasında önemli bir değişmeyi de birlikte getirmediği kısa zama da görülecektir. Yeni hükümet, bir yandan Ermeni konusunda Babıâli'yi Liberallerden daha şiddetle sıkıştıracak, diğer yandan da Rusya'yı İngiltere için daha tehlikeli olan Uzakdoğu'daki yayılmacı siyasetinden vazgeçirmek düşüncesiyle onu Osmanlı ülkesi ile meşgul olmaya mecbur etmek için olaylar çıkarmaya ve bu olayları şişirerek tehlikeli bir hava yaratmaya çalışacaktır. Yine 1895 yılında Salisbury, Alman hükümetine başvurarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamasına eskisi kadar inandığı halde, bu devletteki çökme belirtilerinin gözardı edilemeyeceğini savunarak, belki bu konjonktür içinde ortak bir paylaşım planını devreye sokmanın yararlı olabileceğini ileri sürer. Ne var ki. Alman hükümeti buna yanaşmak istemez. 1896'da ise İngiltere, 1887'de Avusturya ve İtalya ile Osmanlı'yı Rusya'ya karşı korumak amacıyla akittettikleri Akdeniz and-

laşmalarını tazelemeyeceğini ilgili devletlere bildirir. Yine aynı yıl Çar İngiltere'de iken Salisbury, ona Almanya'ya yaptığı teklifin aynısını yaparsa da bu ülkeden olumlu cevap alamayacaktır. Aynı öneri, 1898'de St. Petersburg büyükelçiliği kanalıyla Rusya'ya tekrar edilir. Bir farkla ki, bu kez İngiltere hem Yakın Doğu, hem de Uzakdoğu'da genel bir nüfuz paylaşması önerisinde bulunmaktadır ve bu program uygulanabildiği takdirde Rusya'nın Boğazlar'da söz sahibi olabileceğini kabullenir görülmektedir. (38) Bu gelişmelerden İngiltere'nin artık Osmanlı Devletini gözden çıkardığı anlaşılmaktadır.

Hintlileri ve onlar gibi nice sömürge halklarının "mal, mülk ve vücutlarından istifade etmekten" başka bir şey yapmayan (39) İngiliz zihniyetinin sıra Osmanlı Devleti'ne gelince azınlık haklarının bir numaralı savunucusu kesilmesinde mutlaka bir ard düşüncenin olduğunu düşünen Padişah, Londra Hükümetinin "Anadolu ıslahatı namıyla Anadolu'da bir takım prenslik teşkiline sarf-ı mâ-hasal-ı iktidar" ettiğine inanmıştır. (40) İngiltere, Anadolu ıslahatı adı altında Doğuda kurulması düşünülen özerk bir Ermeni Devletinin Akdeniz'e sarkacak Rus akınları karşısında köhneleşmiş Osmanlı İmparatorluğundan "daha kavi bir sedd-i mümanaat" oluşturacağını sanıyordu. (41) Bu yüzden Sultan Hamid, Doğu Anadolu ıslahatı konusunda büyük bir duyarlılık göstermiş ve İstanbul'daki Alman büyükelçisine "ölürüm de gene Berlin Konferansının [ıslahatı öngören] 61. maddesini tatbik etmem" demişti. (42) Daha sonra ise Padişah, İngiltere'nin Ermeni Meselesini artık Osmanlı Devleti'ne bazı politikaları dikte ettirmek için kullandığı bir koz değil de, imparatorluğun parçalanması için bir yöntem olarak görmeye başladığını anlayacaktır. Uluslararası sistemin gittikçe esnekliğini kaybedip bir tarafta Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan oluşan Üçlü İttifak ve diğer yandan da bu gru-

"REŞİD EFENDİ" 161

ba karşı İngiltere, Fransa ve Rusya'nın yakınlaşmaları sonucu kutuplaşması ile Padişah, tarafsız bir devletin manevra alanının gittikçe daralacağını, böylece bu koşullarda kesin tarafsızlık politikasının yürütülemeyeceğini anlamıştı. Nitekim, 1900'larm gelmesi ile II. Abdülhamid, başta Berlin-Bağdat demiryolu projesi olmak üzere ekonomik ayrıcalıklar bahşetmek yoluyla Almanya'ya yanaşmak zorunda kalmıştı. (43)

Osmanlı Devleti'nin dış politikada otokratik bir güçle yan-resmî de olsa ittifak ilişkilerini yoğunlaştırması, ülkede liberal rejimin yeşermesini isteyen Jön Türkleri (44) oldukça umutsuzlandırmıştı. Ayrıca, uluslararası politikadaki tehlikeli gelişmelerin işaretlerini sezen

Sultan Hamid, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına yol açacak ve yabancı müdahalesini davet edecek iç ayaklanmalar ile karşılaşmasını diye içte kontrolü arttırmış ve sıkı bir baskı rejimi uygulamıştı. II. Abdülhamid'in iç ve dış siyasette almış olduğu bu kararlar Vambery'yi tedirgin etmiş ve profesör, Sultan Hamid tahtta olduğu sürece, misyonunu gerçekleştiremeyeceğini düşünmeye başlamıştır. Bu düşünce ile İngiltere Dışişleri'ne yazdığı raporunda İngiltere'yi muhalefetteki Jön Türkleri desteklemeye davet eder. Profesöre göre, II. Abdülhamid devrilir de yerine Jön Türkler iktidarı teslim alırlarsa, yeni ekip liberal oldukları için dış politikada İngiltere ile yakın ve dostane ilişkilere gireceklerdir. Vambery'deki bu tavır değişikliğini Padişah fark etmekte gecikmeyecek ve onu yeniden, kazanmak isteyecektir. Bu bölümde Vambery ile II. Abdülhamid, Alman yörüngesine girmeden önce son kez İngiltere ile uzlaşma zemini bulunup bulunamayacağını yoklanmasına taraftardır Vambery belli koşullar altında arabuluculuğu kabul eder. Bir süre önce Jön Türkleri destekleyen Vambery'nin Padişah adma bir kez daha Londra'ya başvurmayı kabullenmesini herşeyden önce II. Abdülhamid

162 SARAYDAKİ CASUS

ile profesör arasındaki aşk-nefret ilişkisinin garip bir belirtisi olarak nitelendirebiliriz. Ayrıca, Vambery de dahil olmak üzere çağın pek çok siyasal gözlemcisi II. Abdülhamid gibi kurt bir padişahın devrileceğine, hele bu kuşu-çürmaz diktatoryal rejimi bir avuç genç Türk aydınının yapacağına hiç ihtimâl vermemektedirler. Aşağıdaki belgelerde Vambery kanalıyla Padişah'ın önerisini inceleyen İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile anlaşmak için bu devletin azınlıklar lehine bazı reformları uygulaması gerektiğini savunduğu görülecektir. Aslında İngiltere'nin bu şartı, II. Abdülhamid'in kabul edemeyeceği bir uzlaşma formülü olarak öne sürerek, Padişah'ı diplomatik çıkmaza sokmak için koştugu bellidir. İngiltere'nin önerisini kabul ettiği ve azınlıklar lehine vilâyetlerde yeni düzenlemeler yapıldığı takdirde bu yöreler özerklik kazanacak, böylece Osmanlı bünyesinden kopma yönünde bir hayli yol almış olacaktı. Bu da imparatorluğun parçalanmasının başlaması demek değil miydi? İngiltere, sanki Padişah'tan intihar etmesini beklemektedir ki II. Abdülhamid'in bu reformu uygulamayacağı kesindir. Nitekim, Padişah'ın İngilizlere cevabı "red" olur. Bunun üzerine Londra, uzlaşma şartının II. Abdülhamid'ce kabul edilmediğini savunarak, Padişah'ın katı tutumu yüzünden bir anlaşma sağlanamadığını iddia edecek ve böylece Padişah'ı uluslararası siyasal alanda mahcup etmeye çalışacaktır ki, İngiltere'nin bu tertibine Vambery'nin dahi kandiği aşağıdaki belgelerde kaydedilmektedir. İngiltere hükümeti nezdindeki bu girişimden sonra II. Abdülhamid,

Vambery'den bu sefer de kalemiyle Şark Meselesinde Batı kamuoyunu aydınlatmaya devam etmesini ister. Çaresiz kalan Padişah, herhalde bu yolla halka bazı gerçekleri gördüğü takdirde başta İngiltere olmak üzere Batı ülkeleri dış politika karar vericilerini Osmanlı lehinde etkileyebilir diye düşünmektedir.

PADİŞAH VB SARAYI

Belge No: 17 (4 Mayıs 1896)

Sevgili Sir Thomas,

İlişikteki sayfalarda size son İstanbul ziyaretimdeki gözlemlerimi sunarken. Lord Salisbury'nin de bu raporumu dikkatle okuyacağını umarım. Avrupa barışını zedeleden Asya'da insanlık şampiyonluğu yapacak yegâne iyiniyetli ve güçlü devletin İngiltere olduğunu bildiğim için bu ülkeye hizmet edebilmek en içten dileğimdir.

Türk payitahtında yaptığım son ziyaretimin ve Saraydaki son tecrübelerimin izlenimlerini size iletirken, ilkin burada herşeyin kötünden berbata doğru gitmekte olduğunu ve tüm Osmanlı devlet mekanizmasının hızla yıkıma doğru yuvarlandığını belirtmeliyim. İngiltere'nin Hristiyan uyruklarının durumlarını düzeltmek amacıyla giriştiği çabaları boşa çıkartmanın verdiği güvenle Padişah istibdat yönetiminin dizginlerine daha sıkı sarılmış ve Babîâli'nin elinde bulunan son güç kırıntılarını da tekeline almaya başlamıştır. Saray'a yaptığım ilk ziyarette, dalkavuklar yanıma yaklaşarak şöyle dediler: "Siz AvrupalılarPadişah'unuzı korkaklıkla suçluyordunuz. Öyle olsa idi, tüm Avrupa'ya, payitahtının, kapılarına kadar nüfuz eden muazzam bir düşman donanmasına karşı kafa tutabilecek cesareti nereden bulabilirdi?" İşte, İstanbul'da bu kof gü-

164 SARAYDAKİ CASUS

venlik duygusu egemendir. Süreyya Paşa'nın ölümünden sonra yeni yüzler önem kazanmış ve onların etkisi ile Pa-dişah'm asabiyeti cinnete dönüşmeye başlamıştır. Günün adamı, eski bir Bedevî reisi olan Arap kökenli İzzet. Bey'dir. Beyrut'ta bir Fransız misyoner okulunda tahsil gören İzzet, Fransızca'yı kusursuz konuşmakla birlikte. Batı öğretimini tümüyle kavradığı söylenemez. Şarklılara özgü kurnazlık ve zihni yeteneklere sahip olan İzzet, memuriyetinde başarı merdivenini hızla tırmanmış, fakat kötü alışkanlıklarından armamadığı ve rüşvet aldığı saptandığı için Ticaret Karma Komisyonu'ndan atılarak, Şura Meclisi'nin emekliye ayrılmış memurlar listesine konulmuştur. İşte buradan Saray'a gönderdiği jurnallerle Padişah'm

dikkatini çekmiştir. Bilhassa, Avrupa Ahengi Padişah'ı sıkıştırdığı o kritik günlerde Şura Meclisi muhtemel tehlikelere işaret ederek, Saray'a uzlaşma tavsiye ederken İzzet, aksine harekette, Padişah'ı direnmeye teşvik etmiştir. Şimdi, bu tavsiyenin Padişah'a görünürde de olsa başarı kazandırdığı düşünülürse, İzzet Bey'in Saray'ın ve ülkenin kaderinin gerçek ve tartışılmaz hakimi olduğu kolaylıkla anlaşılacaktır. Padişah, ona Tanrı tarafından yollanmış bir hikmet, zekâ ve devlet adamlığı kaynağı olarak bakmaktadır. İzzet'e sadece devlet mekanizmasını değil, kendi şahsını bile teslim etmiştir. Sabahtan akşama kadar Saray'dan çıkmayan İzzet, efendisinin oda-kapısında yatmaktadır. Elçiler, onun küçük odasında birçok saatler geçirdikten sonra ve ancak onun kanalıyla talihsiz hükümdarla görüşme imkânını bulabilmektedirler. Bu olağanüstü adamın kurnazlığı, zekâsı, bellek gücü ve çok yönlülüğü beni de şaşırttı. İzzet, rakibi olabileceği her kişiyi Padişah'tan titizlikle uzak tutmaktadır. Kurnazve entrikacı Abdülhamid'in danışmanından ne kadar hoşlandığını gözlemlemek çok ender eğlencelerden biridir. Padişah ona gülümsemekte ve zeki Arab'ın hareketli göz-

"REŞİD EFENDİ" 165

leri zafer pırıltıları ile yanmaktadır. Bu ikili ile ne zaman yalnız kaldığını gördü isem, Türkiye'nin çöküşünün yakınlaştığına olan inancım o kadar ağırlık kazanmıştır.

İzzet'in gelişiyle eski Saray erkânının tümünün uğursuz çalışmalarını yerine getiremez duruma düştüklerini söylememe gerek yok sanırım. Hacı Ali, Emin, Arif, Bekir ve Lütfü Beyler olayları seyirci gibi dışarıdan izlemeye başlamışlardır. Padişah'm manevi danışmanı Ebülhüda ise aylardır efendisini görememiştir. İzzet sadece Saray'da ve Babîâli'de değil, tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda en nefret edilen kişi olmuştur. Ne var ki, şu anda kimse ona zarar verecek durumda değildir. Padişah'm elinde bir kukladan farksız olan yaşlı Sadrazam Halil Rıfat Paşa, İz-zet'i gözden düşürmek istediye de başaramamıştır. Hattâ, Alman basınına İzzet'in Padişah'm gizli düşmanı olduğu ve onu öldürtebilmek için zaman kolladığı haberini sızdırmış ise de, bunları öğrenen Abdülhamid, bu mevkide yaptığı sık değişikliklerin utancı olmasaydı Sadra-zam'ı nerede ise azledecekti, izzet'e karşı aynı nefret duygusunu Şeyhülislâm da beslemektedir. Fakat, Padişah onun aklını çeldikten sonra İzzet'in varlığına katlanmaktan başka çaresi kalmamış ve İzzet'in gözde oluşunun dinî çevrelerde açtığı yaralan sarmaya başlamıştır. İşte, böylece İzzet Bey'in etki alanına girmiş olan Padişah, ülkeyi kendine özgü mutlakiyetçi yöntemleriyle yönetmeye devam etmektedir.

İngiltere'nin Türkiye'deki Durumu

Dikkatlerimizi Padişah ve Saray'dan Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilere çevirecek olursak, bu ilişkilerin Saray dalkavukları sayesinde düşünülebilecek en kötü seviyede olduğunu belirtmeme lüzum yok sanırım. Son Ermeni patırtırsınm İngiltere'nin oyunu olduğunu sanan Türk kamuoyunda bu eski dosta karşı genel bir nefret ve

166 SARAYDAKİ CASUS

kırgınlık mevcuttur. Yine de, bu görüşün tümüyle doğru olmadığını belirtmeme izin veriniz. Osmanlıların çoğu siyasî olaylara karşı kayıtsız, meraksız ve herhangi bir yargıya varmaktan acizdir. Yüksek sınıfların ya da memurların ise bu meselelerde kendilerine özgü düşünceleri vardır. Bunların arasından Padişah'm körükörüne destekçileri İngiltere'nin amansız düşmanları olup çıkmışlardır. Çağdaş ve aydın olanlar ise liberal kurumlar ve gerçek reformlar peşinde oldukları için halen İngiltere'nin samimi dostluğuna güvenmektedirler. Yalnız, Ermeni şampiyonluğunu yapmak yerine Türkiye'nin ıslahatı sorunu ile ortaya çokksaydı hem Osmanlıların hem de Avrupa devletlerinin desteğini kazanacağını savunarak İngiltere'nin bu kısa görüşlülüğünü kınamaktadırlar. Genç Türklere İngiltere'nin Türkiye'nin geleceğine kayıtsız olmadığına inandırmaya çalışmak boşuna olmuştur. Türkiye ıslahatının İngiliz kamuoyunda ancak hıristiyan Ermenileri davasıyla yaşatılabileceğini takdir etmekle birlikte artık İngiliz Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun canlanması ve güçlenmesi amacıyla bazı reformları uygulama isteğini gütmediğine inanmaktadırlar. İngiltere'nin bu tavrına kırılmakla birlikte, iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeleceğini ümit etmektedirler. Onların açısından Padişah'm Rusya'ya yakınlaşması, müstebit bir hükümetin güçlenmesi, diktatörlüğün devamı ve Türkiye'nin kaçınılmaz çöküşü olacağı için, en büyük felâket olarak görülmektedir. Onlar, "Biz kendimizi Rusya'nın ağızına attık, bizi ne zaman isterse yutabilir. Oysa ki, İngiliz dostluğu ne kölelik ne de işgal demektir" diyorlar. Bugün için Genç Türkiye Partisi çok küçük bir gruptur; fakat milletin en seçkin vatansever unsurlarından oluşmuştur. İlerideki siyasî gelişmeler ne seyir alırsa alsın, İngiltere kısa görüşlülük yapıp meydanı tamamen Rus nüfuzuna bırakmak istemiyorsa bu grubu desteklemelidir, görüşümdedir. Pa-

"REŞİD EFENDİ" 167

dişah, İngiltere'nin anlaşılmaz tutumu yüzünden Rusya'nın kollarına atıldığını söylemekle birlikte, yine tam bağımsızlığını kaybetmediğini ifade etmektedir. İddiasına göre Rusya ile olan dostluğunun uzun bir geçmişi vardır, ortak çıkarlar üzerine kurulmuştur, fakat güçlü komşusuna boyun eğmek ya da onunla sıkı bir ittifak kurmak gibi bir durum söz konusu

değildir. Padişah, ne İngiltere'yi ne de herhangi bir Avrupa devletini gücendirmek istediğini St. James kabinesi ile eski dostluğun kurulmasından ancak sevinç duyacağını belirtmiştir. Bu sözler klişeleşmiş diplomatik inceliğin belirtisi olarak addedilebilir. Ne var ki, Padişah'm siyasetini anlamak için korku ve endişelerini gözönünde tutmak gerekir. Ben Padişah'm Rusya ile bir ittifak yapmadığını sanıyorum. Rusya'nın Karadeniz ve kuzeydoğu Anadolu'da yaptığı tahkimat St. Petersburg kabinesinin gerçek niyetinin ne olduğunu Pa-dişah'a açıkça anlatmıştır. Padişah Bulgarlarla yaptığı anlaşmanın Kuzey Balkanlardan gelecek bir tehlikeye engel olacağını düşünmektedir. Prens Ferdinand'm Padişah'm konuğu olarak İstanbul'da bulunduğu sırada Saray'da tâbi ile metbû'nun birbirlerine nasıl davrandıklarını, birbirlerini nasıl aldatmaya çalıştıklarını ve Louis Phi-lippe'nin torununun boyun eğen ve alçakgönüllü bir tavırla Padişah'm nasıl gözüne girmeye çabaladığını gördüm. Her ikisi de Rusya'nın dostluğundan çekinmekte ve geleceğe endişe ile bakmaktadırlar. Bulgar prensinin vaad ettiklerini yerine getireceği kuşkulu olduğu için Makedonya'nın güvenliği bütünüyle Padişah'm omuzlarına yüklenmiştir.

Abdülhamid durumun ciddiyetini kavramakta ve huzursuzluğunu gizleyememektedir. Benim aciz kanaatim, Padişah'm inadı, gururu ve intikam hırsı İngiltere ile uzlaşma imkânlarını engellediğinden Londra bugünkü krizi yatıştırmak amacıyla bazı adımlar atacağı yerde Türk İm-

168 SARAYDAKİ CASUS

paratorluğunun dağılmasını çabuklaştırmalı ve İngiltere'nin müdahalesinin kendilerini Abdülhamid'in pençesinden kurtaracağına inanan unsurlara yardım etmelidir. İşte bu nedenledir ki, ben Genç Türkiye Cemiyeti'nin İngiliz yanlısı üyelerinin dikkatle izlenmesini tavsiye ediyorum. Arabistan'da, Mısır'da, Suriye'de de görülen bu grupları desteklemek, İngiltere'nin Ortadoğu'daki gelecekteki politikasının tohumlarını atmak bakımından önemli ve gereklidir. İngiliz diplomasisi tarafından desteklenen bu gruplar, artık geciktirilmesi mümkün olmayan Osmanlı egemenliğinin dağılma sürecinin başladığı o kritik anda İngiliz Hükûmeti'nin elinde önemli koz olacağından kuşku yoktur. Dışişleri Bakanlığı'nın Sir Philip Cur-rie'den boşalan elçilik mevkiini dolduracak yeni İngiliz temsilcisine bu amaca yönelik önlemleri izlemesi görevini vermeyi umuyorum. (45)

REFORM

Belge No: 18 (10 Ekim 1896)

j

Sevgili Sir Thomas,

Şark meselesinin Padişah'ı uzun zamandır vaad ettiği reformlara zorlamakla halledilebileceğini yazdığım mektubumdan sonra hatırıma gelen Abdülhamid'le bu konuya ilişkin üç yıl önce yaptığımız önemli bir görüşmeyi nakletmek istiyorum.

İmparatorluğun yönetimini ıslah etmek konusu da dahil olmak üzere güncel olayların Sultan Abdülhamid'i tedirgin ettiği, kararsız bıraktığı, sonuca ulaşmanın ise ancak onu zorlamakla gerçekleştiği malûmdur. Yalnız başına bırakıldığı takdirde müstebit eğilimini ve gücünü kısıtlayacak yeni bir rejimi kabullenmeyeceği de açıktır. Ne zaman ıslahat konusuna değinsem, bana şöyle demiştir: "Çağdaş fikirlerin henüz nüfuz etmediği geri kalmış eyaletlerde bunu nasû gerçekleştirebilirim? Ülkemin ve milletimin durumunu; değişik dinler, mezhepler ve ırklar arasındaki düşmanlıktan biliyorsunuz. Yüzyıllar önce bu ülkeyi feth etmiş olan milletimin bağımlı kıldığı uluslara karşı taşıdığı duygulan inkâr edemezsin. Aynı farklılık Avrupa'da bile mevcuttur. Herşeyden önce tahtanın geleceğinin sevgi ve sempatisine bağlı olan ırkdaş ve dindaşlarımı düşünmek zorundayım."

Avrupa'nın önerdiği reformlar gerçekleştiği takdirde, Ermenilerin ve Rumların mali açıdan Müslüman hemşeh-

170 SARAYDAKİ CASUS

rilerini geri bırakacakları bellidir. Tabî bu gerçek Avrupa'nın umurunda bile değildir. En güçlünün kazanacağı ilkesini benimseyen İngiltere'nin reform nedeniyle Padi-şah'ı tedirgin etmesi kendi açılarından hiçbir şekilde suç oluşturmamaktadır.

Sonuç olarak size Saray'dan aldığım ve içinde Ermenilere karşı alınan önlemleri meşrulaştırmaya kalkan bir ifadeyi içeren bir mektubdan çıkardığım bir bölümü nakledeyim: "Bizden Sırbistoanı_1Qmanis|gTnie.Romariiya'yı af-makla Avrupa ellerimizi ve bacaklarımızı kesmiştirTBütün bunlara karşı Osmanlı ulusu sessiz kalmıştır. Fakat, bir Ermeni Sorunu yaratmakla bağırsaklarımızı deşmek istiyorsunuz. İşte, buna dayanamayız. Kendimizi savunmak zorundayız ve savunacağız." Bu satırların Saray klikinin ifadesi olduğu kuşkusuzdur. (46)

JÖNTÜRKLER

Belge No: 19 (10 Şubat 1897)

Sevgili Sir Thomas,

Saray'daki arkadaşımın bana yazdığına bakılırsa, Padişah'm İngiltere'ye karşı düşmanca tutumu, bu ülkenin Genç Türkiye Partisi taraftarlarına gösterdiği destek ve cesareten kaynaklanmaktaymış. Padişah, Kahire, Paris ve Londra'daki ihtilâlcı basının İngiliz parası ile beslendiğini, komitenin ileri gelenlerinin İngiltere'nin himayesinde olduklarını ve son zamanlarda İstanbul ve Suriye'deki firarların Doğu'daki İngiliz diplomatik temsilcilerinin aracılığı sayesinde gerçekleştiğini bildiğini iddia ediyor.

Bu partiye ilişkin olarak, Padişah'm çok yakın çevresinin dışında her dürüst ve aydın Osmanlının Jön Türklerin gizli bir sempatzanı olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Küçük rütbeli subaylar ve Babîâli memurlarının hemen hemen hepsi nefret ettikleri Padişah'a karşı herhangi bir harekete katılmaya hazırdılar. İlginçtir ki, Avru-pa'daki Türk elçileri bile efendileri aleyhinde açıklamada bulunmaktan kaçınmamaktadırlar. Adı geçen parti iddia qdilenin aksine örgütlenmiş olmaktan çok uzaktır. Görünürde olan liderleri içinde Ahmed Rıza'yı sayabilirim. Akıllı, dürüst ve vatansever olan bu adamı Abdülhamid birkaç kez tatlılıkla kazanmak istemişse de o tüm uzlaşma girişimlerini reddetmesini bilmiştir. Ahmed Rıza'dan

172 SARAYDAKİ CASUS

sonra en saygın liderlerden biri tüm enerjisini ülkesini şimdiki müstebidin kıskaçlarından kurtarmak için uğraşan Halil Ganem adlı bir Suriyelidir. Aynı şeyler Mısırlı Molla Muhiddin için de söylenebilir. Bu zat, Kur'an ve Hadislerin açısından Yıldız yönetiminin günahlarını ve şimdiki Padişah'm devrilmesinin zorunluluğunu kanıtlamaya çahşmaktadır. Türkçe ve Arapça olarak yayımlanan bu ihtilâlcı gazeteleri izleyip izlemediğinizi bilemiyoruz. Ama, bu bildiriler İslâm tarihinde görülmeyen bir eğilimi yansıttıkları için dikkatinize değer özelliklere sahiptirler. Dünyadaki en büyük Müslüman ülke olarak İngiltere bu dinî cemaatteki tüm fikir akımlarını tanımak zorundadır. Birkaç gün önce adının Ebüzziya Tefvik olduğunu söyleyen biri Budapeşte'de bana gelerek, kendisinin İngiliz Hü-kümeti'ne önemli bilgiler aktarmak amacıyla Londra yolunda olan bir siyasi mülteci olduğunu söyledi. Benden İngiliz Dışişleri Bakanlığı için referans istedi. Onu reddettim. Kendisi kötü bff adam değil; ikinci sınıf bir yazar, matbaa sahibi olmaktan başka özelliği olmayan önemsiz bir kişi! (47)

KÂZİM PAŞA

Belge No: 20 (24 Mayıs 1897)

Sevgili Sir Thomas,

Son raporumda size onbeş yıl Yıldız'da Sultan II. Ab-dülhamid'in hariciye hususi katipliğini yapan Türkiye'nin şimdiki Bükreş temsilcisi ile yaptığım yazışmayı aktarmıştım. Bu aydın ve uygar Türk devlet adamının Anglofil eğilimlerini fark ettikten sonra ona İngiltere ile Türkiye arasındaki gergin ilişkilerin yeniden düzeltilmesi hakkındaki görüşlerini sordum. Ve şimdi aşağıda size bu adı geçen Türk diplomatının bana yazdıklarının özetini takdim ediyorum:

"İki ülke arasındaki düşmanlığın kökenlerini araştırırken Sultan Abdülaziz devrine dönmemiz gereklidir. Sultan Aziz veliahdı olarak, Osmanlı yasalarına aykır bir şekilde oğlu İzzet Ejeni'yi atamayı düşününce. İngiltere Padişah'm bu projesine karşı çıkmış ve hattâ bu hükümdarın tahttan indirilmesini kışkırtmış, desteklemiştir. İngiliz büyükelçilerinin ihtilâlcilerle bağlantıları kanatlanmıştı. Sir Henry Elliot ve selefi Sir Henry Layard'ı Mithad Paşa ile yapmış olduğu işbirliği, birincinin Nineteenth Cen-tury'deki makalesi ve İngiliz gizli belgelerinin yayınlanması liüedoğrulanmıştır. İstanbul'daki İngiliz temsilcilerinin kaba davranışları Sultan II. Abdülhamid'in vehmini ve şüphesini arttırmak açısından talihsiz olmuştur. Sir Henry Layard'tn halefleri Padişah'ın güvensizliğini giderecek ve

174 SARAYDAKİ CASUS

iki ülke arasında iyi ilişkilerin temelini atabilecek yeterli tecrübe ve yeteneklere sahip değillerdi. Ekselansları G.J. Goschen bir Şark hükümdarının maruz kalmaya alışık olmadığı tarzda kaba davranışları ile kendinden nefret ettirmişti. Gerilemekte olan güçsüz bir devletin hükümdarı olsa bile ülkesindeki mutlak iktidarının bilinci ile Sultan Abdülhamid kendisine nâzik ve ılımlı davranan diğer güçlere daha yakın bir politika izlemiş, İngiltere'ye ise yüz çevirmişti. Diğer İngiliz elçilerinin hiçbirinin davranışı iki ülke arasındaki soğukluğun giderilmesini sağlayamamıştır. Lord Dufferin'in diplomatik yetenekleri Mısır Sorunu'nun neden olduğu görüş ayrılıklarını çözümleyememiş; üstelik Padişah, bu İngiliz devlet adamının üstünlüğünden çekinmiştir. Sir William White'in Türk taraftarlığı ikili ilişkilerin geliştirilmesine yararlı olabilirdi. Ne var ki, bu yetenekli diplomatın nezâket ve yumuşak ifade yoksunluğu hassas bir Şark hükümdarı olan Sultan Hamid'i gücendirmişti. Sir Clare Ford gibi profesyonel bir diplomatın Padişah'ın gözüne girmesi tuhaf görülmemelidir. Onun Yıldız'da çok sevilmesinin nedeni Padişah'ın gözünde en büyük tavsiye mektubundan değerli olan uyşukluğu idi. Sir Philip Cur-rie'nin kişiliğinde ise tam aksini bulmuştu. Haliç'deki şimdiki İngiliz elçisi Dışişleri Bakanlığının beklentilerine cevap verebilir, ama bu zat ne gerekli

teşrifat kurallarına aşına profesyonel bir diplomat, ne de kendisini herkesten güçlü sayan şımarık ve kibiri Şark diktatörünü idare edecek kadar yetenekli bir kişidir. Sir Philip Currie'nin yerinde başka bir diplomat olsa idi, ne Ermeni Sorunu bu kadar büyük boyutlara ulaşır, ne de Rus taraftarlığı bu kadar derinliğine nüfuz etme imkânını bulabilirdi

Bu anda karşılıklı suçlamalara girişmek boşuna olacaktır. Her vatansever Türk, İstanbul ile Londra arasındaki bu gerginlikten pişmanlık duymaktadır. Bizler, hepimiz bu anlaşmazlığın bir an önce ortadan kaldırılmasını arzu-

"REŞİD EFENDİ" 175

lamaktayız. Yunanistan'daki başarılarımızın moralimizi ve prestijimizi yükselttiği bugünlerde hükümetimizin başlıca görevi eyâletlerde ciddî ve sağlıklı reformları uygulamak ve Ermenilerle Müslümanlar arasında eski dostluğu kurmak suretiyle İngiliz kamuoyunu yatıştırmak olmalıdır. Tabii ki, cahil ve yaşlı Rıfat Paşa'nın başkanlığındaki hükümet ve Yıldız Kliğinin iktidarı ile daha iyiye gidiş beklenmemelidir. Büyük Güçlerin reform planlarının artık şekillenmiş olduğunu umarım. Bu düzenlemeler uygulanmadığı takdirde ümitsiz bir karanlığa doğru yuvarlanmaktan kurtulamayız."

Sir Philip Currie ve Sir William White ile ilgili noktalarını tümüyle kabul etmemekle birlikte size Kâzım Paşa'nın ifadesini olduğu gibi aktarmaya çalıştım. Sultan Abdülhamid gibi amansız ve vehimli bir müstebiti idare etmenin kolay olmadığını bildiğim için bu iki diplomata haksızlık edildiği düşüncesindeyim. Ayrıca, Türk Sarayı nezdinde hiçbir diplomatın daha iyi bir konuma sahip olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Türkiye ile İngiltere arasındaki bu gerginliğin temel nedenini şimdiki Padişah'ın şeytanî ve kötü karakterinde aramak gerekir. Kendisi bu tahtta olduğu sürece bugünkü ilişkilerin düzelme ümidi yoktur diyebilirim.

Bu düşüncenin vatansever her Türk devlet adamı tarafından paylaşıldığını sanıyorum. Hepsi bu adamdan nefret etmektedirler; daha geçen gün sabık Madrid elçisi Feridun Bey bana gelerek İspanya'dan azledilişi skandalini anlattı. Ayrıca, İspanya'da Mr. Chamberlain ile görüş-, tüğünü ve bu zatın ona İngiltere'nin tümüyle Türkiye'yi gözden çıkardığını söylediğini, kendisinin ise buna çok üzüldüğünü belirtti. Aynı şikâyet bana başka Türk devlet adamlarından da gelmekte ve onlar benim bu konuda bir değişiklik yapılması için kalemimi kullanmamı istemektedirler. En büyük huzursuzluk Türkiye'nin Üç İmparator

Birliği'ne olan yakınlaşması olduğuna dikkat çekerek, bu gelişmenin Türkiye'de reformların uygulanmasına en büyük engel oluşturacağından çekindiklerini belirtmektedirler. Türkler haklı olarak Alman İmparatoru ve Çar tarafından desteklendiği sürece Sultan Hamid'in İngiltere'nin reform çabalarına başarıyla karşı çıkacağını ve ayrıca Türk ordusunun şimdiki zaferinin ülkelerinin geleceği açısından büyük bir talihsizlik olduğunu iddia etmektedirler. Korkarım ki, bu endişelerinde de haksız değiller! (48)

PADIŐAHIN KUŐKUSU

Belge No: 21 (14 Ekim 1897)

Sevgili Sir Thomas,

Geçen mektubumda Padişah'm ktibini Budapeşte'ye beni İstanbul'a gelmem için ikna etmeye yolladığını yazmıştım. şimdi ise size bu olağanüstü sempati ve misafirperverliğin nedenini yazacağım. Bundan nceki yazışmalarımda da belirttiğim gibi, bu son derece ekingen Padişah'ın iltifatına mazhar olan yegâne Avrupalıyım. Kırk yıl önce kızkardeşi Fatma Sultan'm ğretmeni olmam ve Türklerin dillerine, tarih ve dinlerine vâkıf olmam onun tüm kalbini bana amasına neden olmuştur. şimdi ise onun sırlarını açığa vurmamdan korkmaktadır. Kuşkularının arttığını farkedince, ona bir mektup yazarak şöyle dedim:

"Padişahları benim kırk yılı aşkın bir süredir kendimi Osmanlı İmparatorluğunun çıkar ve refahına adadığımı bilmektedirler. Dikkatli ve derinlemesine bir araştırma, ciddi reformlar uygulanabildiği ve şimdiki mutlakiyet rejimi yavaş yavaş liberal bir yönetimle değiştirildiği takdirde bugünkü yönetim kargaşasının, dinler ve milletler arasındaki çatışmaların son bulacağı ve Türklerin yalnız başlarına ilerleme kaydedecekleri konusundaki görüşlerimi perçinlemiştir. İkinci olarak, imparatorluğunuzun bütünlüğünün korunması açısından en iyi politikanın İngiltere ile yapılacak bir ittifak olduğunu her zaman savunduğumu Pa-

178 SARAYDAKİ CASUS

diőahları bilirler. İki lke arasındaki şimdiki gerginliğin oluşmasında İngiltere'nin herhangi bir kusuru ya da hatası olmamıştır. Majesteleri altı yıl önce İngiltere'nin beni dostluk nerisi ile İstanbul'a yolladıklarını hatırlayacaklar. Bu neriyi Zat-ı şahaneleri, İngilizlerin Mısır'ı işgalleri nedeniyle reddetmişlerdi. Bu üzücü olay, iki ülke arasındaki uçurumun giderek açılmasına neden olmuş ve benim Majesteleri ile ilişkim önemli bir darbe yemiş, Saray'ımızdaki varlığım yararını yitirmişti. Saray erkânının bazı yeleri tarafından güvensizlik

ve nefretle karşılanmam sonucu kendimi huzurunuzdan tümüyle çekmiştim, eğer Majesteleri Avrupa ve Asya'daki tecrübelerimden yararlanmak samimî isteğini gösteriyorlarsa, aşağıdaki koşullarla, sadık danışmanlarınız arasındaki eski yerimi almaya hazırım:

(1) Şimdiki kişisel yönetim tümüyle değişmeli, ihtiraslı Saray erkânı topyekûn azledilmeli ve Büyük Güçlerin altı temsilcisinin önerdiği reformlar derhal uygulanmalıdır. Elimde devletin yüksek kademelerindeki kişilerin bu ıslahat çabalarını uygun bulduklarına dair kanıtlar vardır. Eğer bugüne kadar kişisel çıkarlar ve cesaretsizlik bir muhalefetin oluşmasını engelledi ise de, şimdi dışarıdan gelen destekle bu özlemlerin ve eğilimlerin başka bir çehre kazanması her zaman için mümkündür. Majestelerine en büyük tehlike bu kişisel ve mutlak yönetiminizden doğmaktadır. Diğer güçler olmasa bile İngiltere'nin, imparatorluğunuzun tamamını ve şahsî saltanatınızın korunmasını sağlamlaştırmaktan başka emeli yoktur.

(2) İngiltere ile bir yakınlaşma geciktirilmemeli ve Hindistan'daki İngiliz yönetimini tehdit eden Saray entrikalarına son verilmelidir. Zat-ı Şahaneleri benim yıllardır Yü-dız'ın İngiltere'ye karşı çevirdiği gizli oyunlara şahit olduğumu bilirler. Hindistan, Orta Asya ve Afganistan'a gönderdiğiniz molla ve hacılarla bizzat tanışmış; ve onların ra-

"REŞİD EFENDİ" 179

porlarını Başkâtibinize verdiklerini gözlerimle görmüştüm. Bu gerçekleri bilen bir kişi olarak Hindistan sınırlarındaki yerli ayaklanmalarının sizin ajanlarınızın marifeti olduğunu rahatlıkla savunabilirim. Fakat, size İngiltere'yi ne kadar zayıflatmak isterseniz, o kadar da kendi geleceğinizin temellerini zayıflatmış olduğunuzu ve merhametten başka bir şey bekleyemeyeceğiniz Rusya'nın pozisyonunu güçlendirdiğinizi açıkça söylemeliyim.

Böylece, benim acizane nasihatim; Hindistan müslü-manlarına, aradaki yanlış anlamalara rağmen, İslâm'ın çıkarlarının esenliği açısından Hindistan'daki İngiliz nüfuzunu herhangi bir devletin yönetimine kıyasla tercih ettiğinizi ve İngilizlerin yönetimindeki bu ülkelerin uygarlık yolunda ilerleme kaydettiğini gözlemlediğinizi açıklamanız çok yerinde bir jest olacaktır. ZZat-ı Şahaneleri bunu ya Afganistan Emiri'ne hitab edilmiş bir mektup şeklinde açıklayabilir ya da, eğer bana izin verirlerse, kulunuz Kal-küta'da yıllarca önce üyesi olduğum Müslüman derneklerinden birinde görüşünüzü anlatabilirim. Yukarıda saydığım acizane önerilerimin yerine getirilmediği takdirde İstanbul'a gelmemin ve Zat-ı Şahaneleriyle eski ilişkilerimizin yeniden kurulmasının mümkün olmadığını saygılarımla arz ederim."

Sayın Bayım, benim bir hayalperest olduğumu ve Ab-dülhamid'in bu satırlardan sonra siyasetini değiştirmesini beklediğimi sanmayın. Hayır! Ben bu kadar saf değilim, fakat Padişah'm da bir korkak olduğunu unutmayınız. Ben şimdi onu yalnızca tedirgin etmek istiyorum; eğer buna rağmen, uğursuz oyunlarında ısrar ederse, işte o zaman peçesini çekipi dünyaya onun çirkinliklerini sergilemek boynumun borcu olacaktır. Çok şükür ki, ona muhalefette yalnız değilim. Ondört yıldır eğittiği Türk ordusunun Yunan Savaşı'ndaki başarısını borçlu olduğu Baron von der Goltz bile Deulshc Suudschau dergisinin

180 SARAYDAKİ CASUS

Ekim sayısındaki makalesi ile Yıldız'a karşı olduğunu açıklamıştır. Goltz Paşa halen Frankfurt a. d. Oder'in hizmetinde olduğu ve Prusya'dan emekli maaşı aldığı halde Kayzer'in dostu aleyhinde söz söylemekten çekinmemektedir.

Herşeye rağmen, Padişah'ın benim mektubuma cevabının olumlu olup olmayacağını görmek ilginç olacaktır. Eğer o benim Müslüman Edebiyatçılar Derneği'ne mektup yazmamı kabul ederse İstanbul'u ziyaret ederek, Pa-dişah'tan Hindistan'daki Müslüman ihtilâlcilerle hiçbir ilişkisi olmadığını kamuya açıklamaya zorlayacağım. Yabancı bir Müslüman gücün Hindistan'da yeraltı faaliyetlerine girişmesi hem Pax Britannica hem de Hindistan'ın kültürel gelişmesi açılarından son derece zararlıdır. Senelerce önce Yıldız'm bu konuda çevirdiği dolapları aktardığımızda, o zaman bu uyarılarımın önemsenmemiş olduğunu üzülerek belirtmem izin veriniz. Hindistan Hükümeti Mekke'den Asya'ya dönen Hind, Afgan ve Orta Asyalı hacılar arasına sızmış Padişah'ın ajanlarına dikkat etmeli, onları gözaltında tutmalıdır. Bunlar Halife'nin bizzat kendisi tarafından görevlendirilmiş olup, tüm talimatları Padişah'ın mabeyincilerinden almışlardır. Abdülhamid'in Pan-İslâm siyasetinin nasıl tüm Müslüman dünyasının en ücra köşelerine kadar nüfuz ettiğini görmenin beni oldukça şaşırttığını size itiraf etmeliyim. Kuzey Afrika'da Şeyh Sünusî, Afganistan'da Kabil Başmollası, Orta Asya'da Buhara Kadısı ve Hindistan, Cava ve Çin dini liderleri Padişah'ın emrindedirler. "İslam Birliği" fikrinin Abdülhamid'in saltanatmdaki kadar hiçbir zaman güçlü olmadığını söylemekle şüphesiz ki abartmış olmam. İslâm Birliği'nin henüz daha oluşma safhasında olduğu tabiidir. Ne var ki, Mekke'deki merkezi otoritesi ile Padişah'ın -eğer planlarının uygulanmasına izin verilirse- şaşırtıcı sonuçlar alması mümkündür. Tuhaftır ama aydın teb'ası,

ondan için için nefret etse bile, Sultan'ın bu özlem ve emellerini paylaşmakta, bu konudaki basanlarını alkışlamaktadır. (49)

ARABULUCU

> Belge No: 22 (28 nisan 1898)

Sevgili Sir Thomas,

Sizi, Saym Beauclerk'in nazik aracılığı ile, Padişah'm bana bir telgraf yollayarak mektupla halledilemeyecek bir sorunu görüşmek üzere İstanbul'a gelmemi istediğinden haberdar etmiştim. Onun, La Tuixuie, d'aujourd'hui et d'avant quarante ans adlı son kitabında değindiğim bazı önemli iç politika sorunlarını tartışmak istediğini sanıyordum. Bu kitapta onun istibdat eğilimini, kişisel yönetimini ve ıslahat düşmanlığını oldukça eleştirmiştim. Eleştiriye ve muhalefete katlanamayan Padişah'm bunlara cesaret edenleri nasıl cezalandırdığını bildiğim için, doğrusu önce İstanbul'a gitmeye çekindim. Akrobalarım ve dostlarım beni bu düşüncemden vazgeçirmeye çalıştılar. Fakat, ben Padişah'm kılıma bile dokunmayacağımı biliyordum. j Böylece, bu ayın on beşinde hareket ederek, on iki gün kaldığım İstanbul'da kendisi ile aşağıda size özetini sunacağım birçok özel görüşmeler yaptım.

Beni çağırmasının nedeni kitabımın saldırgan içeriği değildi. Gelecekle ilgili planlarında bir değişiklik yapmak ve Rusya'yı gücendirmeksizin İngiltere'ye yaklaşmak istiyordu. Kararsızlığı ve vehmi nedeniyle sözlerini dikkatle seçiyordu. Bugüne kadar hep "tarafsız" kalmayı istediğin beni inandırmaya çalıştı. Padişah'a göre, İngiltere onu yanlış anlamıştı. Şimdi ise o son bir çaba göstermek ve

"REŞİD EFENDİ" 183

İngiltere'ye olan iyiniyet ve sempatisine duyulan kuşkuların tümünü ortadan kaldırmak istiyordu. Beni anlamsız ve boş cümlelerde kandırmaya çalıştığını fark edince, ona şunları söyledim:

"Zat-ı Şahaneleri, Rusya'ya olan bağlılığından hiçbir kazanç elde edilemeyeceğini anlamışlardır. Dömeke muharebesinden sonra muzaffer ordunuz Atina kapılarına kadar ilerlediğinde Çafın bir kelimesi bu ilerlemeyi durdurmaya yetmişti. Bu itaatkârlığın ve fedakârlığın ödülü ise Rusların harp tazminatından kendilerine pay istemeleri ve daha kötüsü Prens George'u Girit valisi olarak önermeleri olmuştur. Şimdi Padişah'm gözlerini açıp, kimin

ülkesini ve hanedanını savunan dost ülke olduğunu görmesinin tam zamanıdır. Siyasal gelişmeler karşınıza bu kez ihmâl etmemeniz gereken bir fırsat çıkartmıştır. Rusya'nın Uzakdoğu'daki politikası İngiltere ile arasını açmışken, zat-ı Şahanelerinin bu gerginlikten yararlanıp, İngiltere'ye, İmparatorluğunuzun güvenliğinin yegâne bekçisine, dayanması çok yerinde bir davranış olacaktır. Sekiz yıl önce İngiliz Hükümeti adına size böyle bir öneride bulunduğum zaman, majesteleri bana barış ve düzenin hüküm sürdüğü bir ortamda "kesin tarafsızlık" ilkesinden ayrılıp, siyasal bekâretini bozmanın anlamı ve gereği olmadığını hatırlatmışlardı. Şimdi ise, zaman değişmiştir. Karadeniz'den Pasifik Okyanusu'na kadar uzanan çizgide yayılmacı siyasetini güden Rusya'nın bu projesini gerçekleştirmesi daha birkaç yû alacaktır. Mançurya'da istediklerini gerçekleştirdikten sonra Uzakdoğu'da önemli bir üs elde etmiştir: Sıra Ortadoğu'ya gelmiştir. Sizi gerçek dostlarınızı ve düşmanlarınızı görmeye uyarıyor, kendinizi kritik günlere hazırlamanızı rica ediyorum. Ülkenize kırk yıldır hiçbir çıkar beklemezsiniz hizmet veren biri olarak siz Majestelerine İngiltere'ye içten dostlukla sarılmanızı diliyor, bundan pişman olmayacağınıza inanıyorum."

184 SARAYDAKİ CASUS

"Ülkeme bağlılığından ve bana ilettiğiniz bilgilerden dolayı size müteşekkirim. Pederimin saltanatından beri sizi Türkleri ve Müslümanları seven bir kişi olarak tanırım. İngiltere'deki şöhretinizi de bildiğim için sizin düşüncelerinize hiçbir zaman kayıtsız kalmadım. Ülkemle İngiltere arasında arabuluculuk yapmak arzusunda olmanızı da takdir ediyorum. Eğer geçen iki yû içinde sizinle görüşemedi isek, bunun nedeni milletlerarası siyasal kutuplaşmaların Rusya aleyhtarlığı ile tanınan bir yazan kabul etmemi engeüediğindedir. Fakat, şimdi burada yapayalnız ve size içtenlikle aslında inanıldığı kadar İngiliz aleyhtarı olmadığımı itiraf edebilirim. Biri size arkasını dönse ve her fırsatta tekmelemeye kalkışsa, çıkarlarınızı ve prestijinizi zedeleden ona nasıl yaklaşabilirsiniz? Size küçüklüğümden beri pederim tarafından İngilizlere sempati beslemem telkiniyle büyütüldüğümü söylemiştim. Tahta geçtiğim ilk yıllarda bu ilişkiyi nasd korumak ve güçlendirme isteğinde olduğuma da tarih tanıktır. Fakat, çabalanmı destekleyecek ve beni yan yolda karşılayacak yerde, İngiltere, üzümlere söylemeliyim ki, bu bağlan koparmak ve ona uzattığım eli reddetmek için elinden gelen her kötülüğü yapmış, hattâ ulusumun ve dinimin ezeli düşmanından daha beter bir güç olmuştur. Ne zaman bir eyâletin Osmanlı İmparatorluğundan kopması söz konusu olsa, İngiltere benim değil de düşmanlarımın safında yer almıştır. Mısır benden tamamiyle kopartmış ve Mısır ordusu, benim hükümranlık haklarım hiçe sayılarak, İngiliz komutasına

geçmiştir. Ermeni sorununa gelince, patlak veren ihtilâlin ve onun doğal sonucu olan kandökümünün sorumlusu İngiltere olduğu halde o yörede seferberlik ilân ederek bu ayaklanmayı bastıran beni "katil" ve "cani" olmakla dünya kamuoyunda suçlamışlardır. Prens George'u Girit Valiliğine aday gösteren Rusya değil, İngiltere'ydi Ben nasd Müslüman teba'ma yeni uluslararası yöntemlere

"REŞİD EFENDİ" 185

göre, muzafferler mağlup saydıp, gerek görüldüğü takdirde savaş tazminatı bile ödemeye mecbur olduklarını anlatabilirdim? Görüyorsunuz Reşid Efendi, bunlar İngiltere'nin siyaseti sonucu bu safhaya dökülen ilişkilerimizin anahatlarıdır. İngiliz Hükümeti, bu durumu düzeltmek isteseydi herhalde İstanbul'a bana olan düşmanlığını saklamaktan çekinmeyen ve bana sürekli engeller çıkararak birisini temsilci olarak yollamazdı. Bu durumda İngiltere ile ilişkilerimiz her geçen gün bozulacaktı, pederimin döneminden beri dostum saydığım bir gücün beni feda ettiğini görünce, çevreme bakıp başka bir dost aramaya, yaklaşan tehlike karşısında kendimi emniyete almaya mecburdum. İşte, bu nedenledir ki, herkesin sandığı gibi bir müttefik olarak değil de, iyiniyetine bağlı olduğum bir komşum olarak addettiğim Rusya'ya yaklaşmak zorunda kaldım. Zorunluluk, beni milletimin ve dindaşlarımın en amansız düşmanına yakınlaştırmıştır. Bunun değişmesini herkesten çok benim istediğime emin olmanızı isterdim."

Konuşmamızın daha ileri bir aşamasında, Türkiye ile İngiltere arasındaki bu gerginliğin sona ermesi her iki ülkenin açısından da yararlı olacağına değinerek, benim İngiltere'nin Türkiye'ye karşı olan politikasında olumlu bir değişiklik yapılmasına çaba göstermemi rica etti. Bana hiçbir vaadde bulunmadığı halde, konuşmasındaki heyecandan Prens George'un adaylığından vazgeçtiği takdirde onun da İngiltere'nin bazı isteklerini karşılamayı arzu ettiğini çıkardım. Bunun, beni davet etmesinin asıl nedeni olduğunu anlıyorum. İki ata birden oynamak inancı olduğu üzere, o akşam benimle birlikte St. Petersburg'a elçi olarak tayin edilen özel kâtiplerden Cevad Bey'i de kabul ederek, ona Çar ve Çariçe'ye takdim etmek üzere bazı armağanlar verdi. Cevad Bey, Girit'in yönetimi hakkında Çarın fikrini değiştirmek üzere Petersburg'a yollanmaktadır.

186 SARAYDAKİ CASUS

Sonuç olarak, Padişah'm fikirlerinde önemli bir değişiklik fark etmediğimi belirtebilirim. Oldukça yakın ve kibar davranmış; güvensizliğini saklamaya çalışmış ve amaçlarına alet etmek için beni kazanmak istemiştir.

Bu değişiklik çevresinde, özellikle sırdaşı mabeyinci ve kâtiplerinde de belli oluyordu. İngiltere'nin candüşmanı İzzet Bey gözden düşmüş, yerine Başkâtip olarak Padişah'm kuklası olmaktan başka hiçbir yeteneği olmayan Tahsin Bey geçmiştir. Bu kez, vasat yetenekleri olan Her-sekli Kamil Bey'in gözde olduğunu gördüm. İki yıldan beri görmediğim Padişah'ı daha hastalıklı ve tedirgin buldum; sürekli heyecan yüzünde silinmez izler bırakmıştır. Eskisi gibi enerjik değildir. Vücudunu kesin yıkımdan sağlam yapısı ve ılımlı yaşantısı korumaktadır. Benim görüşüm, Padişah'm geleceğinden endişeli olduğu için İngiltere'ye yaklaşabilmek istemekte, bunun için uygun bir yol aramaktadır.

Sayın bayım, benim İngiliz Hükümeti'ne tavsiyelerde bulunacak yetkim olmadığını takdir edersiniz; Fakat, İngiltere ile Türkiye arasında arabuluculuk yapmayı zevkle üstlenebileceğimi hatırlatırım. Sizden ricam, bu raporum üzerinde düşünmeniz ve bana benim Yıldız'daki pozisyonumu güçlendirecek bir cevap yollamanızdır. Maksat, Pa-dişah'ın benim Londra'da dinlendiğimi düşünerek, gelecekte resmî yazışmalarda açıklayamayacağı hususlarda açılmasını sağlamaktır. Yıldız Sarayında diplomasinin resmî kanallarla değil de, hükümdarın güvenini kazanmış üçüncü şahıslar aracılığı ile işlediğini siz de biliyorsunuz.

Eğer bana bu konuda daha ayrıntılı bilgi vermek isterseniz, Londra'ya şahsen gelmeye hazırım.

Hükümetiniz gerekli gördüğü takdirde, Türkiye politikanızın değişmesinin yararlı olacağına tümüyle inanıyorum. (50)

"REŞİD EFENDİ" 187

Vambery'nin bu görüş ve telaşım Londra'daki yetkili çevreler paylaşmaz, "Onu fazladan bir elçi olarak tutmakta hiçbir yarar yok" diye düşünürler. Dışişleri Bakan yardımcısı Sanderson, Budapeşte'ye gönderdiği 30 Mayıs (1898) tarihli mektubuyla Profesöre Lord Salisbury'nin Büyük Britanya Hükümeti'nin Padişah'a özel bir düşmanlık beslemediğini, fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasına ilişkin önerilerinin Sultan Hamid tarafından geri çevrildiğini İstanbul'a iletmesini rica ettiğini yazar. İngiltere, ancak Padişah azınlıklar lehine bazı reformları uyguladığı takdirde, Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyecektir. Aksi takdirde, bu aşamada Londra'dan herhangi bir dostluk jesti beklemek

mümkün değildir. İngiltere'nin bu katı tutumu, iki ülkeyi barıştırmak isteyen Vambery'yi oldukça hayal kırıklığına uğrattır. Yaşlı doğubilimci Yıldız ile Whitehall arasındaki mekik diplomasinin yorgunluğunu atabilmek ümidiyle Ti-rollere dinlenmeye gider. Ne var ki. Sultan Hamid'in ajanları onu burada da bulacak ve Padişah'm kendisini derhal İstanbul'a beklediğini bildireceklerdir.

Vambery yeniden Şark Ekspresine atlayarak, bir kez daha İstanbul yoluna düşer.

DAMAD MAHMUD PAŞA

Belge No: 23 (9 Haziran 1900)

Sayın Bayım,

İstanbul'dan dün döndüm ve hemen Padişah'ın davetinin amacını, payitahtta kaldığım sürece onunla yaptığım mülakatları bilginize sunmak istiyorum.

Herşeyden önce size bu ziyaretimde gördüğüm olağanüstü kabul ve sıcak karşılamadan söz etmeme izin veriniz. Varışımдан yarım saat sonra, beni özel odasında kabul ederek, bu sıcak mevsimde uzun bir yolculuğa kalkıştığım için bana içtenlikle teşekkür etti. Beni derhal o akşam Japon prensleri Kotohito ve Iwakura şerefine verilen gala yemeğine davete etti. Yemekten sonra Osmanlı Hükümdarı ile Japon İmparatoru'nun akrabaları arasındaki genellikle donanma ve askeri konulardan ibaret konuşmayı büyük bir ilgi ile izledim. Çin'deki buhrandan söz açılınca. Padişah bu ülkeye duyduğu sempatiyi gizleyememişti. Padişah'ın siyasal düşüncelerini ve eğilimini derhal kavrayan zeki Japonlar, Avrupa meselelerine dahi değinmekten kaçınmışlardı. Ural-Altay kavimleri olan Türklerle Japonlar arasındaki ırksal yakınlığa dikkatlerini çekince hava yumuşamış ve bu açıklamalarım gerek Padişah'ı ve gerek konuklarını çok memnun etmişti. Konuşmaların genel akışı önemsiz olduğu için ertesi akşam yeniden uğramak üzere erkenden huzurdan ayrıldım.

Görüşmemiz nerede ise iki saat sürmüştü. Önce ciddi

"REŞİD EFENDİ" 189

siyasi sorunlardan sözettik. Kayınbiraderi Damad Mah-mud Paşa'mn İstanbul'dan kaçıışı onu oldukça sinirlendirmişti: "Karaktersiz ve haris bir adam olduğu ve imkânlarının ötesinde yaşadığı için parasız kalmış ve kendini Bağdat demiryolu imtiyazını koparmak isteyen İngiliz şirketine satmıştı. Paşa, İngilizlerden 30.000 sterlin karşılığında bu şirket için demiryolu imtiyazı koparmayı kabullenmişti Fakat, ona Alman İmparatoru'na verdiğim sözden dönmem

deyince, çareyi Avrupa'ya kaçmakta bulmuştu. Şimdi orada kendini bir aziz, ülkesinin selâmetine adanmış büyük bir vatansever olarak tanıtmaktadır."

Padişah'ın kendi kayınbiraderi hakkında kullandığı bu ifadelerin beni oldukça şaşırttığını itiraf etmeliyim. İngilizlerin Paşa'yı kullandığını, Padişah'ı ona karşı bir ihtilâl çıkartmakla tehdit ettirerek ondan kendi lehlerine mali bazı tavizler koparmaya çalıştıklarını belirtti. Olanca gazap ve hiddetiyle İngilizlere yüklendikten sonra bana Londra'ya gidip, Lord Salisbury'ye gerçekleri anlatmamı istedi. İngiliz Hükümeti'nin yasal olarak kanıtlanmadıkça, bu tehdit davasını öne sürmekle çaresiz kaldığını açıklamaya çalıştıysam da başarılı olduğumu pek iddia edemem. Padişah ve kayınbiraderi arasındaki gizli görüşmelerin sürmesine rağmen Sultan Hamid, bu davada titizlikle reklamdandan kaçınmak istemektedir. Damad Mah-mud Paşa aslında tiksindirici bir karaktere sahiptir, bir yandan Batı'da kendini "özgürlük şampiyonu" siyasal bir mülteci olarak satarken, diğer yandan Türkiye'ye dönmesi karşılığında Padişah'tan para ve diğer bazı imtiyazların pazarlığını yapmaktadır. Padişah, bana Damad Mahmud Paşa'nın ve kızkardeşinin mektuplarını gösterdi. Bu olayın böylesine büyümesinde Padişah'ın suçlu olmadığını teslim etmek isterim. Bazı İngilizlerin bu işte parmağı olması hakikaten üzücüdür. Paşa'nın İngiliz patronlarının herhangi bir gelişme görmeyince projelerinden vazgeçe-

190 SARAYDAKİ CASUS

çeklerini, dolayısıyla Paşa'nın parasız kalıp ülkeye dönmeye mecbur kalacağını hatırlatarak, Padişah'a bu konu üzerinde fazla durmamasını, bu talihsiz olayı büyütmemesini tavsiye ettim.

Görüşmemiz sırasında Türkiye ile diğer ülkeler arasındaki siyasi ilişkilerden de söz ettik. Konuşmamızın en hararetli anlarında Padişah her zamanki temkinli ifadesini terk ediyor, bana büyük bir içtenlikle içini döküyordu. İngiltere ile olan ilişkisinden söz edildiğinde Kraliçelerinin bugünkü temsilcisine memnuniyetini belirterek onun durumunu, selefinin fırtınalı ve şimşekli bir geceyi andıran döneminden sonraki bereketli yağmurlara benzetti. Sir Nicolas O'Connor'u alçak gönüllü, zarif ve sessiz bir diplomat olarak tanımladıktan sonra onun varlığının gelecekteki iki ülke arasındaki daha iyi ilişkilerin müjdecisi olabileceğini ekledi. Bazı Türklerin Büyük Britanya Elçili-ği'ne gidip, İngilizlere sempatilerini ifade etmeleri karşısında duyduğu utancı ise gizlemeyi başaramamıştı: "İngiliz elçisinin nasıl ben tahtta iken Türk milleti adına İngiltere'ye duyduğu sempatiyi ifade etmeye cesaret eden İsmail Kemâl gibi bir sahtekârı kabul eder, anlayamadım" dedi. İsmail Kemâl Bey'in Trablusşam

eyâletinin valiliğini yapmış tanınmış bir Türk erkânı olduğu için İngiliz Büyükelçisinin onu kabul etmemesinin mümkün olmadığını hatırlatınca Padişah çok kızmış ve "O zaten sabık bir valiydi; hem bu ülkede benim iradem dışında bir harekete girişmeye hiç kimsenin resmi yetkisi yoktur" demişti. Genel siyasî eğiliminden söz açılınca şunları ifade etti: "Kesin tarafsızlık ilkesinden bir milim dahi ayrılmadığımı biliyorsun. Bütün güçlerle dostça geçinmek istiyorum. Eğer yine İngiltere'ye yaklaşmam için ısrar ederseniz, o zaman dikkatinizi Güney Afrika'daki savaşta olup bitenlere çekerek size Boerler gibi bir avuç serserinin elinde yetersiz askeri hazırlıkları yüzünden birbiri ardısva yenilgilere uğra-

"REŞİD EFENDİ" 191

yan bir güce nasıl güvenebileceğimi sorarım. Samimiyetinizden kuşku yok, fakat ben haklı çıktım; onun için kesin tarafsızlıktan ayrılmayacağım." Onu cevapsız bırakmak istemediğim için, ona İngiliz askeri gücünün nihai zaferinden, İngilizlerde uyanan milli coşkudan ve Anayurd'a kolonilerden gelen yardımlardan söz ettim. Dünyanın İngiltere'nin hakiki gücünü iyi değerlendiremediğini ifade edince, Padişah, "Evet, ama bu gelecek için doğrudur. İngiltere'nin maddi gücünün imparatorluğun bekası için yeterli garanti olduğunu biliyorum, fakat şimdiki halde ben önümdeki delilleri hesaba katarım. Ve eğer siz benim ve ülkemin dostu iseniz beni zinhar yolumdan çevirmeye kalkmazsınız" diye ekledi.

Padişah'taki bu kararlılığı fark edince, derhal konuyu değiştirdim. İstanbul yolunda Bulgar hükümdarı Prens Ferdinand ile görüşmüştüm. Prens bana Padişah'a olan • bağlılık ve nezâket mesajını iletmemi rica etmişti. Sultan Hamid, buna karşılık, "Ben de ona derhal bir teşekkür telgrafi yollayacağım. Dönüş yolculuğunda onu tekrar görmeli ve ona, gazetelerde bağımsızlığını ilan edeceği söylentilerine rağmen, bağılîk ve içtenliğinden hiçbir zaman kuşku duymadığımı söylemelisiniz. Bulgaristan küçük ve zayıf bir devletçik olduğu için kendi bacakları üzerinde benim desteğim olmaksızın yükselebilmesi mümkün değildir. Prens'e ve yönetimine verdiğim bu ülkeye babalık görevimi ihmal etmeyeceğimi bilmelidir. Prens Ferdinand, zeki bir adamdır; maceralı bir kariyerin tehlikelerini herhalde takdir etmekten aciz değildir" dedi. Dönüşte Prensi Buda-peşte'te gördüğümde kendisi Padişah'm bu sözlerini alaycı bir gülümseme ile karşılamış ve bana şöyle demişti: "Eğer Padişah akıllı ise, biz ondan daha akıllıyız. Siz de bu sözlerin ne anlama geldiğini biliyorsunuz."

Tek kelimeyle İstanbul ziyaretim çok ilginçti. Herşey-den önce tahta geçişinin 25. yıldönümüne raslattığı ilk

türk üniversitesinin kuruluşuna tanık olmam için beni çağırmişti. Fakat, ben bunun beni çağırmasındaki esas neden olmadığını tahmin etmiştim. Onun asıl niyeti, siyasi konularda nazır ve danışmanlarınkinden daha fazla takdir ettiği görüş ve tavsiyelerimi almaktı. Padişah'ın ufukta kümelenmeye başlayan kara bulutların baskısını omuzlarında hissettiğine hiç kuşum yoktur. Mısır Hidivi tarafından gizlice desteklendiği sanılan Genç Türkiye Partisi'nin giderek artan propagandalıyla fazlalaşan iç sorunlar Padişah'ı oldukça tedirgin etmektedir. Kamuya karşı bu partiden korktuğunu inkâr etmekle beraber, Padişah bu hareketi sürdürabilmek için en şiddetli araçlara başvurmaktan kaçınmamıştır. Bana soracak olursanız, ben bu harekete hiçbir önem vermiyorum; çünkü, üyelerinin bütün faaliyetleri Padişah'tan mevki koparmaktan ibarettir. Dışarıdan ne kadar tehdit edilirse edilsin, bir hükümdarın içte barış ve düzeni sağladığı sürece güven içinde olacağını hatırlatınca Padişah bana, "Bu ciddiye alınacak bir mesele değildir. Ordu sadık kaldığı sürece birkaç öfkeli delikanlı ve tatmin olmamış mevki avcıları bana zarar veremez" dedi. Bu sorunu tartışmayı pek fazla istemediğimi görünce, tabiatıyla konuyu bıraktım.

İstanbul'da bulunduğum en ilginç toplantılardan biri kuşkusuz ki Alman Büyükelçisi Baron Marschal von Bie-berstein ile olanıdır. Padişah, bizleri önce Saray'da bir çay partisine, daha sonra ise Saray Tiyatrosu'nun bir temsiline davet etti. Alman elçisi benim varlığıma ilk başta şaşırılmış ise de, Padişah ona benim kırk yıldır bu ülkenin ve kendisinin dostu olduğunu ifade edince Alman diplomatı rahatladı. Fakat, yine de birlikte olduğum süre içinde siyasetten hiç söz edilmedi.

Ziyaretimin ancak altıncı günü de Padişah nihayet beni çağırmasının asıl nedenini açıklayabildi: "Ne yazık ki, yurt dışındaki elçilerimin yetenek ve sadaketlerine güve-

"REŞİD EFENDİ" 193

nemeyeceğimi biliyorum. Onlar Avrupa'da kişisel ünümün lekelenmesine aldırılmaz görünmektedirler. Batı basınında bu kadar çirkin bir şekilde iftaraya uğratılmam karşısında sizin bana yardım edebileceğinize inanıyorum. Siz hem Doğu'yu hem de Batıyı biliyorsunuz; kırk yılı aşkın bir süredir şu ülke ve hanedana bağlısınız. Pederimin her zaman sizin tarih, edebiyat ve lisan bilginizi övdüğünü hatırlıyorum. Şimdi Avrupa kamuoyunu aydınlatacağınızı ve karalanmış kişiliğimin saygınlığının iade edilmesini sağlayabileceğinize inanıyorum. Yanlış anlaşıldığımı, en iyi niyetlerimin suistimal edildiğini ve tüm ıslatıcı

çabalarım rağmen yurtdışında bencil zalim ve müstebit bir hükümdar olarak tanınmama çok üzülüyorum. Kaleminizin bütün dünyada etkili olduğunu biliyorum; bunun için, övücü ifadeler yer vermeksizin Batı dünyasında olayları olduğu gibi açıklamanızı ve gerçek planlarımı onlara açıklamanızı istiyorum." Padişah'ın bu sözleri üzerine aynen şöyle dedim: "Zat-ı şahaneleri kendisiyle ilgili Batı basınında çıkan haberlerin önemini abartmaktadır. Çünkü, ne Çar ne de İngiliz Kraliçesi bu tip haksız eleştirilerden kurtulamamışlardır. İşte, burada Padişahları "İt ürür, kervan yürür" atasözünü hatırlamalıdır, türk meselelerinin Batı hükümetlerinin sempatisini kazanmak yerine düşmanlığına hedef olacak şekilde yanlış anlamalarla örülü olduğu kuşkusuzdur. Ve ben bunun bir an önce düzeltilmesi gereğindeki ivediliği reddetmiyorum. Fakat, Avrupa kamuoyundaki bu değişme ne birkaç günde ne de sadece benim kaleminle halledilecek bir meseledir. Anadolu'daki son olaylar ve Türkiye'deki genel durum Avrupa kamuoyunu zehirlemiştir. Bu durumu değiştirecek en radikal çözüm Padişahımızın iç ve dış politikalarında yatmaktadır. Rusya'ya sarıldığımız ve reformları uygulamayı reddettiğiniz sürece, korkarım ki, ülkenize olan bağlılığım ve kaleminin gücü yetersiz kalacaktır. Zat-ı şahanelerinin ve ülkesinin sadık bir dostu olarak,

194 SARAYDAKİ CASUS

şimdiye kadar takip ettiğiniz politikayı değiştirmeniz için yalvarırım." Böylesine açık sözlülüğe alışık olmadığı için, Padişah rahatsız olmuş, gözleri parlamış, vücudu kıpırdanmaya başlamıştı. Yarı kızgın bir ifade ile bana dönerek, "Ülkemi nazırlarımdan bile daha iyi tanımanıza rağmen, korkarım ki siz de diğer eleştiricilerim gibi yanılığa düşmüşsünüz. Avrupa Güçlerinin benden bekledikleri ıslahatın uygulanması kesinlikle mümkün değildir. Çünkü, bu bir iç savaş ve onun doğal bir sonucu olarak, devletimizin çöküşü demek olacaktır. İngiltere ya da Orta Avrupa ile ittifak meselesine gelince, siz benim hançerini gırtlığıma dayamış bir Rusya'yı, ona karşı dışarıdan hiçbir yardım almak ümidi olmadığı için idare etmek zorunda olduğumu unutuyorsunuz galiba!"

Bu sözlerinden sonra beni bir iki saat kadar daha tutarak heyecanla ne kadar haklı olduğuna inandırmak istedi. Aramızdaki fikir ayrılıklarının bağdaşamayacağını fark edince beni nezâketle savarak, saltanatının 25. yılını kutlamak üzere tertip edilecek tören ve eğlencelere iştirak edebilmem için Ağustos sonlarında yeniden İstanbul'a gelmemi rica etti. (51)

Sanderson, Vambery'nin yukarıdaki raporunu İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Nicolos O'Connor'un bilgisine sunmaktan çekinmeyecektir. O'Connor, kendi deyimiyle "bu eksantrik

ajanın" raporunu ilgi ile okur, fakat yine de Abdülhamid'i "iyi niyetli masum bir devlet adamı" olarak çizen Vamber'nin gözlemlerine katılmadığını bildirir. O'Conor'un Londra'ya iletildiği mesajdaki en ilginç nokta, kuşkusuz ki şudur: "Bu ülkede Ordu'nun Yıldız'a karşı tutumundan daha fazla üzerinde dikkat ve hassasiyetle durduğum ikinci bir konu yoktur, çünkü Türkiye'de ordu siyasî bir termometredir."

"REŞİD EFENDİ" 195

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

(1) Aider ve Dalby, a.g.e., s. 389.

(2) Akdes Nimet Kurat, Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610), (Ankara, 1953); Susan Anne Skilliter, William Harborne and the Trade with Turkey (1578-1582), (Oxford, 1977).

(3) Chatman House, British Interests in the Mediterranean and the Middle East, (London, 1970); H. L. Haskins, British Routes to India, (London, 1966) ve Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926), (Ankara, 1978) s. 16.

(4) M. S. Anderson, The Eastern Question (1774-1923), (London, 1966), III IV ve V. bölümler.

(5) G. D. Clayton, Britain and the Eastern Question: Misso-longhli to Gallipoli, (London, 1971), s. 184.

(6) A. N. Kurat, Türkiye ve Rusya (1978-1919), (Ankara, 1970), III. bölüm.

(7) B. Jelavich, The Ottoman Empire, the Great Powers and the Stratis Question (1870-1887), (Bloomington/Lon-London, 1973).

(8) Mısır Meselesi için, bkz.: Afaf Lutfi Al-Sayyid, Egypt and Cromer: A Study in Anglo-Egyptian Relations, (London, 1968). Wolff misyonu için ise, bkz.: M. P. Hornik, "The Special Mission of Sir Henry Drummond Wolff to Costanti-nople, 1885-1887", English Historical Review, IX, Octo-

ber 1940 ve C. L. Smith, The Embassy of Sir William White at Constantinople (1886-1891), (Oxford, 1957), ss. 73-86, 88, 111, 129, 137, 155-6.

(9) Akdeniz andlaşmaları için, bkz.: C.J. Lowe, Salisbury and the Mediterranean (1886-1896), (London/Toronto, 1965).

(10) İngiliz Dışışleri'nin mümtaz bir şahsiyeti II. Abdülhamid'i kastederek ülkesinin Osmanlı ile diplomatik münasebetlerini hatıralarında şu şekilde anlatmaktadır: "Şarklının ne yapacağını bilmek senin için önemli ise, kendi kendine üç soru sormalısın. (1) Sen aynı durumda olsan ne yapardın? (2) Tanıdığın en bilge kişi ne yapardı? (3) Şarklı ne yapabl-
ıfı

196 SARAYDAKİ CASUS

"REŞİD EFENDİ" 197

lır? Bu üç soruyu da cevapladıktan sonra Şarklının yapmayacağı üç şeyi bilmiş olursunuz. Onun gerçek niyetine ne kadar yakınlaştığınızı sanırsanız, o kadar aldanırsınız." Viscount Grey of Fallodon, Twenty Five Years 1892-1916, C. I (New York, 1925), s. 121-2.

(11) A. Vambery, "Personal Recollections of Abdulhamid II and His Court", The Nineteenth Century and After, June 1909, ss. 980-984.

(12) Kutay, a.g.e., 86.

(13) Vambery, Story..., s. 347.

(14) Public Record Office (bundan sonra PRO), Londra, Foreign

Office (FO) 800/32 numaralı kartondan alınmıştır. Aksi belirtilmedikçe aşağıdaki mektuplar Budapeşte'de kaleme alınmıştır.

(15) Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnküâbı Tarihi, C. I, K: 1 , 3.
baskı, (Ankara, 1983), s. 42.

(16) Aider ve Dalby, a.g.e., s. 355-6.,

(17) Dışışleri Bakanlığı Hazine-i Evrak (DBHE), Siyasî: 2866/11.

(18) DBHE, Siyasî: 324 içinde.

(19) Bayur, a.g.e., s. 54-5.

(20) PRO, FO. 800/32.

(21) Aynı yerde.

(22) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. VIII, (Ankara, 1983),

s. 183.

(23) Bayur, s. 110-117; İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi-Kronolojisi, C. IV (İstanbul, 1972), s. 336-41; Karal, a.g.e., s. 112-125. ayrıca, bkz.: Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (haz.), 1897 Türk-Yunan Harbi, (Ankara, 1983).

(24) PRO, FO. 800/32.

(25) Aynı yerde.

(26) Aynı yerde.

(27) Aynı yerde.

(28) Aynı yerde.

(29) Aynı yerde.

(30) Aynı yerde.

(31) Danişmend, a.g.e., s. 352.

(32) PRO, FO. 800/32.

(33) Aynı yerde.

(34) Aynı yerde.

(35) Aynı yerde.

(36) PRO, FO. 800/33.

(37) Aynı yerde.

(38) Bayur, a.g.e., s. 84, 87, 103-6, 127.

(39) Başbakanlık Arşivi (BBA), Yıldız Esas Evrakı (YEE), 8/2006/72/4.

(40) BBA, YEE, 9/2625/77/3.

(41) Aynı yerde.

(42) BBA, YEE, 9/2626/72..

(43) Bu konuda özet bilgi için, bkz. benim "Şark Meselesi ve II.

Abdülhamid'in Garp Politikaları (1876-1909)", Osmanlı Araştırmaları, C. III, (İstanbul, 1982), s. 247-76.

(44) Jön Türkler hakkındaki kanatlerimizi Türk Dili ve Edebi-

yatı Ansiklopedisi'n in (C. V, Dergâh yayınlan, İstanbul, 1982, s. 53-56) ilgili maddesinde özetlemiştik.

(45) PRO, FO. 800/33.

(46) Aynı yerde.

(47) Aynı yerde.

(48) Aynı yerde.

(49) Aynı yerde.

(50) Aynı yerde.

(51) Aynı yerde.

31.

1

ve- a/k/// <*l<*r.

>4-

j^^i cxr ^--«-otl

vi<

L^u I.».. H^- d.f s;^»^<-

'|e b<* kt^c ex S

Ürk

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYONİZMİN HİZMETİNDE

Vambery ve Filistin'de Musevî Kolonizasyonu

XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan ulusların birbiri ardısıra milliyetçi emeller peşine düşmesi ve bu hedeflerinin ülkenin parçalanmasını bekleyen Büyük Güçler tarafından da benimsenmesi ve desteklenmesi karşısında Türkiye'nin toprak bütünlüğü tehlikeye girmiş bulunuyordu. Geçtiğimiz bölümde Ermeni ve diğer halkların taleplerinin ve bu taleplerin şampiyonluğunu yapan İngiltere'nin İstanbul'u ne kadar zor durumda bıraktığını görmüştük. Bu kısımda ise ufukta potansiyel bir ayrılıkçı akım olarak doğan Siyonizmin yurt dışında nasıl filizlendiğini, bu cereyanın Filistin Meselesi çerçevesinde II. Abdülhamid ve ilişkilerini -Vam-bery'nin ilgi ve rolü oranında- inceleyeceğiz. (1) XIX. yüzyıl Avrupa'sında giderek artan Yahudi aleyhtarlığı'na (Anti-Semitizm) bir tepki olarak doğan Siyonizm, Mustafî aydınlarca "Yahudi Sorunu" nun çözümüne ilişkin geliştirilmiş bir reçete olarak tanımlanmalıdır. Siyonizm, önceleri katliama uğrayan ırkdaşlarını bu kaderinden kurtarmayı amaçlayan bir hayır kurumu olarak dünya siyasetine girmişse de, ünlü liderleri Dr. Theodor Herzl'in çaba ve giri-

202 SARAYDAKİ CASUS

şimleriyle kısa sürede Filistin'de müstakil bir Yahudi devleti kurma hedefine emin adımlarla yürüyen hatın sayılır bir uluslararası güç olarak belirecektir.

(I)

Anti-Semitizm

Doktor Theodor Herzl (2), 1860 yılında Budapeşte'de orta halli bir konfeksiyoncunun oğlu olarak dünyaya geldi. Dindar bir ailesi olan Herzl, geleneksel bir orta öğretimden sonra Viyana Üniversitesi, Hukuk Fakültesine girdi. Roma hukukunda uzmanlaşan Herzl, 1884 yılında doktorasını aldı. Viyana barosuna yazılarak bir süre avukatlık yaptı. Avukatlığın kendisini tatmin etmediğini gören Herzl'in gönlü edebiyat ve güzel sanatlardaydı. Kısa öyküler, piyesler yazan Herzl, kaleminin en çok siyasî makalelere yatkın olduğunu farketmekte gecikmedi. 1891'de Avrupa'nın en tanınmış günlük gazetelerinden biri olan Neue Freie Presse'in Paris temsilciliğine atandı. Herzl'in Yahudi Sorunu ile tanışması Viyana yıllarına rastlar. Anti-Semitizmin yabancıları değildi. Hattâ, bir gün bira içmeye girdiği bir kahvede aşağılanmıştı. Fakat, Herzl'in tüm enerjisiyle Yahudi Sorununa eğilmesini sağlayacak dönüm noktası Paris'te olmuştu. Neue Freie Presse için Yüzbaşı Dreyfus'un davasını izleyen ve sonunda da suçsuz subayın aşağılanmasına tanık olan Herzl, Yahudilerin dünya üzerinde kıyamete kadar böylesine ezilemeyeceklerini savundu.

Herzl'e göre, Yahudi Sorunu Anti-Semitizmin bir sonucuydu. Anti-Semitizm ise yadsınmayacak bir gerçektir: "Musevilerin içinde yaşadığı tüm uluslar ya gizliden gizliye, ya da açıktan açığa Anti-Semittirler." Ulusların neden Anti-Semit oldukları Herzl için önemli değildi. Hattâ, Herzl bir yerde Musevi düşmanlığını anlayışla karşıladı.

SIYONİZMİN HİZMETİNDE 203

Çünkü, gettolarda karanlık, pis ve kalabalık izbelerde yaşayan Musevilerin hali gerçekten de ürkütücü ve tiksindiriciydi. Yüzyıllar süren baskılar altında Museviler, ulusal gururlarını yitirmişlerdi. Yerli halkın gözünde Musevileri onurlu yurttaşlar yapabilmek için Herzl, önce yanm düzine düellonun yeterli olacağını sandı. Daha sonraları ise, Papa'ya başvurup, bir pazar öğleden sonra San Stefan Ki-lisesi'nde Musevilerin kitlesel bir şekilde vaftiz olmalarının Yahudi Sorununu çözeceğini düşündü.

Herzl'in en ciddi düşüncesi yavaş yavaş olmuştu. Olgunlaşan fikirlerini 1895 yılında yayımladığı Yahudi Devleti (der Judenstaat) adlı kitabında topladı. Herzl'e göre, özümleme Musevilere hiç bir yarar getirmemişti. Museviler toplu halde kendilerine ait olan bir ülkeye göçmeden Yahudi sorunu çözümlenmeyecekti. Herzl'in Musevilerin bir ulus vücuda getirecek ve bir devlet kurabilecek özelliklere sahip olduklarına dair inancı tam ve kesindi:

"Biz bir devlet hem de örnek bir devlet kuracak kadar güçlüyüz. Bu amaç için gerekli beşerî ve maddî her türlü malzemeye sahibiz... Bir ülkenin tüm haklı gereksinimlerini tatmin edecek büyüklükte dünya üzerinde bir yörede bize egemenlik verin, gerisini biz kendimiz tamamlarız."

Herzl'in yukarıdaki sözlerinden anlaşılacağı gibi, Yahudi Sorunu "Uluslararası bir sorun"du. Çözümü ise, sorunun uluslararası arenaya çıkartılıp, devletlerin dikkatini toplamak ve konunun uluslararası forumlarda tartışılmasıyla gerçekleştirilebilirdi. Büyük devletlerin Yahudi Sorununa eğilmeleri için Herzl, bu sorunu ortaya koyacak ve savunacak bir örgütün gereksinimini hissediyordu.

Kitabında çizdiği plana göre, iki derneğin kurulması öngörülüyordu. "Yahudi Derneği" adını alacak birinci siyasi örgütün amacı Avrupa hükümetleriyle temasa geçip, Siyonistlere Filistin'de devlet kurma hakkının tanına-

bilmesi için diplomatik alanda mücadele vermektir. Batı ülkeleri bu konuda ikna oluncaya değin, Yahudi Cemiyeti tüm Musevilik adına bir hükümet gibi yürütme yetkisini kullanacaktı. Herzl'in düşlediği ikinci kurum ise Musevilerin Filistin'e göçlerini ve orada yerleşmelerini sağlamak için kurulacak ticari bir şirketti. İngiliz ticari yasalarının esnekliği nedeniyle bu şirket Londra'da kaydettirmek isteyen Herzl, bu şirketin sermayesi elverdiği sürece, göçmenlerin terkettikleri ülkelerdeki özvarlıklarını nakde edeceğini ve karşılığında aynı göçmenlere Filistin'de toprak ve konut satacağını tasarlamıştı. Herzl, bu şirketin Filistin'de ticareti ve sanayileşmeyi de teşvik edebileceğini düşünmüştü. Filistin'in Türklerin elinde olduğunu gayet iyi bilen Herzl, bu aşamada Padişah'ın kendilerine engel olacağını sanmıyordu. Kitabında Osmanlılara hitaben Herzl, "Eğer Sayın Majesteleri bize Filistin'i verirse, biz de karşılık olarak Türkiye'nin maliyesini düzenleriz." demişti.

Filistin'de bir Yahudi Devleti kurabilmek için Ortadoğu ve dünya politikasında yeni düzenlemeler gerekeceğine inanan Herzl, uluslararası ilişkilerde en önemli öğenin güç ve güç birikimi olduğunu düşünüyordu. Anılarında, "Uluslar arasındaki ilişkiler bir güç sorunudur" diye not düşen Herzl, "Bunun ve gelecekteki ilişkilerin nasıl olacağını düşünmekteyiz."

Herzl, "Avrupa Üvîeneri" ve Osmanlı İmparatorluğu ile olan diplomatik pazarlıklarına başlamadan önce Siyonizm siyasetini yürütebilmek için sağlam temellere, başka bir deyişle, kendisine maddî ve manevî desteği sağlayacak bir alt yapıya gereksinmesi olduğunu biliyordu. Herhangi bir hükümeti temsil etmiyordu; Neue Frei Presse'in bir muhabiri olarak Büyük devletlerin ilgili bakanlıklarının kapısını çalamaz, onlardan Filistin'i Yahudilere yurt olmak üzere vermelerini isteyemezdi.

Bu gerçekleri çok iyi kavrayan Herzl, ilk iş olarak Siyo-

SİYONİZMİN HİZMETİNDE 205

nizmi devletlerarası politikada hatırı sayılır bir aktör olarak oluşturmanın gereğine inanıyordu. Bu amaçla Herzl, Yahudi cemaatinin liderlerinden ve zengin Musevilerden oluşmuş bir kadro örgütü kurmayı düşünmüştü. Zengin Museviler bir araya gelir de muazzam bir servet toplanabilirse, Filistin'i satın almak işten bile değildi. Bu projesini, ilkin 2 Haziran 1895'de Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu şebekeleri kuran ünlü Baron de Hirsch'e açıkladı. Ne var ki, Hirsch Herzl'in önerilerini benimsemeyecekti. Hirsch'den istediğini alamayan Herzl, bu kez Rothschildlere başvurdu. Herzl'in Baron de Rothschild ile 18 Temmuz 1896 tarihinde

olan görüşmesi sonuçsuz kaldı. Paris'ten ayrılırken Herzl'in Rothschildler hakkındaki yargısı kesindir: "Bu aile bizim [Musevilerin] en büyük ta-lüszliğimizdir."

Seçkinlerden oluşın bir kadro partisi kurmanın, imkânsızlığını anlayan Herzl, davasını savunabilmesi için halka gitmeye karar verdi. İngiltere'ye 1896 yazında yaptığı bir ziyarette Doğu Londra'da Musevi işçilere hitab eden Herzl, bu fakir insanların kendisini bu kadar candan alkışladıklarını görünce, "Ben halk kitlelerinin lideri olmaya çalışacağım." dedi. Herzl, aynı zamanda halkı yanına aldığı takdirde bu gücü, zengin Musevileri Siyonizme ikna edebilmek için bir baskı aracı olarak da kullanabileceğini düşünüyordu. 1897 yılında dünya Musevilerinden Siyonizme yatkın olanları bir çatı altında toplayacak bir kongrenin hazırlıklarına girişti.

27'Ağustos 1897 tarihinde İsviçre'nin Basel kendinde üç gün sürecek olan Birinci Siyonist Kongresi toplandı. Kongrenin yapıldığı Stadt gazinosunun girişine altı köşeli yıldızlı Siyonist bayrağı çekilmiş; delegeler -Herzl'in istemine uygun olarak- fraklarıyla salonu doldurmuşlardı. Avrupa'nın başkentlerinden gelen gazetecilere de yer ayrılmış, salona dinleyiciler bile -Herzl'in halkla ilişkilerin-

206 SARAYDAKİ CASUS

deki titizliğinin bir işareti olarak- alınmıştı. Evrensel Mu-seviyi temsil etmek üzere Basel'e gelen ikiyüzü aşkın delege her sosyal tabakadan, değişik fiziksel tiplerden, bambaşka düşünce yapılarından oluşın bir mozaikti. Kongre, Batı'nın Eşkenazisinden, Doğu'nun Sefardimine, bağnaz hahamlardan "Reform" Musevilerine, emekli Siyon Aşıklarından örgüte yeni katılmış milliyetçilere, sosyalist devrimcilerden burjuva bankerlerine, esnaflardan öğrencilere değin her cins Museviyi aynı çatı altında toplayan küçük bir Yahudi dünyası yaratmıştı.

Herzl, Kongre'yi Siyonistler hareketinin yasama yetkisini üzerine alacak bir temsilciler meclisi olarak düşünüyordu. Ona göre, bu meclisin içeriği, yapısı ve eylemleri herhangi bir ulusal meclis gibi olacaktı. "Shekel" adı verilen ve adeta bir vergi niteliğinde olan tutarı yerel Siyonist derneklerine yatıran her Musevi meclisteki temsilcilerini seçme hakkına sahip olacaktı. Yerel seçim bölgelerinde Siyonist dernekler her yüz üyeye karşılık bir temsilci çıkartabileceklerdi. İşte, bu koşullara uygun olarak toplanan ilk Kongre egemen bir parlamento gibi davranmış ve Siyonist hareketin (1) amaçlarını, (2) bu amaçlara ulaşmak için gerekli araçları ve (3) bu araçları kullanacak bir yürütme heyetini saptamıştı. Kongre bittikten sonra Herzl, anı defterine şunları yazar:

"Basel'de Yahudi Devletini kurdum. Eğer bugün bunu açıklarsam, herkes beni alaya ahr. Oysa, belki beş fakat hiç şüphesiz ki elli yû içinde herkes bu gerçeği görecektir. Yahudi Devleti'nin varlığı manevi temellere oturtulmuştur, bu devlet Yahudi halkının bu konudaki istek ve kararlılığı ile kurulmuştur." Kongrenin ilk olarak Siyonizmin ana amacını saptadığını belirtmiştik. Bundan önce de gördüğümüz gibi Herzl, Yahudi Devleti adlı eserinde "Filistin'de egemen bir Yahudi Devleti" kurulmasını savunuyordu. Ve hiç şüphesiz

SIYONİZMİN HİZMETİNDE 207

ki yakın arkadaşları ve taraftarları da aynı ülküyü benimsemişlerdi. Herzl'in danışmanlarından Max Bodenheimer, kendilerini Filistin'e götüreceğ gemide Çanakkale Boğazını geçerken Siyonizmin amaçlarını dile getirmiş ve şöyle demişti.^

"Bizim düşlerimizin kanatları vardır, sınır tanımazlar. Yahova'nın Eski Ahit'te vaad ettiği Nil'den Fırat'a kadar tüm bölgeler Yahudi kolonizasyonuna ^açılmalıdır."

Bütün bunlara karşın, bazı araştırmacılar, Herzl'in Kongre'yi topladığı sıralarda düşüncesinin değiştirdiğini ve onun Türklerle Filistin'de bir Yahudi Devleti kurma planı çerçevesinde pazarlığa oturmanın olanaksızlığını kavradığını savunuyor. Herzl'deki bu değişikliğe kanıt olarak Siyonist liderlerinin Siyonistlerin yaym organı olan Die Welt gazetesinde 9 Temmuz 1897'de yazdığı makaleyi gösteriyor. Adıgeçen makalede Herzl şöyle yazıyordu:

"Bugün hiçbir ciddi devlet adamı Türkiye'nin bölüşülmesini düşünmüyor. Evet, Türkiye'nin geçmiş-dekinden daha fazla parasal yardıma gereksinimi vardır ve bunu da ancak Yahudilerden karşılayabilir. Fakat, herhangi bir eyaleti padişahıtan almak gibi bir şey sözkonusu değildir. Biz sadece başka yerlerde yaşayamayan Yahudiler için devletler hukukunun güvencesi altında bir yurt kurmak istiyoruz." Aslında, bu satırlarında Herzl'in samimi olup olmadığı konumuz açısından önemli değildir. Önemli olan Siyonizmin ana amacının Osmanlılar tarafından nasıl algılandığıdır. Berlin'deki Osmanlı sefiri Basel'e bir memur yolla-tarak, oturumları izletmişti. Ahmed Tevfik Paşa, Babıâliye yolladığı raporunda, "Yahudilerin Filistin'de büyük bir devlet kurmayı tasarladıklarını" yazmıştı. Filistin'e yerleşen Siyonistlerin yayılma ve genişleme siyaseti güdeceğine Hariciye Nezareti'nin dikkatini çeken Ahmed Tevfik

Paşa, Kongre'deki Yahudi konuşmacıların sözlerinde temkinli olduklarını, Yahudi ulusunun yaşamsal sorunlarından söz ederek ana amaçlarını gizlediklerini kaydediyordu. Gerçek niyetleri ne olursa olsun, Siyonistler bazı düşüncelerini kamufle etmek zorundaydılar. Ne Osmanlıları ne de ılımlı Yahudileri kaygılandırmak istiyorlardı. Böylece, Herzl'in Die Welt'de öne sürdüğü formül -"kendilerine normal yaşam koşullarının esirgendiği ülkelerde yaşayan Museviler için devletler hukukunun güvencesi altında bir yurt"- tartışma zemini oluşturmak üzere seçildi.

Yalnız, devletler hukukunun muhatabının devlet statüsünde olması gerekirdi. Bu yüzden, Yahudi yurdunun devletler hukukunun güvencesi altına alınması demek, Filistin'de kurulacak olan Yahudi Devleti'nin bağımsızlığının tanınması demektir. Bu ise, ancak Filistin'in Osmanlı İmparatorluğu bünyesinden koparılması ile mümkün olabilirdi. Osmanlı hükümetini karşılarına almaktan çekinen Siyonistler, Herzl'in önerisi üzerine, "devletler hukuku" terimini bırakıp yerine "Kamu hukukunu" benimsediler. "Kamu hukuku" o kadar anlaşılabilir bir kavramdı ki, ilerde Siyonistler bunun Osmanlılara karşı Osmanlı kamu hukuku, Avrupa devletlerine karşı ise devletlerarası hukuk anlamına geldiğini savunacaklardı.

Siyonistler için hedef belirlendikten sonra sıra, bu amaca ulaşabilmek için seferber edecekleri araçları saptamaya gelmişti. Kongre'deki tartışmalar sırasında Herzl, büyük fikir ayrılıklarının oluşmasına izin vermemiş, her konuda uzlaşma yoluna gitmişti. Önemli olan, Siyonist hareketin bütünlüğünü korumak ve böylece dünya kamuoyuna karşı tek bir ağızla konuşan türdeş bir örgüt izlenimini vermektir. Bunun için, yöntemlerini onaylamasa bile diğer Siyonist okullarının politikalarının da programa yansımalarına göz yumdu. Örneğin, Siyon Aşıkları Filistin'de kolonizasyona devam edilmesini, hattâ bu yönde

SİYONİZMİN HİZMETİNDE 209

çabaların arttırılmasını istemişlerdi. Böylece, program

(Basel Programı) aşağıdaki şekli aldı.

"Siyonizm, Yahudi halkı için Filistin'de kamu hukukunun güvencesi altında bir yurt (heimstätt) kurulmasını amaçlamaktadır: Bunun için Kongre,

- 1) Filistin'de Yahudi çiftçi, esnaf ve tüccarının anlamlı bir şekilde yerleştirilmesi,
- 2) Her ülkenin yöresel yasalarına uygun bir biçimde Musevilerin birleştirilmesi ve örgütlenmesi,

3) Yahudi ulusal duygularının ve bilincinin güçlendirilmesi,

4) Siyonizmin amacına erişebilmek yolunda ilgili hükümetlerin onayını almak için hazırlık çabalarına girişilmesine karar vermişti"

Bu programla Herzl, Siyonist örgütünün içindeki fraksiyonlara bazı ödünler vermişti. Ama, Herzl için önemli olan 4. maddeydi. Bu madde ile Kongre, Herzl'e Büyük Güçlerle diplomatik ilişkilerin başlatılması için yeşil ışık yakmıştı. Bu da Herzl'i mutlu etmeye yetmişti. Program bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ortaya Siyonistlerin Filistin'e yerleşebilmeleri için gerekli her türlü imkânın seferber edilerek, birbirine paralel, fakat değişik yönlerden bir kaç politikanın aynı anda ortak hedefe doğru yürütülmeye başlandığı gerçeği ortaya çıkıyordu.

Siyonizmin siyasetini yürütecek bir yürütme kurulunun seçimi de Birinci Kongre'de gerçekleştirilmişti. Dr. Herzl'in önerisi üzerine adeta bir hükümet görünümünde olan "Büyük Hareket Komitesi" kurulmuştu. Yirmi kişiden oluşan bu kurul, Siyonizmin taktiklerini saptayacak, siyasetini yürütecekti. Bu komitenin içinden bir "Küçük Hareket Komitesi" çıkarılıp, bu komitenin önemli sorunlarda adeta bir kabine gibi işlemesi de Herzl'in tasansıydı. Küçük Hareket Komitesi Herzl, Max Nordau ve David

210 SARAYDAKİ CASUS

Wolffsohn'dan oluşuyordu. Gerek Küçük Hareket Komitesinin, gerek tüm Siyonist Örgütü'nün başkanlığına tek aday Herzl seçildi.

Bunlann dışında, Basel Programı uluslararası Yahudiliği örgütlendirebilmek amacıyla bir takım merkezi ve yöresel örgütlerin kurulması için gerekli adımları atmaktan da çekinmemişti. Herhangi bir ülkede yaşayan Siyonistler, buldukları bölgelerde yöresel dernekler kuracaklar ve bunlann ülke çapında birleşmesinden de bir ulusal federasyon oluşacaktı. Her federasyon Viyana'daki -Herzl Viyana'da yaşadığı için Viyana örgütün merkezi kabul edilmişti- merkez büro ile dolaysız yazışabilecekti. Ulusal federasyonların dünya çapında birleşmesiyle de Siyonist Örgütü oluşacaktı. Bu Örgüt'ün temsilcileri Kongrelerde bir araya gelip Siyonizmin genel politikasını saptayacaklardı. Altıncı Kongre'ye (1903) kadar Siyonistler her yıl bir araya geliyorlardı. O tarihten devamlı ise her iki yılda bir buluşmaya karar verdiler.

1898 Ağustosunda yine İsviçre'nin Basel kentinde yapılan İkinci Kongre'de Siyonistler, örgütün parasal sorunlarını tartıştılar. Bu kongrede örgütün iktisadî politikasını yürütecek bir bankanın kurulmasına karar verildi. Londra'da sınırlı sorumlu bir anonim şirket olarak kurulan

bu banka daha ilk kalemde iki milyon sterlin sermaye ve "Yahudi Sömürge Vakfı" adıyla çalışmaya başladı. Adige-çen banka 1903'de sermayesi 100.000 sterlin olan "İngiliz-Filistin Şirketi"ni kurdu. Bu şirket Hayfa, Yafa, Kudüs, Hebron, Beyrut, Safed, Tiberyas ve Gazze'de şubeler açarak Yahudi kolonizatörlerin her türlü toprak alım-satımıyla ilgilenmeye başladı. 1901 Aralık ayında toplanan Beşinci Kongre ise Londra'da "Yahudi Ulusal Fon"u adı altında Yahudilerin gönüllü bağışlarının aktığı bir sandığın kurulmasına karar verdi. Fonun kuruluşunun daha ilk yılında sermayesi 300.000 sterlindi. Bu tutan Yahud-

SİYONİZMİN HİZMETİNDE 211

di göçmenlerin Filistin'de toprak sahibi olabilmesi için harcanması öngörülmüştü. Zamanla, Yahudi Ulusal Fonu çalışma sahasını genişletmiş ve toprak alım-satımı yanında Yahudi kolonizatörlerin ürünlerinin daha iyi değerlendirilebilmesi için kooperatifler kurmaya, hatta Filistin'de Musevi kültürünü yaymaya kadar değişik çabalar içine girmişti.

Herzl, Siyonizmi kendini Musevilerin selametine adanmış bir hayır dernekleri mozaigi olmaktan kurtararak, uluslararası politikada etkin bir aktör statüsüne yükseltmeyi başarmıştı. Sıra, Yahudilerin kendi kaderlerini tayin hakkının Büyük Güçlere kabullenilmesi için diplomatik manevralara girişmeye gelmişti. Herzl, görünüşüyle tipik bir XVIII. yüzyıl soylu diplomatını andırıyordu. Bir öyküsünün Neue Freie Presse'de basılması için Herzl'e başvuran Stefan Zweig, Siyonist lider hakkında şunları yazar:

"Kibarlık ve zerafetinde tam bir Fransız tipi vardı. Fakat, onun o asil duruşu ona krallarda ya da büyük diplomatlarda rastlanan bir vekar ve azamet veriyordu."

Herzl'in bu görünümü II. Abdülhamid'i de etkilemiş ve Padişah onun için Vambery'ye "tam halkının adamı, eski peygamberlerine benziyor" demişti. Diplomasinin bir sanat olduğu o günlerde Herzl'in bu kişisel özellikleri kendisine oldukça yararlı olmuş, Siyonizme ciddiye ve saygınlık kazandırmıştı. İşte, Herzl bu etkileyici görünüşüne güvendiğinden Avrupa ve Osmanlı devletlerinin liderleri ile başbaşa görüşmek istemişti. Bu amacına ulaşmak için Rus, Alman, İngiliz devlet adamlarıyla görüşmeler yaptı; Vatikan'ı bile ziyaret etti. Ancak, "hakkımızdaki son kararı Padişah Hazretleri verecektir" diye itiraf eden Herzl'in II. Abdülhamid ile görüşebilmek amacıyla İstanbul'a ilk gelişi 1896 Haziranına rastlar. Viyana'da tanıştığı Polon-

yalı soylu Kont Philipp de Newlinski'nin II. Abdülhamid'in Avrupa'daki hafiyelerinden biri olduğunu öğrenen Herzl, ona Siyonizm'den sözederek kendisini davasına ikna eder. Newlinski, Siyonistler adına Padişah'a başvurarak, Herzl'in Filistin karşılığında yirmi milyon sterlin vaad ettiğini söyler. Polonyalı soyluya göre, "devlet-i aliyyenin selâmeti buna vâbesta olup (sic!) çünkü Musevilerin muaveneti müessiresi munzam olmadıkça umur-u maliyeyi devlet-i aliyyenin mihver-i layikinde cereyanı asla kabil olamaz". Newlinski, Sultan Hamid'le görüşürken, Herzl de, yine Polonyalı soylunun sayesinde Sadrazam Halil Rıfat Paşa'ya projelerini sunma olanağını bulur. Bu konuda Halil Rıfat Paşa isteksiz görünür. Padişah ise Herzl'e iletmesi için Newlinski'ye şöyle der:

f^Eğer Bay Herzl senin benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşın ise, ona söyle bu meselede ikinci bir f adan atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan bana değil, milletime aittir. Milletim bu vatani kanlarıyla mahsuldar kılmışlardır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla örteriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer birer Plevne'de şehit düşmüşlerdir. Bir tanesi dahi geri dönmek üzere hepsi muharebe meydanında kalmışlardır. Türk İmparatorluğu bana ait değildir, Türk Milletindedir. Ben onun hiç bir parçasını vermem. Bırakalım, Museviler milyonlarını saklasınlar, benim İmparatorluğum parçalandığı zaman onlar, Filistin'i hiç karşılıksız ele geçirebilirler. Fakat, yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı \ bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade \xiemem."

Herzl, Newlinski'nin de telkinleriyle II. Abdülhamid'i ikna edebilmenin tek yolunun Filistin'i vermelerinin karşılığında Osmanlı Devleti'ne birtakım yararlı hizmetler gör-

SİYONİZMİN HİZMETİNDE 213

mek olduğunu sanıyordu. İlk olarak, Avrupa basın hayatında önemli nüfuzu olan Musevileri seferber ederek Ermenilerin Sultan Hamid'e karşı başlatmış oldukları karalama kampanyasını susturabileceğini, hattâ Batı kamuoyunu Türkler lehine çevirebileceğini iddia ediyordu. Çalıştığı gazete olan Neue Freie Presse'de istediklerini yazmaktan aciz olan Viyanalı yazar, kısa bir süre sonra bu tasarısından vazgeçerek, Osmanlılarla Ermeni tedhiş örgütleri arasında arabuluculuk yapmayı öneriyordu. 1896 Temmuz'unda Londra'da Hmçak örgütünün lideri Nazar-bek ile bağlantı kuran Herzl, kendisine Osmanlılarla anlaşmazlıklarını barışçı yollardan çözümlerinin daha iyi olacağını söyledi. Nazarbek'in uyuşmaz davranışı karşısında Dr. Herzl, "Ermenistan'da katledilen zavallılar bu adamın sözüne uyarak hareket ederken, kendisi

Londra'da keyif sürüyor" demekten kendini alamadı. Ermenilere gelince, onlar Osmanlılarla uzlaşmalarında Musevilerin ne gibi çıkarları olabileceğini araştırıyorlardı. Hınçak ve diğer terör odakları, Osmanlıların Siyonistlerle bir olup Filistin'de özerk bir Yahudi Devleti kurulmasına karşılık Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat yapılması fikrinden vazgeçmeleri için Avrupa güçlerini ikna ettiklerini sanıyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin malî zorlukları ve iktisadî darboğazları içinde olduğunu gören Dr. Herzl, II. Abdülhamid'i ikna edebilmek için ikinci bir yol olarak Türkiye'ye birtakım maddi hizmetlerde bulunmayı önerdi. Avrupa para piyasasını elinde tutan Musevi bankerlerin desteğinden emin görünen Herzl'in aklında Osmanlılara sunmak amacıyla kesin çizgilerle belirlenmiş bir "yardım paketi" yoktu. Siyonist lider, bu konunun Osmanlılarla müzakereye giriştikten sonra imparatorluğun gereksinimi ve çıkarları açısından değerlendirilip, berraklaştırılacağına inanıyordu. Bunun için, Padişahla bizzat görüşmesinin gerekli ol-

214 SARAYDAKİ CASUS

SİYONİZMİN HİZMETİNDE 215

duğuna inanmıştı. Ne var ki, Sultan Hamid'le arasındaki ilk teması sağlayan Newlinski ölmüştü.

(H)

Herzl-Vambery İlişkisi

İşte, tam bu anda Herzl'in aklına Vainberyji^devreye sokmak gelir. Herzl, yardımcısı ve başdanışmanı Max Nordau kanalıyla tanıdığı Vambery'yi Siyonizm davasını desteklemeye ikna edebileceğini ummaktadır. Vambery, kıtalarası olduğu gibi dinler arasında da gezintileriyle ünlüdür. Musevî olarak doğmuş, Müslüman olarak Orta Asya'yı gezmiş, Protestanlığı kabul ettiğini iddia ederek profesör olmuştur. Ne var ki, Herzl, erken Musevî olarak doğan birinin ölünceye kadar İbraniliğe bağlı kalacağına inanmaktadır. Gerçekten de dinsiz olduğunu iddia eden Vambery'nin son nefesini verdiği yatağın yanındaki komodinde Tevrat bulunmuştur. İbranice bilen ve Musevî itikat ve geleneklerini gayet iyi bilen Vambery'nin Doğu Avrupa'da zulüm gören ırkdaşlarının sıkıntılarına sempati beslediği malûmdur. Hem Vambery'nin anıları karıştırıldığında, onun Musevî Sorunu'nu teşhisindeki tesbit-leri Siyonistlerinkine tıpatıp uymaktadır. Gençliğinde "Musevî" olduğundan dolayı aşağılandığını itiraf eden Vambery, anılarında "Avrupa'da tüm halklar tarafından dışlanan

Museviler neden hâlâ kendilerini o ülkenin millî kültürüne uydurmak için uğraşıyorlar? Bu ne kadar saçma bir inattır. Bu gerçeği kabullenip 'Evet, Ben bir Yahudi-yim!' diye neden haykırmazlar?" diye yazar. Ayrıca, yine anılarında Vambery, yıllardan beri Asya'nın bağınazlığından dem vuran Avrupa'nın Anti-Semitizm adı altında çağdaş dünyanın en koyu istibdadını uyguladığını savunur. Vambery'ye göre, adalet aşkı ve hümanizmi ile övünen Aydınlık Çağı sonrası Avrupa'sının ışınlarının kendi kıtasında aydınlatacağı pekçok karanlık ve kasvetli köşeleri vardır. (3)

1898 yılı Eylül ayında kendisine bir mektupla başvuran Herzl'e Vambery, "Çok değerli doktor" diye başlayan cevabında Siyonist liderlin uzun zamandan beri sarf ettiği gayretlerden haberdar olduğunu ve kendisini şahsen tanımaktan mutlu olacağını yazacaktır. (4)

Vambery'nin kısa notunu alan Herzl, işlerinin yoğunluğu dolayısıyla ünlü profesörü ancak bir-iki yıl sonra ziyarete gidebilecektir. Bu zaman içinde Herzl, güvendiği yardımcılarından Papaz Hechler'i Mühlbach, Tirollere Vambery ile temas kurmaya yollar. Hechler'in getirdiği haberlere göre Vambery yardıma hazırdır. Nihayet, ondört saatlik bir tren yolculuğundan sonra 1900 yılı 16 Haziranı'nda Mühlbach'ta Vambery'yi gören Herzl, ölümünden sonra yayınlanan günlüğünde bu tarihî karşılaşmayı şöyle kaydetmektedir:

"Yetmiş yaşım aşkın bu topal Macar Musevîsinin şahsında dünyanın en ilginç insanlarından birini tanıdım. Kendisinin Türk mü, yoksa İngiliz mi olduğuna bir türlü karar veremeyen bu insan, Almanca kitap yazmakta, oniki dili aynı akıcılıkla konuşmaktadır; ayrıca ikisine ruhban olarak bağlandığı beşjdir^ değiştirdiğini iddia etmektedir. Bana Şark'ın binbir muammasını ve Padişah'la olan ilişkisini anlattı. Bana tümüyle güvenerek, kendisinin Türkiye'nin ve İngiltere'nin gizli ajanı olduğunu söyledi Musevilere düşman olan bir toplumda çektiği sıkıntıları anlatarak, Macaristan'daki öğretim üyeliğinin göstermelik olduğundan sözetti. Bana bir sürü Osmanlıca gizli belge gösterdi -dili bilmediğim için okuyamazdım. Aralarında Padişah'ın el yazısı notları vardı. Hech-lefden bahsedince sinirlenerek, o adamdan hoşlanmadığını, benimle şahsen ilişki kurmak istediğini söyleyerek, ekledi: 'Ben para istemiyorum. Zaten

Jil

zengin bir adaman. Altından bonfileler yiyemem yal Yarvn milyonum var. Faizinden aldığımın yarısını bile harcayamıyorum. Eğer size yardım, edeceksem, bunu davanıza inandığım için yapacağım.' Benden planlarımı, maddi imkânlarımızı ve diğer ayrıntıları anlatmamı istedi. Padişah'ın onu Avrupa basınında lehte bir hava yaratmak üzere yollamış olduğunu belirtti. Acaba bu konuda ona yardımcı olabilir miydim? Bu sorusuna muğlak bir cevap verdim." (5) Görüşmelerinin sonunda Herzl, basında destek de dahil olmak üzere, Padişah'a hangi konularda yardımcı olabileceğini Vambery'nin II. Abdülhamid'e iletmesini rica eder. Vambeiy de Padişah'tan başbaşa görüşme imtiyazını koparınca derhal Herzl'e yazacağına söz verir. Karşılıklı mektuplarının başkalarının eline geçmesinden çekinen Vambeiy ve Herzl, Siyonist liderin önerisi ile hiç olmazsa özel isimleri kodlandırmayı düşünürler. Böylece, II. Ab-dülhamid'in şifresi "Cohn"; Yıldız, "fabrika"; Vambeiy, "Schlesinger"; Sadrazam, "73 numara"; Berlin'deki Osmanlı büyükelçisi Tevfik Paşa ise "£JÜ_numara" olur. (6) İki adam birbirleriyle kucaklaşır, öpüşerek, ayrılırlar. Trende Herzl, ertesi gün Vambery'ye postalayacağı mektubun müsveddesini hazırlamakla meşguldür:

"Macarca olarak tam kelimesi ile zsidember! (Musevî adamı) Siz de birisisiniz, aynen ben de. Bu nedenle birbirimizi bu kadar kısa zamanda en iyi şekilde anlayabildik... Bana yardım ediniz -Hayır, bize! Cohn'a yazınız ki, beni çağırın... Anladığıma göre, hal tercümenizi kutsal bir misyonla anıtlandır-mak istiyorsunuz. Yücelik piramidinizi şu bölümle taçlandırınız:

"Nasû Irkım Musevilerin Eve Dönüşlerine Yardım Ettim" Tüm hayatınızın bu amaca doğru planlandığı görülecektir. (7) Herzl'in tüm iyi niyetine rağmen, Vambery'nin çabalan

«^*>^ "MuveU1/y

M.

A.

Vamberynin Dr Theodor Herzlle ya2ışmaianna bir örnek- Kayna* hrail Arşivleri, Kudüs: Centra. Zionist Archives. H VII 87

başlangıçta oldukça başansız kalır. 21 Haziran'da yine Mühlbach'tan kaleme aldığı bir mektupta Vambery, "Bu mamzer'le (8) hiçbir şey yapılmaz zaten!" diyerek, yazışmanın amaca ulaşmada yetersiz kaldığını, bizzat vehimli Padişah'ı görüp, onu Herzl'e bir imkân

tanınması için ikna edeceğini bildirir. (9) Herzl ise derhâl kaleme sarılarak Vambery'yi yüreklendirmeye çalışır: "Sizin, herşeyin üstesinden gelebilecek ırkımın dinamik bir temsilcisi olduğunuza inanıyorum. Disraeli, genç bir Yahudiye, "Siz ve ben hiçbir zaman kaybetmeye alışık olmayan bir ırkın mensuplarıyız", dememiş miydi? Evet, sevgili Vambery amca, biz herşeyi başarabiliriz; yeter ki istekli olalım. Bu konuda bize yardımcı olmaya istekli değilsiniz? Niye Cohn'a, Çağır şu adamı; o senin sorunlarına çare bulacaktır. Dinle onu... Ona iyice bir bak, daha sonra onu istediğin zaman huzurundan kovabilirsiniz, diye yazmıyorsunuz?" (10) Üç gün sonra Vambery, Padişah'a yazdığını bildirecektir. Ancak, Herzl, mektubun mabeyn engelini aşıp, II. Abdülhamid'e ulaştığından kuşkuludur.

13 Ağustos 1900'de Dördüncü Siyonist Kongresi Londra'da toplanır. Gazetelerden toplantıyı izleyen Vambery, Herzl'e 24 Ağustos'ta gönderdiği mektubunda, Herzl'i ziyaret etmek istediğini, fakat yaşlığı dolayısıyla buna gücü yetmediğini yazar. Vambery, Herzl'in sabırlı olması gerektiğini de hatırlatarak, Padişah nezdinde başlatacakları ikna kampanyasının ayrıntılarını bir kez daha ileride birlikte gözden geçirmelerinin yararlı olacağına inandığını da kaydeder. Fakat, herşeyden önce Padişah'ın gönlünü kazanacak bir jestte bulunacaktır. Mektupta Vambery, bu jestin ne olduğunu ifade etmez. Ancak, mektubuna kendi ifadesi ile "yan deli bir Jön Türk'ün" broşürünü iliştiirmiştir. Acaba Vambery, Jön Türklerin II. Abdülhamid aleyhine dünya basınında başlattıkları karalama kampanyasına karşı Yıldız'ı kalemiyle savunacağını

SIYONİZMİN HİZMETİNDE 219

mı imâ etmek istemektedir. Burada belki de Vambery, Herzl'in Padişah'tan ümidini kesip de diğer azınlık hareketleri gibi Jön Türk muhalefeti ile işbirliği yapmasından çekinmektedir. Vambery'ye göre, "Cohn iyi ruhlu bir insandır, kendisi hakkında hep iyilik düşünmektedir." Siyonizm konusunda da Vambery'yi ergeç dinleyecektir. (11)

Nitekim, Vambery 29 Ağustos tarihli mektubunda Padişah'a konuyu yazdığını ve ondan olumsuz bir cevap almadığını kaydetmektedir. (12) Bu işaret üzerine Budapeşte'ye hareket eden Herzl, Vambery ile başbaşa bir görüşme daha yapar. Vambery ise ona Mühlbach'ta tekrarladıklarının dışında başka bir tavsiyede bulunmaz. Bir farkla ki, Vambery, Padişah'ın onu Mayıs'ta kabul buyu-racaklarına dair şeref sözü verir. (13) Gerçekten de II. Abdülhamid, Herzl'i Mayıs'ta huzuruna alacaktır, yalnız bir yıl rötarla! Herzl ise Ekim'e kadar sabretmiş, sonunda dayanamayarak Vambery'ye acıklı bir mektup kaleme almıştır. Vambery ise cevabî

yazısına "Sitemlerinizde haklısınız" diye başlar; fakat Siyonist liderin kendisin hâlâ yeteri kadar tanımadığını; kariyeri süresince dürüstlüğe önem verdiği için krallann, şahlann, sultanlann güvenini kazandığını; doğuştan bir Yahudi olduğu için Siyonizm hizmetinde de olmasının doğallığını hatırlatır. İlâvete, Vambery "itidal" tavsiyesini yineleyecektir: "Oldukça eğri-büğrü ve delik-deşik Şark patikalarında dikkatli adım atmak zorundayız." (14)

Belli ki Vambery'nin bir beklediği vardı. O da Osmanlı maliyesinin yabancı fonlara olan ihtiyacının artması idi. Vambery'nin kurgusunu hazırladığı senaryoya göre. Dü-yun-ı Umumiye'nin faizlerinin ödenme sırası gelince, İstanbul'a yabancı kredi ve finans kurumları doluşacak; bu hengâme arasında Herzl, ardında Musevî konsorsiyumu olarak, devreye girecek, Padişah'a teklifini yapacak ve di-

220 SARAYDAKİ CASUS

ğerleri arasında en uygun şartları önerdiği için derhâl kabul görecektir. Bu çerçevede içinde II. Abdülhamid ile bizzat görüşme yapması ve ona Siyonizm davasını anlatması doğaldır. Vambery'nin beklentilerini, Herzl'in İstanbul ajanlarından Siyonizm davasının yerli takipçisi Lövanten işadamı Crespi de paylaşmaktadır. Crespi, İstanbul'dan edindiği istihbarata dayanarak, Vambery'nin konuyu Pa-dişah'a açtığını; II. Abdülhamid Herzl'i görmek istediği takdirde Vambery'nin de Siyonist liderle birlikte huzura alınmasının yararlı olacağını bildirir. (15) Bunun üzerine Herzl, yine Budapeşte'de Vambery'yi bulur (Aralık 1900) ve artık beklenen zamanın geldiğini hatırlatır. Vambery, Padişah'a iletmesi için biri resmî, diğeri ise samimî iki Fransızca mektup yazmasını tenbihler. (16) Herzl'in II. Abdülhamid'e ulaştırılmak üzere Vambery'nin ağzından kaleme aldığı "samimî" mektup aynen aşağıdaki gibidir:

(17)

"Sevgili Cohn,

Dori (Herzl) ile yakın ilişkim nedeniyle size yararlı olacak bazı bilgiler vermek istiyorum. Yulardan beri Dori ve arkadaşları sana yordun etmek için çırpındılar, öneriler sundular. Yunan Savaşı çıkınca, Dore kendi bütçesinden muharebe alanına beş dok-| tor gönderdi. Çeşitli vesilelerle gazetelerde sizi savundu, ülkenizin propagandasını yaptı. Her kongreden önce ilk iş olarak size liyakatlerini bildiren telgraflar çektiler. Hükümetinizin acilen paraya ihtiyacı olduğunu öğrenince, size 700.000 sterlini en makul piyasa şartlarında vermeyi taahhüt ettiler. Bütün bunlara karşılık, sizden bir kuru teşekkür bile almadılar. En son jesti olan

700.000 sterlin önerisine, yarı-resmi bir gazete tarafından şamar gibi bir karşılık aldılar. Basında yer alan haberlerden biri, Siyonist hareket bir Yahudi krallığı kurmayı amaçla-

SİYONİZMİN HİZMETİNDE 221

dtğı için Türk Hükümetinin İsrailoğullanm Filistin'e girmekten menettiği şeklindeydi Bu çok saçmadır. Siyonistlerin bütün istediği, başka yerlerde çok mutsuz olan barışsever Musevilerin sizin hükümranlığınız altında Filistin'de yerleşip, yaşamalarıdır. Siz ve imparatorluğunuz bundan muazzam yararlar sağlayacaktır. Fakat, siz neden buna karşı çıkıyorsunuz? Buna da hava hoş! Sizi Musevilere dost olmanız için kimse zorlayamaz. Museviler sizden bir ümit beklemeyeceklerse, o zaman sizin de onlardan birşey beklemeye hakkınız yoktur." Gereken yapılmıştır; ancak İstanbul'dan yine bir haber yoktur. Bu arada Herzl, Vambery'ye Osmanlı borçlarını konsolide edecek, borçlanmayı üzerine alacak bir Musevî bankası bulduğunu müjdeler. Cevaben Vambery, Osmanlılarla malî anlaşma imzalandığı takdirde 5.000 sterlin komisyonunun unutulmamasını hatırlatır.

1900 yılının sonlarını Vambery, İstanbul'da geçirir. 26 Aralık'ta yazdığı mektupta konuyu Sadrazam'a açtığını ve Herzl'i güvenebilecekleri bir kişi olarak tanıttığını bildirir. (18) Üç gün sonra ise Vambery, Herzl'e dikkatli olmak gerektiğini salık verecek ve "Siz Musevî olduğunuz halde fazlasıyla Batılısınız, Şark'ta ilişkiler Avrupa'daki biçimlerle cereyan etmez" diye yazacaktır. (19) Vambery'ye bakılırsa Padişah, "Filistin'i bir nebze dahi düşünmemektedir. AkıJikri parada ve güçtedir." (20) Onun için uygun zamanı beklemelidir. 4 Ocak 1901 tarihli mektup ise Vambery'nin Herzl'in mektubunun içeriğini II. Abdülhamid'e ilettiğini kaydetmektedir. Mektubun sonunda ise aynı nakarat tekrarlanır: "Sabırlı olun!" (21) Vambery, yukarıdaki belgelerden de anlaşılacağı gibi Padişah'ın mahiyetindeki bazı düşmanlarının projelerini bulandıracığından, hattâ engelleyeceğinden çekinmektedir. 3 Nisan (1901) tarihli mektubunda Herzl'e, Saray adamlarından Tahsin, Cevat,

222 SARAYDAKİ CASUS

Faik ve İbrahim Beylere güvenebileceğini yazar ve bazı önemli meseleleri görüşmek üzere Herzl'i Budapeşte'ye davet eder. (22)

7 Mayıs'ta Herzl, Budapeşte'te-, Vambery'nin evindedir. Kendisini Vambery'nin eşi, oğlu ve gelini karşılar. Daha Vambery İstanbul'dan dönmemiştir. Üç saat kadar bekledikten sonra Vambery'den bir telgraf gelir: Profesör, Şark Ekspresi'ndedir. Ailece Vambery'yi karşılamaya giderler. Dünya Siyonist Örgütü liderini garda bekletip, kendisini karşılatan Vambery,

getirdiği haberi heyecanla bekleyen Herzl'e müjdeyi verir: Padişah kendisi ile görüşmeyi kabul etmiştir. Fakat, Siyonistlerin lideri olarak değil de, ünlü bir gazeteci olarak! Vambery, Padişah'ı ikna etmenin çok zor olduğunu Herzl'e hatırlatır ve huzur-ı hmynda Siyonizm'den szetmemesini, Kudüs'n Osmanlılar nezdin-de Mekke kadar kutsal olduğunu, ancak, II. Abdülha-mid'in Hıristiyanlığa karşı İbraniliği kullanmayı düşünebileceğini belirtir. Devamla Vambery; "Ben Siyonizm'in kalıcılığına taraftanm. Bunun için sana Padişah'tan bu randevuyu aldım. Ancak, bazı uluslararası siyasal karışıklıklara neden olabileceği endişesi ile Sultan Hamid benim yanıda olmamı istemiyor. Saray mabeyincisi İbrahim Bey tercmanlığınızı yapacak" der. Yıllar sonra Vambery, II. Abdülhamid ve Sarayı'na ilişkin gözlemlerini yayımladığı makalesinde Padişah'm bu konudaki korku ve kuşkularını anlayamadığım itiraf edecektir. 1909'da Padişah hal' edildikten sonra kaleme aldığı bu yazıda Sultan'm kuşkularını giderebilmek için her çareye başvurduğunu, Padişah'ın aslında Musevilerden hoşlandığını ve Filistin'de Musevî kolonizasyonunun yörede giderek artan Hıristiyan nüfuzuna karşı bir denge unsuru olup Suriye'deki hükümranlığını perinleştireceğini belirtirecektir. Ayrıca Vambery, II. Abdülhamid'in Herzl geldiğinde kendisinin neden İstanbul dışında olması gerektiğindeki isra-

SİYONİZMİN HİZMETİNDE

223

nın hikmetini bir türlü çözemeyecektir. (23) Herzl, sevinç içindedir. şaşkındır. Anılarına "Filistin'i bana derhal satmayı kabul ederse, utançtan ne yaparım. Bir an önce bu parayı bir yerden bulmalıytm" diye yazar. Gerçek şudur ki, Herzl, II. Abdülhamid'e Filistin karşılığında önereceği maddî tutan henüz bulmuş değildir. (24) Daha tren istasyonunda komisyonunu isteyen Vambery'den özür dileyen Herzl, yaşlı profesörden çevredeki bütün başları kendilerine eviren yüksek perdeden bir azar iştir. Vambery, Herzl'e veda bile etmeden bastonunu sinirle sağa sola savurarak gardan ayrılacaktır.

İstanbul dönüşü eski patronlarını da unutmayan Vambery, İngiliz Dışışleri'ne aşağıdaki raporu göndermeyi ihmâl etmeyecektir:

BEKLE-GR POLİTİKASI

Belge No: 24 (12 Mayıs 1901)

Bundan önceki mektubumda Padişah'ın beni İstanbul'a çağırdığından söz etmiştim. Orada üç hafta kaldıktan sonra döndüğüm Budapeşte'den size Türk payitah-ımdaki izlenimlerimi aktarıyorum.

Ülkenin ve yönetimin genel durumunun giderek bozulmaya başladığını üzülen söylemeliyim. Osmanlı yönetiminin yıkılacağı yolundaki tahminler nerede ise üçyüz yıldır söylenmektedir. Bu uğursuz sonun bugüne kadar gerçekleşmemesi bu durumun devleti temelinden sarsacak dahili bir ihtilâl ya da harici bir müdahale ile karşılaşılmaksızın devletin devam etmesi demek değildir. Ben bu kötümser sonuca aşağıdaki nedenlerden varıyorum: İlk, halkın özellikle Müslüman tebaanın korku verici boyutlara ulaşan fakirleşmesine dikkatinizi çekmek isterim. Orta sınıfa gelince, bu tabaka zaten Türkiye'de küçük rütbeli erkândan oluşmaktadır ki, zaten onlar da şu anda maaşlarını alamadıkları için açlıktan kırılmaktadırlar. Türk insanı genellikle sabırlı ve sıkıntılı olmasına rağmen, bu kötü yönetimin kurbanları açıkça şikayetlerini dile getire-meseler bile içlerine gömdükleri hoşnutsuzlukları giderek kabarmaktadır. Bu ürkütücü durumun daha fazla süreceğini hiç sanmıyorum. Eğer Türkiye Batı kültürüne açıl-masaydı ve eğer gerek yeni okullar kanalı ve gerek Avrupa ile temaslar sonucunda yeni nesil Batı kavram ve ide-

SİYONİZMİN HİZMETİNDE 225

allerini tanıyıp benimsemeseydi. Hükümet Padişah'ın yönetimine karşı oluşan nefret ve muhalefeti kolaylıkla gö-ğüsleyebilirdi. Fakat, eğitim Türklerin Avrupa'daki gelişmelere kayıtsız kalmalarını önlemiş, onlarda ıslahat istek ve heyecanı yaratmıştır.

Bu kötüden berbata doğru gidişin temel nedeni nedir diye sorulduğunda cevabımız Padişah'ın kişisel yönetiminin, herkesten korkusu ve güvensizliğin, entrika çevirme eğiliminin ülke yönetimine getirdiği kargaşa olacaktır. Birkaç yıl önce fizikî ve zihnî açılarından güçlü iken, çabalarının başarıya ulaşacağından emindi. Devamlı ve yorucu bir çalışma temposu onu sevindiriyor, ilerisi için umut veriyor, hattâ Kapitülasyon kısıtlamalarından zamanla kurtulabileceğini bile sanıyordu.

Oysa, bugünlerde Hükümdar'da olağanüstü bir değişiklik görülmektedir. Daha elli dokuz yaşında olmasına rağmen vücudu kamburlaşmış, sınırları zedelenmiş ve tüm direnme gücünü yitirmiştir. Halk arasında çıktığında bu görüntüsünü kamufle etmeye çalışıyorsa da özel hayatına döndüğünde yorgunluktan bitkin bir halde, nerede ise baygınlık geçirecek durumlara düşüyordu. Onu diğer Şark Hükümdarlarından ayıran enerjisi, çalışkanlığı, zekâsı ve yüksek

ruhu tükenmiştir. Sultan II. Abdülha-mid fiziki ve zihni açıdan çökmüştür. O, artık Saray'ın efendisi olmaktan çıkmıştır. Maiyetindeki kurnaz ve namussuz hizmetkârlarına sözünü dinletmekten acizdir. Yönetimin çöküşlerinden birini oluşturan o ünlü entrika ağlarının iplerini elinde topladığı zamanlar geride kalmıştır. Şimdi o yalnızca kendi çıkarlarını düşünen Saray erkânının elinde oyuncak olmuştur. Birbirlerine düşman iki saray kâtibi olan Tahsin Bey ile İzzet Holo Bey'in karşılıklı çekişmeleri başlı başına bir ortaoyunudur. Tahsin Bey, Padişah'ın kalem tutan eli, İzzet Bey ise başdanışmanıdır. İzzet Bey Fransızca bildiği ve birkaç defa Avru-

226 SARAYDAKİ CASUS

pa'da da bulunduğu için bu yere getirilmiştir. Zeki bir Arap olan İzzet her Hıristiyanın amansız bir düşmanıdır. Aşırılığa varan gaddarlığı ve cesareti vardır. Padişah'ın son yıllardaki şeytanî buluşlarının yaratıcısı da odur. Padişah, bu iki hizmetkârının elinde çaresiz kalmış ve ancak birini diğerine karşı oynayarak kendisine belirli bir hareket serbestisi sağlamıştır. Padişah aynı yöntemi Saray'ın diğer erkânı arasında da uygulamakta ve onların aralarında birleşmelerini güvenliğine karşı en hayati tehlike addetmektedir. Sadrazam bile bu rekabetin dışında değildir. Yönetimin her kararı yukarıda andığımız bu iki saray gediklisinin entrika ve tutumuna bağlıdır. Babiâli neye karar verirse versin, o kararın yasalaşması tümüyle Tahsin veya İzzet Bey'in takdirine kalmıştır.

Dış politika kararlarının alınmasında da aynı yöntem geçerlidir. Burada da İzzet Bey başdanışmanlık görevini yüklenmekte ve Padişah onun bu "büyük projelerine" ilk başta karşı çıkmışsa da İzzet onu inandırmayı başarmıştır. İzzet ne Büyük Güçlere ne de Ermenilere en küçük tavizin verilmesinden yanadır. İzzet'in Ermeni Soru-nu'ndaki katılığı Hariciye Nazım tarafından eleştirilmiş ve Padişah'a şikâyet edilmiştir. Ne var ki, Türklerin gözünde bir canavar olan İzzetBey Saray'daki Arap partisi tarafından desteklenmektedir; böylece ona karşı girişimler boşuna olmuştur.

Bu üzücü durumları ışığında, Padişah'm dış politikasının Rusya'nın güdümünde olan İzzet Bey tarafından çizilip, Padişah'm dinî danışmam olan Ebülhüda tarafından da desteklendiğini söyleyebiliriz. Türkiye'nin Alman politikası Padişah'm kendi beyninin ürünüydü. Fakat, iki yıl öncesine kıyasla çekiciliğini kaybetmiştir. Bunun da nedeni, Kayzer'in Osmanlı Bankası'na rakip olacak bir Alman Bankası kurmaya yanaşmamasıdır. Bilinen gerçeklerden bir diğeri de Bağdat demiryolu imtiyazının bu Al-

man Bankası kurulmadan verilmeyeceğidir. Kayzer'in aşırı ittifatkâr ve övücü davranışı sonucu iki hükümdar arasındaki kişisel ilişkiler henüz dostça devam etmektedir. Fakat, gerek saray erkânının ve gerek Türk ulusunun büyük çoğunluğunun giderek artan Alman nüfuzuna karşı oluşu, çekingen Abdülhamid'in aksi bir siyaset uygulamasına imkân vermeyecektir.

İngiltere'nin İstanbul'daki durumuna gelince, bu ilişkilerin son ziyaretime kıyasla daha kötüye doğru gittiğini üzümlerik belirtmeliyim. Zaten İzzet'in etkisiyle başka türlü olması düşünülemezdi. Sir Nicolas O'Conor'un zarif ve uysal tavırları hem Padişahın gönlünü kazanmış, hem de selefi tarafından açılan yaraların iyileşmesine yardımcı olmuştur. Ne var ki, size bundan bir-iki yıl önce de tekrarladığım nedenler yüzünden Padişah körükörüne bir İngiliz düşmanlığı gütmektedir. Şu anda yapılacak en uygun hareket "Bekle-Gör" politikası izlemek olacaktır sanırım.

Fazlasıyla temkinli ve çekingen olan Padişah aşın Anglofobisini saklamaya çalışmakta ve halkının büyük bir kısmının aynı duyguları paylaşmadığını ve İngiltere'ye olan sempatilerini açığa vurmaktan dahi kaçınmadıklarını gördükçe için için üzülmemektedir. İngiltere'ye olan vazgeçilmez nefreti sayesinde Panislamizm fikrine sarılmış ve bunu İngiltere'nin Hindistan'daki çıkarlarını bu psikolojik silahla zedelemeye çalışmıştır. Bu sahada geliştirdiği girişimler gerçekten muhteşemdir. Geçen ziyaretimde Asya içlerindeki misyonlarının sonuç ve tecrübelerini Başkâtibe rapor etmek üzere Saray'a gelen Buhara ve Hind Müslümanlarının dinî liderleriyle karşılaştım. Türkler, bu iki yeraltı merkezine "Buhara" ve ."Hind Tekkesi" diyorlar. Bu "tekkeler" düzenli olarak hükümetten maddi yardım almaktadırlar; görevleri ise bu merkezlere uğrayan hacı ve gezginleri yedirip, bu çatı altında barındırmak, bu süre içinde ise onların beyinlerini yıkamaktır.

228 SARAYDAKİ CASUS

Daha tecrübeli ve bilgili dervişler, yolcu Müslüman kabilelerine takılarak Padişah'm birer gizli ajanı olarak Pan-İs-lamizmi Orta Asya'ya yaymaktadırlar. Mekke'de hac görevini tamamlamış bir Hindli veya Buharalıyı ne İngiliz-Hind ne de Rus otoriteleri göz altında tutabileceklerinden Padişah İstanbul ile diğer Müslüman merkezleri arasında sürekli haberleşme içindedir. Bu haberleşme örgüsünün çok iyi işlediği doğru olmakla birlikte, İslâm birliğinin Padişah'm sandığı gibi siyasi açıdan geçerli bir koz olarak kullanılabileceğini düşünmek akıl almaz bir düşten ileri gitmeyecektir. Kendi gözlem ve deneylerim ile teorik

bilgilerimin ışığında kesinlikle söyleyebilirim ki, Halife'nin Hıristiyan dünyası ile anlaşmazlıklarında İslâm birliğinin siyasal amaçlarla kullanılması mümkün değildir. Uzak bir gelecekte, ne zaman düzenli bir haberleşme sistemi ve bizim Batı'dakine benzer güçlü bir basın mekanizması kurulabilirse, işte o zaman İstanbul ile Rusya gibi İslâm'ın bağınaz ve Ortodoksluk ve müstebit bir yönetim tarafından ezildiği bir ülkedeki Müslümanlarla daha yakın ve güçlü bağlantılar kurulması beklenebilir.

Padişah, Çin Müslümanları tarafından da itibar gördüğünü dünyaya gösterebilmek için Çin'e bir misyon göndermeye karar vermiştir. Aslında Padişah bu projeyi Alman İmparatoru'nun ısrarı karşısında onu memnun etmek için ele almıştır. Bu misyonun lideri Enver Paşa ile görüşüm. Polonyalı bir göçmenin oğlu olan bu kişi, iki subay ve iki molla tarafından eşlik edilmektedir, bu misyona yeterli para tahsisatı yapılmadığını Baron Mars-chall'a hatırlatınca, Alman Büyükelçisi bana gerekirse St. Petersburg'daki alman makamlarının onlara yardımcı olabileceklerini belirtti. Ancak ben Padişah'm Pan-İslâm siyasetinin meyve vereceği yegâne bölge olarak Afrika'yı görebiliyorum. (25)

SİYONİZMİN HİZMETİNDE 229

(III)

Siyonistler Yıldızda

Diğer yandan ise Herzl, 19 Mayıs 1901'de Yıldız Sarayı Selâmlığında Padişahın huzuruna alındı. Mabeyin teşrifatçısı İbrahim Bey'in tercümanlığı ile II. Abdülhamid'e Batı ülkelerinde ırkdaşların uğradığı haksızlıkları ve çektikleri zulümleri anlatan Dr. Herzl, Musevi uyruklarına göstermiş olduğu iyilik ve adaletten dolayı Padişah'a Dünya Yahudiliğinin şükranlarını ilettiler. Bunun üzerine Sultan Hamid, imparatorluğunun kapısının Musevi göçmenlere açık olduğunu söyler. Ziyaretinin ana gayesine gelince, Dr. Herzl Osmanlı ülkesinin Mezopotamya'da bulunan petrol yatakları, altın ve gümüş madenleri, verimli toprakları ile ileri düzeyde ekonomik potansiyelinin olduğunu hatırlattı. Fakat tüm bu zenginlikler Avrupa devletleri tarafından sömürülmekteydi. "Avrupalılar buraya sırf kendilerini kısa zamanda zengin etmek ve ülkelerine dönmek için gelmektedirler" diyen Dr. Herzl, Berlin-Bağdat demiryolu projesini alan Alman sanayicilerin, Reji idaresini ellerine geçirmiş olan Fransız bankerlerinin Türkiye'nin çıkarlarını düşünmedikleri, sadece kendi ceplerini doldurduklarını belirtti. Herzl'e göre, Büyük Güçler Türkiye'yi boyunduruk altında tutabilmek için ülkenin ekonomik kalkınmasını engellemektedirler. Oysa bu ülkenin ihtiyacı

İsrailoğullannın bilgi, yetenek ve imkânlarıydı. Filistin'de yerleşmeleri kabul edildiği takdirde, Yahudiler Osmanlı maliyesini Batı'nın vesayetinden kurtarabilir ve "devlet-i âliyye'yi kalkındırarak iktisadî hamlelerin gerçekleştirilmesini sağlayabilirlerdi.

Herzl'i dikkatte dinleyen II. Abdülhamid, ona Osmanlı borçlarının konsolide edilmesi için bir plan hazırlamasını söyledi. İstanbul'dan^ ayrılışından tam bir ay sonra Dr.

230 SARAYDAKİ CASUS

Herzl, Sultan Hamid'e planını sundu. Dr. Herzl, II. Abdül-hamid'e yazdığı bir mektupta bir-iki yıl içinde Musevî bankerlerin Avrupa borsasındaki tüm Osmanlı borçlanma tahvillerini toplayabileceklerini yazdı. Aynı mektupta, Türkiye'de ziraat, endüstri ve ticaret hayatını geliştirecek bir Osmanlı-Musevî Şirketinin kurulmasını da önerdi. Bu çalışmalara başlamanın tek koşulu ise Padişah'm Yahudilere Filistin'de yerleşme ve özerk idare kurma hakkını tanınmasıydı. Fakat, II. Abdülhamid'in cevabı yine red olacaktı.

Padişahın katı tutumu Herzl'i karamsarlaştırmıştır. Vambery ise Herzl'e kuşkulanda haksız olduğunu tekrarlar. Zaten Padişah'la görüşmesinden sonra Herzl, Vambery ile Innsbruck treninde dertleşme imkânını bulmuştur. Vambery, Mühlback istasyonunda Herzl'e katılmış, beraberce Franzensfeste'ye (şimdi Fortezza, İtalya) kadar birlikte yolculuk etmişlerdir. Bu yolculuk sırasında Herzl, İstanbul izlenimlerini rapor etmiş, Vambery de ona "Sen çok asil bir misyon üzerinde yürüyorsun. Endişelenmem gereksiz." diyerek Siyonist lidere moral vermeye çalışmıştır. (27) Vambery'nin diğer mektupları da aynı mesajı yansıtmaktadır: "Olaylar olgunlaşıyor, sevgili Dori, yakında ideallerinin gerçekleştiğini göreceksin." (28)

Fakat, aradan uzun zaman geçmeden Vambery de kuşkularını yenemeyecek ve İstanbul'dan herhangi bir haber gelmemesini "durumun tehlikeye gittiği" şeklinde yorumlayacak; bunun da nedeni olarak Büyük Güçlerin Şark Meselesi'ni bir an önce çözüme ulaştırmak üzere Osmanlı Devleti'ne müdahalelerini gösterecektir. (29) Bir sonraki mektubunda ise Vambery, İngiltere'nin İsrail projelerini "hançerlemeye" çalıştığını savunacaktır.

İngilizlerin bu iddia ettiği davranışı Vambery'yi oldukça sinirlendirmiştir. Herzl'e "İsrail projesinin ilk adamını teşküeden Siyonizmi Yûdtz'a sokmayı başardım; bu işten

SIYONİZMİN HİZMETİNDE 231

siz istesenez bile ben vazgeçemem" diyerek kesin tavrını ortaya koyar. (30) Bir sonraki mektubunda ise İstanbul'daki Alman ve Avusturya büyükelçilerinin Siyonizm davası aleyhine

dolaplar çevirdiklerini yazar ve onların etkisinde kaldığı için Padişah'a kızgınlığını dile getirir: "Cohn zayıf bir insandır; ona karşı onun silahlarını kullanarak savaşmamız gerek ve savaşacağız... Eylülde aşağıya indiğimi duyarsanız, zaferin yakın olduğunu anlayınız." (31) Bunu izleyen mektubunda yine Vambery, Padişah'm "Çevresindeki kötü ruhları bertaraf etmedikçe başarılı olamayız" demektedir ve bunun için de İstanbul'a bizzat gitmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, İstanbul'a gitmesi için Padişah'm kendisini davet etmesini beklemek lâzımdır. (32)

Vambery, Herzl'den İstanbul'a hareket etmeden Filistin'de Musevî kolonizasyonuna izin verileceğine ilişkin Padişah'm imzalamasını istediği beratın Fransızcasını en kısa zamanda kendisine ulaştırmasını beklemektedir. (33) Bu arada Vambery, Herzl'i Filistin'e yerleştikleri takdirde Siyonistlerin kendi para birimini basma fikrinden vazgeçmeleri, bunun Padişah'm hükümranlılığı ile çelişeceğini; hele ayrı bir bayrak konusunu kesinlikle gündeme getirmemeleri için uyarmıştır. II. Abdülhamid'den ümit kesip-de ola ki, Avrupa'daki Jön Türk hareketine yanaşmayı hiçbir suretle düşünmemesini tavsiye ediyor: Çünkü, Vambery'ye göre, "Jön Türk hareketi acıklı bir karışıklık içindedir." (34) . * .

Vambery, Jön Türklerin Ermenilerden sonra Siyonist-lerle de ortak bir cephe oluşturmaya çalışacaklarını doğru tahmin etmiştir. Nitekim, önce Abdullah Cevdet, daha sonra ise Ali Nuri Bey kendisini Viyanada'da ziyaret ederler. Herzl'in günlüğüne bakılırsa, Ali Nuri Bey İsveç'te doğmuş, yirmiyi aşkın yıl Türkiye'de yaşamış bir Jön Türk olarak kendini tamtır. Herzl'i ortak etmek istediği

projesi müthiştir: Bin silahlı adam taşıyan iki muhrip Boğaziçi'ne açılacak, Saray'ı topa tutmak tehdidiyle II. Ab-dülhamid'i devirecektir. Bu tasarının malî portresi -ki bunu Ali Nuri Bey 5.000 sterlin olarak hesaplamıştır- Siyo-nistlerce karşılanacaktır. Herzl, Vambery'in sözünü dinleyerek, Jön Türklerle işbirliğini reddeder. (35)

Ancak, aynı Vambery, kendine özgü bir kızgınlık anında Herzl'e yazdığı bir mektupta sahtekârlıkta ve ihtirasta on Yahudi, onbeş Ermeni ve yirmi Rum'a bedel olan ve Siyonizm davasını engellediğini sandığı Arap asıllı İzzet Holo Paşa'yı devirmeyi planladığını yazacaktır. (36) Herzl ise buna karşılık, "İlahi Vambery amca, gençlik dinamizmi ve cesareti içinde olmanız beni çok mutlu etti. Tanrı sizi bağışlasın!" diyerek muziplikle bu projeyi de savuşturmayı bilecektir. (37)

Bütün bu heyecanlı bekleyişten sonra Yıldız'dan yeşil ışık yandı. II. Abdülhamid ile görüşmesinin üzerinden bir yıl geçmeden (5 Şubat 1902) Yıldız'dan bir telgraf alan Dr. Herzl acele olarak İstanbul'a çağrılmaktaydı. (38) Hemen İstanbul'a gelen Dr. Herzl'e Mabeyin ikinci kâtibi İzzet (Holo) Paşa, II. Abdülhamid'in imparatorluğunun kapılarını Musevî göçmenlere açmaya hazır olduğunu söyledi.

Ancak, bu gelenler Osmanlı uyruğuna geçmeyi daha başlangıçta kabul ve beyan edeceklerdi. Bu takdirde Musevilere Filistin dışında her yerde kolonizasyon izni tanınacaktı. Buna karşılık ise, Siyonistler bir sendika kurmak suretiyle Osmanlı borçlarını konsolide edecek ve halen varolan ve bundan sonra da bulunacak olan tüm madenlerin işletilmesini üzerlerine alacaklardı. Filistinsiz bir imtiyazı derhal geri çeviren Dr. Herzl, Sultan Hamid'in bu önerilerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm borçlarını tasfiye etmek için, Musevileri harekete geçirmeye yeterli olmadığını söyleyerek, bir kez daha anlaşmaya varama-dan İstanbul'dan ayrıldı.

SİYÖNİZMİN HİZMETİNDE 233

Aynı yılın Temmuz ayında Londra'da bulunan Dr. Herzl, Osmanlı Büyükelçiliğinden arandığını öğrenince, önce şaşırır, fakat daha sonra kendisini toparlayarak Kostaki Antopulos Paşa ile buluşur. Bu kez, Herzl'e II. Abdülhamid'in şifahî mesajını ileten Antopulos Paşa, Siyonist liderine Osmanlı borçlarının tasfiyesi için Fransızlarla anlaşmak üzere olduklarını, fakat Museviler daha iyi koşullar önerirlerse bu projeyi onlara havale edebileceklerini söyler. Buna karşılık olarak ise Padişah'ın eski geleneği doğrultusunda Yahudilerin adalet ve himayesini esirgemeyeceğini bildirir.

Bunun üzerine zaman kaybetmeden İstanbul'a varan Dr. Herzl, yeni bir konsolidasyon planını içeren ayrıntılı bir muhtıra hazırladı. Bu muhtırada Herzl, banker arkadaşlarının, Osmanlı borçlarının birikmiş faizlerinin ödenmesi için bir buçuk milyon sterlini temin etmeye söz verdiklerini belirtti. Ayrıca, „Musevi bankerler birleşip, konsorsiyum oluşturacak, böylece 30 milyon sterlin tutarında olan Osmanlı borçlanma tahvillerini borsadan toplayacaklardı. Bu Avrupalı tahvil sahiplerinin paralarının karşılığını almaları demektir. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu Batılı alacaklıların mengenesinden kurtulacak, "düvel-i muazzama"nın siyasal baskı aracı olarak kullandığı ekonomik temellerin yıkılmasıyla Osmanlı Devleti "tam bağımsızlığına" kavuşacaktı.

Herzl, bu maddi yardımın karşılığı olarak II. Abdülhamid'den, Hayfa da dahil olmak üzere, Akka sancağının Siyonistlere verilmesi için gerekli izni istiyordu. II. Abdülhamid'in Filistin'i elden çıkarmamak için son derece duyarlı olduğunu gören Herzl, bu kez Akka ile yetineceğini bildirmişti. Karatodori Paşa tarafından tercüme edilen bu muhtıra önce Padişah, daha sonra da Sadrazam tarafından incelendi. "İyi kalpli, babacan, fakat oldukça kurnaz" dediği Said Paşa ile de görüşükten kısa bir süre sonra

234 SARAYDAKİ CASUS

Dr. Herzl, Osmanlı borçlarının tasfiyesi işinin Fransız Maliye Bakanı M. Rouvier'e bırakıldığını öğrendi. Bu durum karşısında Herzl, Sultan Hamid tarafından aldatıldığını, Rouvier'den daha iyi koşullar elde etmek isteyen Padişah'm kendisini kullandığını sandı. Bu olayı zikreden diğer eserler de Herzl'in bu kanısına dayanarak, II. Abdülhamid'in Siyonistlerle giriştiği malî müzakerelerde samimi davranmadığını iddia etmişlerdir.

Bu görüşlere karşılık, II. Abdülhamid'in malî konularda Siyonistlerle anlaşmak istediğine dair bazı kanıtlar görmezlikten gelinmemelidir. Şöyle ki, II. Abdülhamid Herzl'e Mezopotamya petrolü de dahil olmak üzere tüm Türkiye madenlerinin işletilmesini Musevi kuruluşlarına verebileceğini söylemişti. Osmanlıların ülkelerindeki zengin doğal kaynakları işletmek için ne paralan ne de teknolojileri vardı. Bu kaynakların ülkenin ekonomik kalkınması için devreye sokulması ancak yabancı sermayesinin katkısıyla gerçekleşebilirdi. Ne var ki, Osmanlılar yabancı sermayeye güvenmiyorlar ve Avrupa'nın bu olanağı Türkiye'de bazı siyasal çıkarlar elde etmek için kullanacağından korkuyorlardı. Bu yüzden, II. Abdülhamid, ülkedeki madenlerin işletilmesi Musevi kuruluşlara verilirse, onların sadece ticarî amaçla hareket edeceklerini düşünmüş olabilir.

Daha da önemlisi, Herzl'in Düyûn-ı Umumiye'nin Konsolide edilmesi projesi Sultan Hamid'i oldukça cezbetmiş-ti. Tahta çıktığı zaman İmparatorluğun dış borçlarını ödeyemeyecek duruma geldiğini gören Padişah, "Muharrem Kanunnamesi" ile Avrupalı alacak sahiplerinin temsilcilerinden oluşan bir kurumun İstanbul'da kurulmasını kabul etmiş ve bu kararıyla Osmanlı maliyesinin Berlin Kongresi'ride (1878) öngörüldüğü gibi uluslararası bir komisyonla denetim altına alınmasını önlemişti. Bu kararın alan Padişah'm tüm saltanatı boyunca izlediği maliye si-

yaseti "makul" ve "tutumlu" olarak adlandırılabilir. II. Abdülhamid devri borçlanmalarının öncekilere nazaran daha mütevazı olduğunu ve sağlanan kaynakların borçların tasfiyesine, bütçe açığının kapatılmasına, askeri ihtiyaçlara ve demiryolu yapılmasına ayrıldığını söylemek mümkündür. Padişah'ın başarılı malî siyaseti ile Osmanlı borçlarının giderek erimesine karşın, II. Abdülhamid, Avrupa'nın Düyûn-ı Umumiye yönetimi yoluyla Osmanlı İm-paratorluğu'nun iktisadî kaynaklarını sömürdüğünü aynı zamanda ülkenin iç işlerine karışak devletin egemenliğini zedelediğini düşünüyordu. Gerçekten de, Düyûn-ı Umumiye ülkenin vergilerini toplayan, tekeller işleten, demiryolu şirketlerine parasal güvenceler veren bir kuruluş, Batı Emperyalizminin ileri karakoluydu. II. Abdülhamid'in en fazla korktuğu ise Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödeyemediği için 15 Eylül 1882'de İngiltere tarafından işgal edilen Mısır'ın kaderini paylaşmasıydı. Bunun için, Padişah Herzl'in planıyla ilgilenmişti. II. Abdülhamid, Siyonistler için, "Teklifleri devletin Düyûn-ı Umumiye'sini kamilen deruhte etmek idi. Güzel bir şey, zira Düyûn-ı Umumiye, bir gün gelip de borçlarımızı ödeyemez isek, devletin maliyesini murakabeye almak gibi bir tehlikeli mevcuttur" demişti.

Malî konularda Padişah'ın tüm olumlu tutumuna karşın, Osmanlılar Herzl'in isteklerini yine reddetti ve böylece Siyonist lider bir daha gelmemek üzere Türkiye'den ayrıldı. Herzl'in Osmanlılarla anlaşamamasının nedeni "Konsolidasyon" ile "Kolonizasyon" projelerini birlikte değerlendirmesi, birincisinde göstereceği çabalara karşılık olmak üzere "Padişah'tan ikincisini istemesi idi. Oysa, Osmanlılar "Konsolidasyon" ile "Kolonizasyon" sorunlarını birbirinden ayrı iki sorun olarak görüyorlardı. Sultan Hamid, Herzl'in Siyonistlerin lideri olarak değil, Osmanlı borçlarının tasfiyesini üzerine alacak Musevi banka ve

236 SARAYDAKİ CASUS

bankerlerle gerekli teması sağlayacak bir arabulucu kimliğinde huzuruna kabul etmişti. Padişah, Osmanlı borçlarının ödenip, devletin maliyesini Düyûn-ı Umumiye'nin denetiminden kurtarabilmek için Musevilere yararlanmayı düşünmüştü. Musevilere bu hizmetlerinin karşılığı olarak yeni borçlanma tahvilleri verilecekti. Sultan Hamid, Musevilerin hiçbir hükümetin sultasında olmadıklarını düşünüyor ve onlara borçlanmanın hiç bir siyasal sakıncası bulunmadığını sanıyordu.

Herzl ise siyasal bazı istemlerde bulunmuştu. II. Abdülhamid, Yahudi göçmenlerin Babiâli tarafından saptanan yörelere yerleştirilmesine karşı değildi. Fakat, devlet kurmak amacıyla

Siyonistlerin Filistin'de iskân edilmelerine izin veremezdi. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin Washington elçisi Ali Ferruh Bey, 24 Nisan 1899'da yöresel bir gazeteye verdiği demeçte Osmanlıların bu konudaki düşüncesini açıklamış ve "Hükümetimiz, Arap memleketlerinin hiçbir bölümünü satmak niyetinde değildir. Ceplerimizi milyonlarca allınla doldursalar bu kararlılığımızdan geri dönemeyiz." demişti. Aynı demeçte, Osmanlı borçlarının her yıl azaldığına da değinen Ali Ferruh Bey, bütçe gelirlerinin hızla arttığını, bu nedenle artan talebi karşılayabilmek için iktisadî düzenlemeler yapıldığını söylemiş ve "Binaenaleyh, Filistin'in satın alınma hususu Maliye Nazırımızı ilgilendirmez, o siyasî bir meseledir" diye eklemiştir. II. Abdülhamid, Siyonizmi siyasal bir sorun olarak görmüş ve Musevilerin kitlesel olarak Filistin'e yerleştirilmelerinin İmparatorluk içinde yeni bir milliyetçilik akımı ya da başka bir deyişle bir "Yahudi Sorunu" doğurmasından kuşkulandı. İkinci olarak padişah, "düveli muazzamının ülkenin üzerindeki nüfuzunu arttırmasından çekiniyordu.

Bir başka çalışmamızda belirttiğimiz gibi II. Abdülhamid; Siyonizme karşı tespit edilecek politikanın ana

SİYONİZMİN HİZMETİNDE

237

hatlarını bizzat kendisi çizmişti. 28 Haziran 1890 ve 7 Temmuz 1890 tarihli iki iradesiyle Sultan, Siyonistlerin "memâlik-i şahaneye ademi kabullerinin vacip, geldiklerini memleketlere iade edilmelerini münasip olduğunu" bildirmiş ve "teferruatın meclis-i vükelâca müzakere edilip, ciddi ve kesin bir karar verilmesini" emretmişti. Nitekim, kabine toplanmış, konuyu tartışmış ve Siyonizme karşı "istisnâî tedbirler" almıştı. Buna göre, dört kısımdan oluşan bu önlemler paketinin uygulanması için nezaretler arasında işbölümü yapılmıştı.

Hariciye Nezareti yurt dışında tüm diplomatik gayretini göstererek Siyonizmin diğer devletler tarafından benimsenmesine engel olacak, "düvel-i muazzama"nın Dr. Herzl ve taraftarlarını Filistin doğrultusunda özendirmemesine çalışacaktı. Bu arada Dahiliye Nezareti ise, Siyonistlerin Filistin'e girişini önlemek için gerekli tedbirleri alacak, valileri haberdar edecek, herhangi bir durum için güvenlik kuvvetlerini hazır tutacaktı. Dahiliye Nezareti'nin çabalarına rağmen Filistin'e sızan Yahudileri kapitülasyonlardan muaf tutmak ve yabancı himayesinden yoksun bırakmak Babıâli'ye düşmüştü. Babıâli, Siyonist-leri Osmanlı uyruğuna geçirmek suretiyle denetimine almak, hiç olmazsa girişlerinden meydana gelecek zararları asgariye indirmek istiyordu. Son olarak da, Defter-i Ha-kan-i Nezareti, göçmenlerin

Filistin'de arazi satın almamaları için uyarılmıştı. Bu son iki yöntemle İstanbul Hükümeti, yabancı milliyeti elde edemeyen ve toprak satın alamayan Siyonistlerin amaçlarından vazgeçerek Osmanlı İmparatorluğu'nu terkedeceklerini sanıyordu.

Herzl'in Osmanlılar nezdindeki son başarısız girişiminden sonra Siyonistler, II. Abdülhamid'le anlaşabilecekleri hakkındaki umutlarını yitirdiler. 1903 yılında ise İngiltere hükümeti, Siyonistlere Doğu Afrika'daki sömürgelerinden biri olan Uganda'yı teklif edince, Herzl Altıncı Kongre'yi

238 SARAYDAKİ CASUS

(23 Ağustos 1903, Basel) topladı. Kongre'de İngiltere'nin önerisinin fikir ayrılıklarına neden olduğu görülünce Herzl, "Bizim Erez Israel [Filistin] hakkındaki görüşlerimiz değişmez ve değişmeyecektir. Jganda: _Siyon_ değildir ve hiçbir zaman olamaz. Bu öneri ıstıraplarımızı geçici bir süre unutturacak bir imdat önlemidir" der. Yoğun tartışmalardan sonra Uganda önerisi oya sunulur; 98 çekimser, 178 red oyuna karşın 295 oyla kabul edilir. Bunun üzerine, oradaki yaşam koşullarını saptamak amacıyla Doğu Afrika'ya bir araştırma ekibi yollanır. Bu ekip çalışmalarını tamamlamadan, Uganda projesine cephe alan Siyonistler Freiburg'da toplanır ve Filistin'de kolonizasyona devam etmenin gereğini vurgularlar. Chaim Weizmann'ın liderliğini yaptığı "red cephesi" Yedinci Kongre'ye (27 Temmuz 1905, Basel) hazırlıklı gelir ve delegeleri İngiliz önerisinin reddedilmesine ikna eder. Böylece, Siyonistlerin Filistin'e olan bağlılıkları bir kez daha doğrulanır. Bunun sonucu Uganda önerisinin benimsenmesi gerektiğini savunan İsrail Zangwill ve Nachman Syrkin, Siyonist Örgütünden ayrılırlar ve ona rakip "Yahudi Toprak Örgütü-^njü" Jewish Territorial Organisation kurarlar ~~~~ "" Bu arada 3 Temmuz 1904'te Herzl 44 yaşında ölür. Gerek karizmatik kişiliği ve gerek akılcı yönetimiyle tüm Siyonist hareketi kişiliğinde toplayan Herzl'in zamansız kaybı örgüt içindeki sorunların bir anda su üstüne çıkmasına neden olur. Sekizinci Kongre (14 Ağustos 1907, La Haye) Herzl'in yıllarca izlemiş olduğu siyasetin eleştirisiyle açılır. Siyon Aşıkları, Herzl'in diplomatik çabalarının hiçbir yarar getirmediğine değinerek, Filistin'de "pratik" ya da kolonizasyona yönelik çalışmalara öncelik verilmesini vurgularlar. Onlara göre, önce Filistin'de yerleşim merkezleri kurulmalı ve bu Musevi varlığına dayanarak Osmanlı Devleti'nden özerklik istenmelidir. Bütün bu gelişmeler karşısında siyasal Siyonistler iddialarından

vazgeçmezler. Bodenheimer, ülkenin boş olmadığını ve kolonizasyona devam edildiği takdirde yerli halkın düşmanlığını kazanacaklarını açıklar. Fakat, şurası da bir gerçektir ki, "pratikler" diplomasiye karşı değildirler. Örneğin, Otto Warbburg'a göre, Yahudiler Filistin'e yerleşmeli, orada "millet" sistemine benzer bir özyönetim uygulamasından sonra özerklik imtiyazı almak için Osmanlı Hükümeti'ne başvurmalıydılar. Siyon Aşıkları ile Herzl taraftarları, lan ya da başka bir deyişle "Pratiklerle" "Politikler" arasındaki bu çekişme Ghaim Weizmann'ın "Sentetik" Siyonizm adını verdiği bir uzlaşma formülüyle tatlıya bağlanır. Weizmann, her iki yaklaşım tarzının aslında birbirini tamamladığını savunarak, karşıt iki kampın görüşlerini birleştirmeyi başanır. Weizmann, sözkonusu sentezi açıklarken, "İmtiyaz koparmaya çalışmalıyız, fakat bu dileğimiz ancak İsrail'de pratik çalışmalarımızın sonucu olarak gerçekleşecektir" der.

İlginç olan, Vambery'nin sağlığında Herzl'e söylediği gibi Siyonizm davasına onsuz devam etmesidir. Dünya Siyonist Örgütü liderliğine getirilen David Wolffsohn'a yazarak, kendilerine yardım edeceğini bildirir. Vambery, Wolffsohn'a Osmanlıların fecî bir ekonomik krizin pençesinde olduğu haberini verecektir. Tanınmış Türkoloğa göre, II. Abdülhamid'le pazarlığa girişmenin "tam zamanıydı." Yalnız, Vambery, Wolffsohn'a bu işe "düvel-i muazzama"yı karıştırmamasını, aksi takdirde Padişah üzerine ters tepki yaratacağını öğütüyordu. (39) Bilindiği gibi, bir yıl içinde Padişah Meşrutiyet'i ilân edecek, iki yıl içinde de tahtım kaybedecektir. 1908 İhtilâli ile II. Abdülhamid'den iktidarı alan Jön Türklerin İttihad ve Terakki kanadı ise Padişah'ın Siyonistlere karşı almış olduğu tedbirleri aynen devam ettireceklerdir.

İngilizlerin bu çerçevedeki rolüne gelince; tarih Londra'nın Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Ermeni

240 SARAYDAKİ CASUS

Ölümünden kısa zaman önce... Hahambaşığı ile.

SIYONİZMİN HİZMETİNDE

Sorun un'ndan sonra Siyonizm davasına da sahip çıktığını kaydetmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için bir yandan Arap milliyetçilerini, başka kanallardan da Siyonizmi desteklemekten çekinmeyecektir (40).

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra Savaş Bakanı olan Lord Kitchener, Şerif Hüseyin'e Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tavır alırsa onu destekleyeceğini bildirdi. Böylece, Arapların bağımsızlıklarını kazanmaları yolunda İngiltere'den yardım görecekları açıkça belirtilmekteydi. Nitekim, İngilizlerin Mısır Valisi Sir Henry McMahon, Şerif Hüseyin ile 1915 Temmuzunda yazışmaya başlayacak ve Şerife Türklere karşı isyan bayrağını açması halinde İngiltere'nin Filistin de dahil olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Arap vilayetlerinde halifeliğini tanıyacağını vaad edecekti. Böylece, Şerif Hüseyin 10 Haziran 1916'da Osmanlılara karşı ayaklanacaktı.

McMahon'un Arap Milliyetçileriyle anlaşmaya çalıştığı sıralarda İngiliz Başbakanı Lloyd George, Siyonistleri kendi saflarına kazanmak için bazı girişimlerde bulunmaktaydı. Weizmann ile görüşen Lloyd George, Musevilerin İngiltere'ye maddî yardımları ve basındaki destekleri karşılığında hükümetin savaştan sonra Siyonistlere Filistin'de yardımcı olacaklarını söyleyecekti. Nitekim, İngiltere Hükümeti, 2 Kasım 1917'de ünlü "Balfour Bildirisi"ni yayınladı. İngiliz Dışişleri Bakanı'nin Lord Rothschild'e hitaben yazdığı bu mektupta "Majesteleri Hükümeti Filistin'de Museviler için ulusal bir yurt kurulması görüşünü olumlu karşılamakta... ve bu amacın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elindeki tüm olanakları kullanmaya hazır bulunmaktadır" deniliyordu. Hüseyin-McMahon Yazışmaları ve Balfour Bildirisi bir arada incelendiği zaman bir devletin [İngiltere] başka bir devletin [Osmanlı İm-

242 SARAYDAKİ CASUS

paratorluğu] yönetiminde bulunan bir ülkeyi [Filistin] iki ayrı ulusa [Araplar ve Yahudiler] birden vaadettiği görülecektir.

Gerçek şudur ki, İngilizler Filistin'i ne Araplara ne de Musevilere kaptırmak istemekteydiler. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra İngiltere, Rusya ve Fransa ile Osmanlı İmparatorluğunu nasıl bölüşecekleri konusunda bir andlaşma imzalamıştı. Tarihe "Sykes-Picot Andlaşması" olarak geçen bu Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma tasarısına göre, İngiltere ve Fransa, Filistin'i aralarında bölüşüyorlardı. Beyrut, Sûr ve Sayda (Sidon) kentlerini içerecek şekilde Kuzey Filistin Fransa'ya bırakılırken, Osmanlı Filistin'inin Yafa, Hayfa, Tel Aviv sahil şehirleri de başta olmak üzere tüm güney Filistin'in İngilizlerin hakimiyetine geçmesi öngörülmüyordu. Nitekim, 1918 Eylülünde General Allenby

yönetimindeki müttefik kuvvetlerinin Osmanlıları Suriye ve Filistin'den çıkarmaları üzerine Sykes-Picot Andlaşması bilfiil uygulanmıştı.

SİYONİZMİN HİZMETİNDE

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

(1) Vambery'nin bu rolü, I. Friedman (Germany, Turkey and Zionism 1897-1918), Oxford, 1977, s. 96-7,99,139), W. Laqueur (A History of Zionism, New York, 1978, III-12, 115, 116, 139) ve D. Vital (Zionism: The Formative Years, Oxford, 1982, s. 110-3, 115-16) tarafından kabaca özetlenmiştir. Biz de Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm ve Filistin Sorunu 1880-1914 (İstanbul, 1982, s. 48, 56, 59, 123, 168) adlı kitabımızda bu ilişkiye kısaca değinmekle yetinmiştik.

(2) Öke, a.ge., s. 42 vd.

(3) The Story of My Struggles, C. II, (London, 1904), s.395, 423-4.

(4) Central Zionist Archives (CZA), Kudüs, H VII 87, mektup no: 1.

(5) R. Patai (der.), The Complete Diaries of Theodor Herzl, (London, 1960), C. III, s. 960-3.

(6) Aynı yerde.

(7) Diaries, CHI, s. 963.

(8) İlgilenenler için: mamzer Yiddish dilinde piç demektir.

(9) L. Alder ve R. Dalby, The Dervish of Windsor Castle London, 1979, s. 375.

(10) Aynı yerde.

(11) CZA H VII 87, mektup no: 3.

(12) Diaries, C. III, s. 977.

(13) Alder ve Dalby, a.g.e., s. 376.

(14) CZA H VII 87, mektup no. 8.

- (15) Diaries, C. III, s. 995-7.
- (16) Aynı eser,,s. 1001-7.
- (17) Aynı eser, s. 1017.
- (18) CZA H VII 87, mektup no: 19.
- (19) Aynı yerde, mektup on: 14.
- (20) Aynı yerde.
- (21) CZA H VII 87, mektup no: 15.
- (22) Aynı yerde, mektup no: 18.
- (23) "Personal Recollections of Abdul Hamid II and His Court,"
i.i
The Nineteenth Century and After, London (June 1909),
s. 987.
- (24) Diaries, C. III, s. 1092-3.
- (25) Public Record Office, Londra; Foreign Office 800/33.
- (26) Öke, Osmanlı İmparatorluğu, Siyonizm..., s. 53, 54.
- (27) Aider ve Dalby, a.g.e., s. 384.
- (28) CZA H VII 87, mektup no: 19, 23.V.1901.
- (29) Aynı yerde, mektup no: 21, 6.VÜ.1901.
- (30) Aynı yerde, mektup no: 22, 15.vii.1901.
- (31) Aynı yerde, mektupno: 23, 27.vii.1901.
- (32) Aynı yerde, mektup no: 25, 10.viii.1901.
- (33) Aynı yerde, mektup no: 26, 16.viii.1901.
- (34) Aynı yerde, mektup no: 27, 19.viii.1901.
- (35) Diaries, C. III, s. 1100.
- (36) CZA H VII 87, mektup no: 30, 8.ix.1901>

(37) Aider ve Dalby, a.g.e., s. 387.

(38) Öke, a.g.e., s. 54-57, 60, 68.

(39) CZA W 61 II; 22 Nisan, 4-8 Mayıs 1907 tarihli mektuplar.

(40) Öke, a.g.e., s. 174-5.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HAYAL KIRIKLIĞI VE SON

Başarısız Bir Arabulucu

İkinci bölümdeki belgelerde de görüldüğü gibi, Vam-bery, misyonunun birinci unsuru olan Karadeniz Boğa-zı'nın istihkâmı konusunda Padişah'tan bilgi almış, İngiltere'nin bu telaşını içişlerine karışmak olarak yorumlayan II. Abdülhamid yine de Reşid Efendi aracılığı ile Whitehall'a Boğazların en modern silahlarla her türlü saldırıdan korunacağına dair güvence vermekten çekinmemişti (1). Buna rağmen Londra, Türklerin Boğazları savunabileceklerine inanmamıştı. Boğazlarda belirecek bir Rus tehlikesi karşısında İstanbul'u savunamayacağı Deniz Kuvvetlerindeki uzmanlar tarafından hatırlatılan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, artık 1895'de Osmanlı İmparatorluğu'nun zamanı gittikçe yaklaşan muhtemel taksiminde, Mısır'ı güven altında bulundurduğu sürece, Rusya'nın İstanbul'u almasına izin vereceğini açıklayacaktı (2). Fakat İngilizler bu tesbitlerinde ne kadar yanılmış olduklarını, Boğazlar'ın geçit vermeyeceğini 1915'de Çanakkale'de anlayacaklardı.

Vambery'nin İstanbul'a gönderiliş nedenlerinden biri de Mısır pürüzünü çözüme kavuşturabilmek için İngiltere ile Türkiye arasında bir diyalogu başlatabilmek, bu konuda uzlaşma zemini oluşturmak, gergin havayı yumuşatmaktı. Bu konuda, Vambery'in II. Abdülhamid'i, ikna etmesi çok güç olmuştur. Osmanlıların açısından İngiltere'nin Mısır'ı işgali, bu devletle olan ilişkilerini birinci derece zehirleyen bir etken olmuştur. Vambery bu konuyu açınca Sultan Hamid, öfkeyle şöyle der: "Onlarla (İngilizlerle) bir an önce yeniden anlayış ve dostluk ilişkileri kurulmasına kesinlikle taraftarım. Yalnız lütfen bana söyleyin."

leyiniz, bunu aramızda üzücü Mısır hadisesi dururken ve bu iyi ilişkilere girmek istediğim hükümet bu davranışı ile beni tüm Müslüman dünyasında ve halkımın önünde gururumu kırmışken nasıl yaparım? Ben bu şekilde aşağılanmayı kabul edemem, etmeyeceğim de!

Bildiğiniz gibi, bir anlaşmaya varabilmek için çalıştık, fakat İngilizlerin şartları öylesine ülkemizin geleceği için tehlikeli ve benim İslâm'ın halifesi ve Osmanlıların İmparatoru olarak prestijimi o derece zedeliyici idi ki, bu şartları hiçbir şekilde onaylayamazdım" (3).

Yine de Vambery büyük çabalardan sonra Sultan Hamid'e bazı tavizler vermeyi kabul ettirir. Yalnız Abdülhamid, Mısır'daki haklarından feragat etmesine karşılık İngiltere'den Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün ve siyasî bağımsızlığının korunmasını taahhüt etmesini bekliyordu. Bunu aslında, II. Abdülhamid'in Whi-tehall'a Rusya'ya karşı bir savunma ittifakı önerisi olarak kabul etmek gerekir. Padişah, "kesin tarafsızlık" ilkesini terkederken, İngiltere'nin de Türkiye'nin geleceğine kendini angaje etmesini şart koşuyordu. Ne var ki, İngilizler Padişah'm bu önerisini, belgelerden de açıklıkla okunduğu gibi, cevapsız bırakırlar. İngiltere'nin bu katı tutumunun nedenini yukarıdaki paragrafta açıklamaya çalışmıştık. Artık Türkiye'yi gözden çıkaran İngiltere için Mısır meselesini sonuçlandırmak diplomatik değil, askerî bir sorundur. Gelişigüzel bir nedenle 1906'da Mısır sınırında bir hadise çıkartacaktır. Tarihe "Akabe Meselesi" olarak geçen bu olay, İngilizlerin Kızıldeniz'in ucundaki bu kasabaya asker göndermeleriyle başladı. II. Abdülhamid ise buna karşılık, İngilizlerin fiilî hâkimiyetinde bulunan Ta-be'yi işgal ettirdi. Bunun üzerine patlak veren kriz sonunda Tâbe'nin Mısır'da, Akabe'nin ise Osmanlı toprakları* da kalması kararlaştırıldı. Aslında İngilizlerin maksadı Mısır'daki işgallerini meşrulaştırmaktı ki, bunu da Mısır-

1 rtU IV1R.HVL.1VJ1 V E.

24!»

Osmanlı sınırının tesbitiyle Padişah'a zorla da olsa dikte ettirdiler (4).

Bazı yazarlar Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun taksim edilmesini önce kabul, daha sonra ise teşvik etmesini Türkiye ile İngiltere'nin aralarındaki anlaşmazlıkların en önemlisi olan Mısır Meselesi'nde barışçı yöntemlerle herhangi bir anlaşmaya varamamaları gerçeğine bağlarlar (5). Anlaşmaya varılmamasının nedeni olarak da II. Abdülhamid'in inadını gösterirler. Oysa ki, biz Vambery belgelerinden aslında Padişah'm belli koşullar altında yumuşamaya hazır olduğunu inceledik. Sultan Abdülhamid'in ileri sürdüğü koşul, Osmanlı İmparatorluğu'nun korunmasının İngiltere tarafından güvence altına alınmasıydı. İngiltere ise Boğazların yetersiz tahkimatı varsayımından hareketle İstanbul'un bir Rus hücumu karşısında dayanamayacağına inandığı için Padişah'a bu güvenceyi vermeyecektir. Böylece artık

İngiltere Osmanlı İmparatorluğuna karşı geleneksel dostluk ve destek politikasından vazgececektir.

İngiltere'yi Rusya ile birleşip, Türkiye'yi paylaşmak stratejisini benimsemesine iten bir diğer etken de bu iki ülkenin II. Wilhelm Almanyası'nın giderek güçlenmesinden duydukları korkudur. 1880'lerde Almanya ekonomide büyük bir atılım yapmış, ilk sanayileşmiş devlet olan İngiltere ile kıyasıya bir rekabete girmiştir. Sömürgecilik yarışma geç giren Almanya, bu eksikliği kapatmak için bir dünya politikası (Weltpolitik) izlemeye başlamıştır (6). Avrupa'da XIX. yüzyıl boyunca süregelmiş İngiliz stnlğ günden güne Almanya tarafından tehdit edilmekteydi. O güne kadar "yalnızcılık" politikası izleyen bir İngiltere için güvenliğini tek başına korumak, Alman rekabeti ile boy lşmek mümkün değildir artık. Bu gerçeği kavrayan Londra, nce Fransa (1902), daha sonra ise Rusya (1907) ile ittifak yapmak zorunluluğunu hisseder.

Rusya'nın işbirliğine karşı verilen taviz ise Osmanlı İmparatorluğu'dur. Böylece, Kırım Savaşı'nın büyük bir hata olduğunu, 1853de Londra'nın "yanlış ata oynadığını" düşünen Salisbury, o tarihlerde ar'ın Türkiye'nin taksimi nerisinin İngiltere'nin kabul etmeyişine hayıflanır (7). Nitekim, 1895 yılından itibaren İngiltere'nin Osmanlı Devletine karşı politikası, Rusya ile elele vererek, imparatorluğu oluşturan unsurları Padişah ve idaresine karşı kışkırtmak, reform bahanesiyle Osmanlı topraklarında kendilerine bağlı devletler kurulmasını teşvik etmek olacaktır.

İngilizlerin Türkiye'deki Ermeni ayrılık hareketini desteklemesi. Sultan Hamid'in gözünde İngiltereyi Osmanlı Devleti'nin bir numaralı düşmanı yapmaya yetmiştir (8). Bu konuda Vambery'ye aynen şöyle der: "Hele Ermeni So-runun'nda İngilizlerin gözleri hiçbir şeyi görmez olmuştur; emelleri "Bulgar Mezâlimi" yaygaralarını bir kez de burada tekrarlayarak, tıpkı Bulgaristan'ın imparatorluktan ayrılışında olduğu gibi, Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmaktır. Benden de sadece üçte biri Hıristiyan ve gerisi Müslüman olan bir bölgeyi elden ıkartmamı bekliyorlar! Söyleyiniz bana lütfen, onlar yaklaşmakta olan tehlikeyi fark edebiliyorlar mı, yoksa ortak düşmanımızın amaçlarına hizmet ettiklerini gremeycek kadar kısa görüşlü müdürler?" (9). Padişah, yine bu konuda da Vam-bery'den Ermenilerin Doğu Anadolu'da içinde buldukları kötü şartlan düzeltmeye mde olduğunu, fakat bağımsız bir Ermenistan'ın kuruluşuna izin vereceğine ölmeyi tercih edeceğini Salisbury'ye iletmesini ister (10).

Padişah'm bu haklı sözleri karşısında ne diyeceğini şaşırıldığını itiraf eden Vambery, gerek Avrupa basınına gönderdiği yazılan ve gerek Whitehall'a yolladığı resmî raporlarında bu konuyu aydınlatmaya çalışacaktır. Bunu yaparken de Dışişleri Bakanlığı'nın yanlış siyasetini oldukça sert bir ifade ile tenkid ve protesto etmek csearetini

gösterecektir: "Üzülerek belirtmeliyim ki, Ermeniler bugüne kadar fazlasıyla şunartılmışlardır. Onlara gösterilen sempati ve anlayış müstebit bir otoriteye karşı ayaklanan devrimcilere duyulan sempatiyi çoktan aşmıştır... Bugünkü ayaklanmaların aslında İngiltere'de örgütlenen ve İngiliz liberallerinin fazlasıyla değer verdiği Ermeni İhtilâl Komitesinin gizli tahrikleriyle gerçekleştiğini unutmamamız gerektiğine inanıyorum... anadolu'da Ermeniler, Kürt komşuları gibi, kaba, bağınaz ve kan dökücüdürler; anarşist ve sosyalist fikirlerle donanmış maceracı ihtilâlcilerin kışkırtmalarıyla zülüm ve katliamda onlardan aşağı kalmazlar. Bir kez etnik ve dinî nefret ateşi Asya'da yanmaya görsün, bu alev bütün bölgeyi kapsayacak ve patlak veren bu feci yangından, İngiltere sorumlu tutulacaktır... Kendimize, bu politikanın hangi amaca hizmet ettiğini, İngiltere'nin başarı sağlamak için böylesine kirli ve haksız yollara başvurmasının gerekli olup olmadığını sormalıyız" (11).

"İngilizlerle anlaşabilmeyi ben de çok arzuluyorum; bu hususta hertürlü tavizlerden kaçınmayacağım; yeter ki onlar da aynı şekilde istekli olsunlar" diyen, hattâ Vambery aracılığı ile Londra'ya bir ittifak önerisinde bulunan Padişah, İngiltere'nin Rusya'ya karşı Türkiye'ye her zaman muhtaç olduğu inancı ile hep son ana kadar eski sevgilinin ona döneceği günü beklemiş, kendi deyimi ile "bekâretini muhafaza temiş", devletlerarası münasebetlerde "kesin tarafsızlık" ilkesini uyulamış, hiçbir Avrupa gücüne yakınlaşma eğilimi göstermemiştir. Bu dönemde Sultan Hamid, hiçbir devlet ile devamlı anlaşma yoluna gitmemiş, desteğini bir devletten diğerine bir saat rakkası gibi oynatmıştır. II. Abdülhamid, başta İngiltere olmak üzere Büyük Güçlerin Osmanlı desteğine sahip olabilmek için onu hoş tutacaklarını ve prensiplerine saygı göstereceklerini umuyordu (12). Bu tarafsızlık stratejisini uygularken bile İngiltere'yi dikkat nazarından ayırmamıştı.

a^K.^ 1 umu »-

Çünkü, Abdülhamid İngiltere'nin uluslararası düzenin ve barışın korunmasında önemli bir rolü olduğunu ve sözkö-nusu ülkenin adetâ bir manivela gibi hareket ederek devletler arasındaki dengeyi sağladığını biliyordu. İngiltere'nin ilgisini çekebilmek, adetâ onu kışkırtılabilmek için, önceleri Rusya'ya, daha sonraları Almanya'ya yaklaşmıştı. 1890

yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nden ümidini kesen bir İngiltere'ye karşı Pan-İslâmizm bayrağı ile çıkıyor, böylece Londra'ya bir takım sorunlar çıkartıyor, onu devleti aliyye'nin halâ işbirliğine ihtiyaç duyulan hatırı sayılır bir güç olduğuna inandırmaya çalışıyordu.

Vambery'nin yazışmalarından Sultan'm Rus dostluğunun. Alman taraftarlığının ve Pan-İslâm siyasetinin Londra'da nasıl endişe ile karşılandığını okumuştuk (13). Vambery, İstanbul misyonu boyunca bir türlü İngiltere'nin Osmanlı Devletini gözden çıkarmamasının ana nedenlerini kavrayamayacak, Türk-İngiliz ilişkilerindeki gerginliğin II. Abdülhamid'in müstebit yönetiminden kaynaklandığını sanacaktır ki zaten bu kam İngilizlerin propagandasının ürünüdür. Onu bu eğiliminden dolayı eleştirmekten çekinmediği halde Vambery, yine de Sultan Hamid'in iyi yönlerini ve ülkenin kalkınması için gösterdiği çabaları da vurgulayacaktır: "Eğitim ve sağlık hizmetleri için büyük meblağlar sar/etmekte, halkının selâmeti, refahı ve mutluluğu için yorulmak bilmeden çalışmaktadır. Padişah'tan korkabilirsiniz, hattâ nefret bile edebilirsiniz, ama onun çalışkanlığı ve adaletini inkâr edemezsiniz. Savurganlığa son veren tutumu ile Türk maliyesini islâh etmiş ve ülkeyi baştanbâşa demiryolu ağıyla döşemiştir. Nezâketi, misafirperverliği ve sevimliliği Batı hanedanlarının ve devlet adamlarının hürmet ve sevgisini kazanmaya yetmiştir. TjLirkiye

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 253

'i

ve vatanpew^iğinej)grçludur. Sultan Hamid'in bu açıdan

^ _____ - _____

değeri hiçbir şekilde inkâr edilemez. Diğer yandan ise.

Bir idealistin olgunluk yılları: Devletlerarası arabulucu ve ötesi.

254 SARAYDAKİ CASUS

herkesten kuşkulandığı için yönetimin en küçük ayrıntısını dahi kimsenin sorumluluğunda bırakmayıp tekeline alması reformların sağlıklı gelişmesine ve ülkenin kalkınmasına engel teşkil etmektedir" (14). Vambery'nin İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na ilettiği raporlarında ünlü Türkolo-ğun Padişah'la aralarındaki "aşk-nefret" ilişkisini ilgi ile okumak mümkündür. Hatıralarında II. Abdülhamid'in aslında Batı'da tanıtıldığı kadar kötü olmadığını, tersine iyi bir şöhreti hakettiğini savunur. Sultan Hamid'in seleflerinden çok daha yetenekli olduğunu ve içtenlikle ülkesinin esenliğini istediğini belirten, fakat onun bu hedefini gerçekleştirmek üzere

seçtiği yöntemleri eleştiren Vambery, yönetimi aydın Jön Türklerle paylaşabilseydi, kötü yazgısını yenebileceğini kaydeder (15).

Padişaha danışmanlık yapan Vambery'nin Peşte'deki evi onun Sultan Hamid'le bu yakın ilişkisini bilen Avrupa'ya kaçmış Jön Türklerin ünlü Türkoloğun bilgi ve tecrübelerinden yararlanmak üzere sık sık ziyaret ettikleri bir uğrak yeridir. Vambery, genç ve tecrübesiz gördüğü bu idealist Türkleri karşısına alır, İslâm ve Batılılaşma konularında dersler, Türkiye'de parlamentarizmi yeniden meydana getirebilmeleri için öğütler verir (16).

Vambery'nin Jön Türkler olan bu ilişkisi II. Abdülhamid'in ajanlarının da gözünden kaçmaz ve Budapeşte sefiri Saray'a bu gelişmeleri düzenli olarak rapor eder (17). Bu durum Abdülhamid'in hiç hoşuna gitmez, fırsat buldukça Vambery'ye "Sen de onlardansın!" diye çatar. Vambery ise birbirleriyle çelişkili gibi görülen bu sadakat merkezleri hakkında 28 Eylül 1899'da kendisini ziyarete gelmiş Tu-nalı Hilmi'ye şöyle açıklar: "Ben Türklere tapınırım. Zikrim, Jikrim Türktür... Dünyada bulunmaz, eşi yok bir millettir. Zeki, iyi yaratılışa sahip, faziletli, insaniyetli, mürüvvetti." Türklere düşkünlüğünün nedenlerini ise yine kendine özgü anlatımla şöyle açıklar: "Dün hiç idim, bugün

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 255

ilmim var, şöhretim var... Hep Türkler sayesinde. Ben bu nimete mazhariyetten mütevellit hatıratı hiç unutamam. Türkler için düşünmekten, Türkler için çalışmaktan geri duramam... Benim yapabileceğim, sırası gelince Türkler hakkında hüsn-i şehadette bulunmaktan ibarettir. O'na III. Abdülhamid'e] karşı bile hem de sizin hakkınızda doğruyu söylemekten çekinmedim." Vambery'nin Türkiye'nin geleceğine ilişkin dileklerini de yine onun ağzından dinlemek mümkündür: "Bu millete iyi bir hükümet lazımdır, işte bu kadar! Bu hükümeti kim vücûda getirecek?^jîfaİÛJOİİSt^" (18).

Avrupa devletlerinin kendilerini büyük bir kibirle Tanrı tarafından Asya uluslarını yönetmeye yetkilendirildikle-rine inandıklarını kaydeden Vambery, onlara Ortaçağ'm karanlık dönemlerindeki baskıcı feodalitenin Orta-As-ya'nın en ilkel toplumlarını arattırdığını hatırlatarak, aslında Hz. Muhammed zamanındaki gerçek Müslüman yönetiminin Batı'daki en ileri parlemantarizmdgn_dahfl ileri, bir demokratik düzen kurmayı başardığını savunur (19). Batı'nın gerek körükörüne bir Hıristiyan bağnazlığı ve gerek bencil bir emperyalist siyaseti nedenleriyle bu gerçeği anlayamadığını belirtir. Vambery'ye göre Batı uygarlığı Hıristiyanlık'tan "dolayı" değil, Hıristiyanlığa "rağmen" yeşermiştir. Oysa ki, Müslümanlık

Şark'da, Batı'da dinin olumsuz etkisine kıyasla, toplumu çağdaşlaştıran bir motor gibidir. Ayrıca, halkın da yenileşme, hareketlerini benimsediğini, özellikle Türkiye'de bu konuda oldukça önemli adımların da atıldığını ifade eder. Osmanlı Devleti'nde reformların uygulanmasında eğer bir yavaşlık söz-konusu ise, bunun nedeni olarak ilkin, imparatorluğu oluşturan Müslüman olmayan ulusların suistimalleri ve ikinci olarak da Batı devletlerinin bu konudaki gereksiz müdahale ve baskılan olduğunu açıklar. Vambery, bilhassa İngiltere'nin tüm ülke vatandaşlarına yararlı

256 SARAYDAKİ CASUS

olacak genel bir reform tasarısını Osmanlı Devleti'ne benimsetmek yerine, imparatorluk içindeki nüfuz alanlarını oluşturan Hıristiyan azınlıklar lehine ayrıcalıklar kopartmaya çalışarak Türkiye'nin canlanmasını değil de parçalanmasını arzuladığını isbat etmiştir (20). İngiltere'nin bu düşüncesini anlayan II. Abdülhamid ise, azınlıklara tanınan bu ayrıcalıkların aslında "otonomi" değil de Osmanlı İmp'aratorluğu'nun "anatomisi" olduğunu düşünerek, islahat şevkini kaybetmiş, ülkeyi kara bir istibdada boğmuştur.

Bu üzücü durumun sorumlusu, Vambery'ye göre, İngiltere'dir. Oysa ki, bu aşamada Londra'ya düşen azınlıkları değil, ittifadı anasır prensibi ile tüm Osmanlı vatandaşlarını parlamenter bir sistemin çatısı altında toplamak isteyen reformcu Jön Türkleri desteklemek olmalıydı (21). Bir yandan Jön Türklere, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na başvurarak Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konabilmesi için müdahalelerini rica etmelerini telkin eden Vambery, diğer yandan da Whitehall'u bu gençlere de yardım elini uzatmaya davet eder. Vambery artık İngiltere'nin, Rus tehdidine karşı çökmekte olan bir Osmanlı Devleti'nin sağlam bir sed oluşturamayacağını anladığı için bu görevi imparatorluğun dağılmasından oluşacak körpe, fakat zinde yeni devletçiklere bırakacağını düşünmektedir. Madem ki, imparatorluğun dağılması ve bu bünyedeki milletlerin kendi millî kaderlerini tayini söz konusudur, İngiltere'nin Bulgar, Rum, Ermeni ve diğer Müslüman olmayan uluslara yardım ettiği gibi Jön Türklere de, Abdülhamid yönetimine olan mücadelelerinde, destek olmasını istemektedir (22). Burada Vambery'nin yanıldığı nokta İngiltere'nin Rusya'ya karşı Türkler de dahil olmak üzere imparatorluk unsurlarından bir konfederasyon oluşturmayı istediğini sanmasıdır. Halbuki, İngiltere'nin artık Rusya ile ihtilâfi kalmamıştır, tam tersine bu 'devletle elele vererek ve azınlıkları saflarına çekerek Osmanlı İm-paratorluğu'nu içten yıkmaya çalışmaktadır.

1905 Japon yenilgisinden sonra Orta Asya'da daha fazla genişleyemeyeceğini anlayan Rusya, bu tarihten sonra dikkatini temel çıkarlarının olduğu Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu'na çevirdi. Bu bölgede Pan-İslavcı stratejisini izleyebilmesi için Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya'dan oluşan Üçlü İttifaka karşı bir blok meydana getirebilmeliydi. Bunun için bir yandan 1902'de Fransızlarla bir ittifak imzalayıp, diğer yandan da Orta Asya'da İngiltere'ye yakınlaşmaya çalıştı. İngilizlerle anlaşabilmesi için Orta Asya'da iki devlet arasındaki çatışma konularının çözüme bağlanması gerekiyordu. Nihayet, 1906 yılında başlayan İngiliz-Rus müzakereleri 31 Ağustos 1907'de bir anlaşma ile sonuçlandı. Bu anlaşmaya göre, iki devlet Tibet, Afganistan ve İran'ı aralarında paylaşacaklardı. Yine 1907 anlaşması ile İngiltere'nin Hindistan'ı güvence altına almış olduğu görülüyor (23). Bu anlaşma Vambery'nin bütün çabalarını boşa çıkarmış oluyordu. İngilizler, Türklerle değil de Ruslarla anlaşarak Profesörün tüm hayallerini yıkmışlardı. Vambery, gayet soğuk ve kırgın bir ifade ile kaleme aldığı mektubunda "geçici bir barış için çok yüklü bir fatura ödeyeceksiniz" diye yazarak, Londra'nın bu kararını nazik bir üslûpla protesto eder. (24). Bu tarihten sonra, Foreign Office'in bütün ısrarlarına rağmen, İstanbul'a gitmeyi reddedecektir. Peşveli Reşid Efendi'ye göre artık herşey bitmiştir. İngiltere'nin kesin bir şekilde Rusya'nın yanına geçmesi, Londra'yı İstanbul'a yakınlaştırmak ümitlerini tamamiyle ortadan kaldırmıştır. Bu koşullar altında İstanbul'a gitmesi anlamsız olacaktır.

258 SARAYDAKİ CASUS

Türkiye'de 1908 Devrimi ile Meşrutiyet ilân edilince, Vambery gerek WhitehaU'a gönderdiği raporunda ve gerek dünya basınına gönderdiği makalelerde Jön Türklere destek olunması için çırpınıp, durur:

TÜRKİYE'DEKİ SON GELİŞMELER

Belge No: 25 (20 Ekim 1907)

Sayın Bayım,

Türkiye'deki son gelişmeler hakkında size aşağıdaki raporu sunuyorum:

'Türkiye'deki Meşrutî Hareket Hakkında' Elli üç yılı aşkın bir süredir Türkiye'deki gerek siyasal, sosyal ve edebi akımlarla ve gerek ileri gelen devlet adamları ve hükümdarları ile

teması olan yegâne Avrupalı ola rak size Türkiye'deki son gelişmelere ve bu olayların Avrupa'da yaratacağı etkilere ilişkin görüşlerimi sunmak istiyorum.

Herşeyden önce, olayların bir anda patlak verişinin yarattığı sürpriz haklı görülmemelidir. Çünkü, bu gelişmeler Genç Türkiye partisinin bir süreden beri takip ettiği gizli faaliyetlerin doğal bir sonucudur. Bu örgütün faaliyetine başlaması geçen yüzyılın ellili yıllarına rastlar. Avrupa'da egemen olan kaniya göre bu partinin üyelerinin çoğu aydın Türklerden oluşmuştur; milletin büyük bir çoğunluğu ise bu hareketin dışında kalmıştır. Halbuki, bu hatalı bir değerlendirmedir. Çağdaş kültüre aşina her Türk -sanıldığı gibi aksine bu aydın Türklerin sayısı hayli kalabalıktır- Genç Türkiye partisinin gizli bir sempatanıdır. Partideki bazı gençlerin bu ismi maddi çıkarları için kullanıp Padişah'tan para sızdırdıklarını ve sonunda Abdülhamid'le anlaşarak harekete ihanet ettiklerini inkâr

260 SARAYDAKİ CASUS

etmiyorum. Fakat, pekçokları yurtiçinde ve dışında ideallerine bağlı kalarak gizlice yayınladıkları broşürler, kitaplar ve gazetelerle Abdülhamid istibdadını eleştirmiş, bu baskıcı yönetimin İslâmî geleneklerle uyuşmadığını, ülkeyi uçuruma sürüklediğini savunmuşlardır. Ahmed Rıza, Ahmed Saib, İsmail Hakkı, Abdullah Cevdet, Prens Sabahattin, Ali Haydar ve diğerleri Abdülhamid istibdadına karşı edebî kampanyayı yürütmüşler, hattâ bazıları Halife Ömer ve Ali'nin Kur'an'ın emirleri ve Peygamber'in meşveret sisteminden ayrıldıkları ve şahsî bir yönetim uyguladıkları için hakiki Müslümanlar tarafından katledilmelerinde olduğu gibi Padişah'm öldürülmesinin sevap olduğunu savunacak kadar ileri gitmişlerdi.

İşte, şu anda karşımda duran bu kitap ve bildiriler gizlice Türkiye'ye sokularak, tüm eyaletlere dağıtılıyordu. Bazı okuyucular onları titizlikle saklıyor, diğerleri ise okuduktan sonra derhal imha ediyorlardı. Zamanla ihtilâlcî hareretin ruhu ve eğilimi Türk toplumunun orta sınıfı diyebileceğimiz okuma-yazma bilen kısmı tarafından paylaşılmaya başladı. Yüksek sınıflara gelince, onlar arasında zaten çok azı samimiyetle Padişah'a bağlıydı. Bazıları her zaman Saray'dan uzak durmuş ve arada sırada Avrupa'daki ve Mısır'daki mültecilere maddi yardım göndermişlerdi. İşte, bu yüzden Padişah Türklere güvenemiyor, Kürtleri, Boşnakları ve Suriyelileri tercih ediyordu. Londra, Paris, Cenevre, Atina ve Kahire'den kaynaklanan ihtilâlcî ruhun, yönetimin durumunu oldukça sarstığını söylemek yeterli olur sanırım. Erzurum, Kastamonu, Van ve Bitlis ayaklanmaları Genç Türklerin ilk başarılı harekâtı olmuş ve

Ordu'nun ihaneti Padişah'm gözlerini bir anda gerçeğe açmıştır. Padişahla sırdaş olduğum ve görüşlerini bildiğim için onun yeni durum karşısındaki teslimiyetini oldukça yadırgadım.

Onun gözdesi olduğum zamanlarda kendisiyle yönetim

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 261

sistemi üzerinde tartışırken ona Yeniçerileri imha eden Sultan I. Mahmud'un bile nazırlarına danıştığını belirterek ılımlı bir liberasyonun Türkiye'deki şimdiki nesli tatmin edecek bir uygulama olacağını ifade etmiştim. Cevap olarak Hıristiyan teb'anm ihtilâlcî ruhlarına değinerek, onların bu reformları suistimal edeceklerini savunmuştu. Müslüman uyruklarına gelince, bana bir gün aynen şöyle dedi: "Avrupa'da hür kurumların zemini yüzyıllardır hazırlanmıştı. Şimdi siz benden burada aldığınız bir fideyi Asya'nın yabancı, çaküli ve engebeli toprağına ekmemi istiyorsunuz. Lütfen, izin verinde önce toprağı işleyeyim, sulama sistemini hazırlayayım. Daha sonra bu yeni bitkiyi toprağımıza naklederiz ve inanın, o zaman, buna benden fazla kimse sevinmeyecektir."

Kimse zamanın çalılıarı ve taşlan ayıklayıp Türk topraklarının meşrutî yaşam fidesinin ekilme gününün geldiğine inandığını iddia edemez. Hayır, orduda ve eyaletlerde giderek artan hoşnutsuzluk yaklaşmakta olan tehlikeye gözlerini açmış ve geçen Mayıs'tan beri bu buhrandan çıkış yollarını aramaya başlamıştı. Tahsin Paşa'dan aldığım bir mektuba göre Padişah, tüm yaşamı boyunca nefret ettiği ve çekindiğı önlemleri almak için kararlıdır. Onun her liberal kuruma karşı duyduğu nefreti ve küçümsemeyi hatırladıkça, Padişah'm kendisini ne kadar baskı altında hissettiğini düşünebiliyorum.

Şimdi Meşrutî Türkiye ile karşı karşıyayız. Bir Batı kurumunun Müslüman cemiyetine uyulanmasını göreceğiz. 1876 Meşrutiyeti deneyi bize yeterli izlenim verecek kadar uzun ömürlü olmamıştı. Bu tecrübeden sadece Şarklıların, iyi meclis hatibleri, akıcı konuşmacılar olabileceklerini görmüştük; bunu şimdi de göreceğiz. Acilen cevap bekleyen başka sorunlar da vardır. Meselâ (a) Meşrutî hayat Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğunluğunu oluşturan cahil halka uygun gelecek midir? (b) Bu tecrübenin sonucu

262 SARAYDAKİ CASUS

Türkiye'deki koşullar düzelecek midir, yoksa daha beter mi bozulacaktır? Herşeyden önce, geçen otuz yıl içinde ülkedeki Avrupa tipi eğitim kurumlarının ve Batı teknolojisinin gelişmesini hatırlamalıyız. Elli yıl önce Rüşdiye okullarını ıslah etme fikri bile cahil halk ve

yobazlar arasında çok büyük bir muhalefetle karşılaşırken bugün ida-diyelerle kolejlerin sonuçlan takdirle anılmaktadır. Bugün her aydın Türk çağdaş bilime vakıf; İngilizce, Fransızca veya Almancayı kusursuz konuşan bir centilmendir. Askerî ve sivil yönetim kadrosu Avrupa okullarında tahsil görmüştür. Şark tipi kıyafet tarihe karışmış, yerine Avrupa giysilerine yakın modeller benimsenmiştir. Türk'te büyük değişiklikler olmuş, modernleşmiştir; artık onun için "konuşulmaz" (unspeakable) Türk deyimini kullanılamaz.

Şimdi Türk toplumundaki bu sınıftı düşündüğümüzde meşrutî tecrübenin mutlu sonuçlar vereceğine inanabiliriz. Aslında, bu sınıf çoktan beridir Şark dikkatörlüğün-den özgürlüklerine kavuşmaya layıktı. Bu sınıf reformu ciddiye alacaktır. Ne var ki, bu sınıf azınlıkta olduğu için eski hayat tarzını savunan bağnazların tepkisi karşısında Kanun-ı Esasinin güvencesi olacak kadar güçlü değillerdir. İstanbul, İzmir, Erzurum, Harput, Halep, Beyrut, Şam ve diğer büyük şehirlerde meşrutiyetin kolaylıkla kök salacağını düşünebilirsiniz. Fakat, Kürtler, Bedeviler Yörükler ve diğer kanun dinlemez ilkel göçebe topluluklarının kendilerini değişen koşullara uydurmaları kolay olacak mıdır? İnatçı bağnaz mollalardan kaçının aydın vatanperver Şeyhülislâm'm düşüncelerini paylaşacağı söylenebilir? Müslüman unsurların değişmesi hakkında iyimser olmamalıyız. Budist Japonya'da olanlar Müslüman Asyası'nda uygulanamaz; üstelik Japonya'da aşağı sınıflar Müslüman dünyasında rastlanmayan bir aristokrasinin elinde oyuncaktan ibarettir.

Bir an Jön Türklerin Asya mutaassıplığını ve Müslü-

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 263

man gelenekçiliğini bertaraf edebildiklerini düşünsek bile Osmanlı İmparatorluğu'nun hem Asya hem de Avrupa topraklarındaki millet ve mezhepler arasında varolan düşmanlıkları unutmamalıyız. Jön Türklerin standardı "İttihat ve Terâkki", sloganları ise "Hürriyet, Müsavat ve Uhuvvet" olabilir; ama bu idealleri gerçekleştirmek hem zaman alacak, hem de yetenekli liderlerin çabalarına ihtiyaç gösterecektir. Dinin tüm günlük yaşamı etkilediği ve ulusal duygulann yerini aldığı cemiletlerde bir mezhebin taraftarlarının diğer mezhebin taraftarlarına karşı kıskırılması o kadar kolaydır ki! Kelimenin tam anlamıyla eşitlik uzun bir süre sadece temenni olarak kalmaya mahkûmdur. Jön Türkler din ayırımı yapmayan aydın ve özgür düşünceli kişiler oldukları için dindaşlarını olumlu yönde etkilemeye çalışacaklardır. Fakat, bir çiçekle bahar olmaz. Merhum Reşid, Fuad, Ali ve Kıbrıslı Paşalar aydın ve hoşgörülü insanlar olmalarına rağmen kitlenin muta-assıplığını aşamamışlardı. İktidardaki seleflerinin

pekçok imkânlarından yoksun olan Jön Türklerin onlardan daha başarılı olabilecekleri düşünülebilir mi?

Dinî düşüncelerin millî emellerle pekiştiği Avrupa Türkiyesi'nde eşitliğin sağlanması daha da umutsuzdur. Bir anlık heyecan patlaması tecrübesiz ve bilgisiz gözlemcileri aldatabilir, ama bağımsızlığın ne demek olduğunu tadan Bulgar, Sırp ve Rumların Türklerin egemenliğine katlanmaları artık sözkonusu değildir. Genç Türkiye en çekici vaatlerle azınlıkların karşısına çıkmakta, onlara inanılmaz bir özgürlük ve tolerans bahşetmektedir. Fakat, onlar imparatorluktaki değişik unsurları hiçbir zaman aynı siyasal bünye içinde biraraya getiremeyeceklerdir. Aynı çaba, daha olumlu şartların mevcut olduğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda dahi sonuç vermemiştir. Asya Türkiyesi'nde yönetenle yönetilenler arasındaki ilişkiler Avrupa Türkiyesi'ne kıyasla daha iyidir.

264 SARAYDAKİ CASUS

Çünkü, burada değişik unsurlar arasındaki ayrımlar o kadar fazla değildir. Ayrıca, bu yöredeki Türk egemenliği Avrupa' daki gibi şiddetli bir şekilde ahalinin üzerine yıkılmamıştır. Müslüman komşuları üzerinde hiçbir zaman ve hiçbir yerde çoğunluğu oluşturamayan Ermeniler Türkiye'den çok Rusya'dan çekinmektedirler. İyi ve dürüst bir yönetim, Bedevileri ve Kürtleri yağmacı huylarından vaz-geçirdiği takdirde hiçbir patırdı çıkarmayacaklardır. Suriyeli Araplara ve onların Hicaz ile Yemen'deki kardeşlerine gelince, onların Türk düşmanlığının görmernezlikten gelmek mümkün değildir. Fakat, onlar da meşrutî hayata ayak uydurmak zorunda kalacaklardır. Hele Hicaz Demiryolu ile Türkiye'nin eline çok iyi bir koz geçtiği günümüzde Türk-Arap ilişkilerinde büyük bir değişiklik beklemek yersiz olacaktır.

Meşrutî yönetimin İslam'ın ruhuna aykırı olmadığını, fakat aslında Peygamber tarafından emredildiğini savunan İttihatçıların yönetimdeki yolsuzluklara ve kötü alışkanlıklara son vermeleri, dürüst ve çalışkan bir yönetici kadrosu yaratmaları beklenebilir. Yine de Osmanlı İmparatorluğu'nun birdenbire canlanıvereceğine inanmak iyimserlik olacaktır. Bu, hem Ortadoğu'da hem de dolayısıyla Avrupa'da barışın devamını sağlayacak en önemli faktörlerden biri olacağı halde düşlerden sakınmalı ve yersiz hayal kurmamalıyız. Gerçeklere göz attığımızda, nihaî basan ümidi için şu koşullar gereklidir: Türkiye bu yolda yeni adımlar atabilmek için yeterli fonları bulabilecek midir? Genç Türkiye Partisi ülke yönetiminde dürüst ve vatansever kadrolar oluşturabilecek midir? Üzülerek söylemeliyim ki, bu görev yeni nesil için çok zor bir uğraş olacaktır. Üçüncü olarak, dış güçler Jön Türklerin yenileştirme

çabalarına müdahale edecekler midir? Eğer Jön Türkler anayasalarını aldıkları ülkelerden (Avrupa'dan) yardım isterlerse; ordunun ıslahında olduğu gibi bu sa-

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 265

hadaki işbirliğinin de olumlu sonuçlar vereceğinden eminim. Tabii ki, burada en doğru hareket, Türklerin İngiliz-leşmiş Müslüman Hindlilerin tecrübelerinden yararlanmak olacaktır.

Bütünüyle değerlendirdiğimizde. Meşrutiyet Türkiye-si'nin kültürel gelişme şansı kesinlikle mevcuttur. Eski rejimin kalıntısı olan suistimaller terk edilecek, Batı ile Doğu arasındaki ilişkiler yoğunlaştırılacak ve Türkiye'nin imkânlarının geliştirilmesine çalışılacaktır. Bu önemli yaran ise Saray'ın kişisel yönetimini sınırlandırması olacaktır ki, böylece Avrupa kabinelerinin Babiâli ile işbirliğine girişmeleri kolaylaşmış olacaktır. Yıllar önce Jön Türklerin yayın organlarında savundukları gerçekleşirse, Türkiye üzerinde tek bir Avrupa gücünün egemen olmasına izin verilmeyecek, değişen koşullarda İngiltere'nin Boğaziçi'ndeki eski durumuna kavuşması kolaylaşacaktır. İngiltere'deki yaygın kanıya göre, Müslümanların sempatilerini kazanmak için özel bir gayret göstermeye gerek yoktur. Çünkü, Hind Müslümanları, çoğunlukta olan Hindulara karşı durumlarını koruyabilmek için İngiliz otoriteleriyle iyi geçinmek zorundadırlar. Bu açıdan, İngiltere Hükümeti Müslümanları önemsememekte ve onlarla bir ittifaka girmeyi uygun bulmamaktadırlar. Bu aslında çok büyük bir hatadır. Türkiye'nin geleceği ne olursa olsun, Türkler hiçbir zaman yabancı saldırganlar karşısında kolay yutulur lokma olmadıklarını ispatlayacaklardır. Japonya'nın son başarısı Asyalıların gururunu okşamış kendilerine olan güvenlerini arttırmıştır. Hem, İngiltere niçin Ortadoğu'daki geleneksel siyasetini değiştirsin? Türkiye'ye verilecek manevî desteğin bir ittifaktan daha az masrafa mâlolacağı kuşkusuzdur. İngiltere Türkiye'ye göstermiş olduğu kayıtsızlığın faturasını ağır bir şekilde ödemiştir. Onun hatalanndan yararlanan rakibini altetmek imkânı İngiltere için halen mevcuttur. Türkler İngiltere'yi Doğu

266 SARAYDAKİ CASUS

Anadolu'daki bu davetsiz misafirlere tercih etmektedirler. Bu yüzden, Lord Grey'in Türkiye'deki Meşrutiyet yönetimine karşı olumlu tavn İngiltere'nin her dostu tarafından onaylanmalıdır. Umudumuz İngiltere'nin göstermiş olduğu bu anlayış ve toleransın diğer Büyük Güçler tarafından da paylaşılmasıdır. (25)

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON

EMEKLİ CASUS

Aslında Türkiye'nin yeni yöneticileri altında güçlenmesi yalnızca İngiltere için değil, dostu ve müttefiği Rusya'nın çıkarları için de hayati bir tehdit sayılabılırdi. Çünkü, eğer İttihatçılar basan kazanırlarsa, hilâli Ayasof-ya'nın ebedî süsü yapacak ve Türkiye'yi de Kafkasya, Kırım ve Balkanlar gibi eski vilâyetlerini istemeye kararlı, kuvvetli ve saldırgan bir güç haline getireceklerdi (26). Güçlü ve özgür bir Türkiye, Rusya için yutulması güç bir "demir leblebi" olmasından başka Asya uluslarına Batı emperyalizm zincirini koparan ilk örnek olarak tarihe geçecekti. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Grey, bu konudaki kuşkulannı dile getirirken "Türkiye gerçekten Meşrutiyet idaresini kurar ve bunu yaşatıp kuvvetlenirse, bu halin sonuçları daha ileriye varır. Bunun Mısır'da etkileri müthiş olur; tâ Hindistan'da da kendini hissettirir. Şimdiye kadar her nerede Müslüman tebamız varsa onlara diyebildik ki, dinlerinin başkanı tarafından idare edilen ülkelerde acımasız bir istibdat vardır^ Halbuki bizim istibdadımız şefkatlidir... Fakat Türkiye'de şimdi parlamento hayatı başlarsa ve işler de düzelirse Mısır'da Meşrutiyet isteği çok güçlenecek, bizim buna karşı koyma gücümüz çok azalacaktır" diyecekti (27). İşte, bu endişelerle İngilizler Türkiye ile olan ilişkilerini giderek gerginleştirecek ve sonunda iki millet Birinci Dünya Savaşı'nda kendilerini düşman kamplarda bulacaklardı (28).

Bütün çabalannın heba edildiğini ve İngiltere'nin artık kendisine ihtiyacı kalmadığını gören Vambrey, evine kapanacak ve kendini bilimsel çalışmalanna adayacaktır. Ne var ki, Avusturya Dışişleri Bakanı Baron Alois von Aehrenthal onu bu terkedilmiş durumdan kurtarmak amacıyla tanınmış Türkolog'la 1908 Kasım'ında görüşecek ve kendisine dünya kamuoyunda Avusturya lehine

268 SARAYDAKİ CASUS

açıklamalar yapmasını önerecektir. Bir Macar olarak Avusturyalı efendilerinden hiç hazzetmeyen Vambrey, bu öneriyi mükâfatı ile birlikte reddedecektir. Bunun üzerine Aehrenthal kendisinden dostu olduklarını bildiği Jön Türkleri yatıştırmasını rica eder. Bilindiği gibi, 1908 Dev-rimi'nin istikrarsız ortamını fırsat bilen Avusturya-Maca-ristan, hukuken Osmanlı Devleti'nin fakat fiilen kendi yönetimi altında bulunan Bosna-Hersek'i tamamen ilhak etmiştir. Buna karşılık Türkler, Avusturya mallarını boykot kararını almışlar ve bunu derhal uygulamışlardı. Aehrenthal Türklerin bu tedbirinin Avusturya'ya yüzlerce

milyon zarara yol açtığını belirterek, Vambery'nin Avusturya mallarına uygulanan boykotu kaldırmaları için Türk dostlarını ikna etmesini isteyecektir. Vambery'nin gözlemlerine göre, Baron Aehrenthal büyük bir panik içindedir; Türklerle silahlı bir çatışmaya girmekten dehşetle çekinmektedir. Aehrenthal'ın bu tutumundan Vambery, Türkler biraz daha direnirlerse, Avusturya'nın teslim olacağını çıkaracaktır (29). Ne var ki, geri adım atan Türkler olacaktır. Vambery'nin Avusturya'nın bu telaşını İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na bildirdiği gibi, Türk dostlarına da iletip iletmediğini bilmiyoruz.

İttihatçılara destek sağlamak amacıyla birkaç kere kendiliğinden İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na yazan Vambery'ye Londra artık cevap vermeye bile değer bulmayınca, ünlü casus Londra'dan emekliliğini istemeye karar verir. Lord Salisbury'den başkanlığı devralan Arthur Balfour'a yıllardan beridir İngiliz çıkarlarına yaptığı hizmetlerin dökümünü vererek, ölünceye kadar kendisine ödenmek üzere yıllık bir emeklilik sigortası bağlanmasını rica eder. Vambery'nin talebini inceleyen Dışişleri Bakanlığı olumlu cevap verince gerekli işlemlere başlanır. Mesele Hazine'ye aktarılınca, İngilizler Vambery'den kendilerine doğum ilmi haberini yollamasını isterler. Ne var ki, kita-

Vambery'nin ünlü Jön Türk Dr. Abdullah Cevdet'e mektubu. Kaynak: TC. D15 İşleri Bakanlığı, Hazine i Evrak :)24 numaralı dosyadan.

s

*|

30 teşrinievvel 1900

Faziletli) beyefendi hazretleri.

Aferin hezor aferin zatı nliyrnize risalenizi mütalaa ederken kâşki sizin gibi ğayyur vo vatanperver Osmanlılar çoğalırssa deyu temenna etdlm acaba bu risaleniz Tûrkcoye tercüme olunmaz mı düşünürüm kadir ve kıymetiniz İstambulda ve bilhassa sarayı hümayunda elbette malumdur ve liyakatını-7.a göre müstahdem olmadıkınıza sahilen taaccüb ederim efendim Pcşteden ğayyur âliyeniz ittifak ederse bir sabık dervişin hücreğine teşrif buyurmalarımı rica eder

Oainiz Vamberl

bımızın başında da belirttiğimiz gibi, XIX. yüzyıl Macaristan'ında Musevilerin nüfus kütüklerine yazılma zorun luluğu olmadığı için Vambery, kendisinden istenen bu belgeyi sağlayamayacaktır.

Hazine ise bu belge düzenlenmeden, emekli sigortası bağlanmayacağını Dışişleri Bakanlığı'na bildirir. Dışişleri Bakanlığı ise Vambery'ye yazarak, bu bürokratik engelin aşılmasına yardımcı olacağını, fakat buna karşılık bir koşul ileri sürer: Vambery, Foreign Office'in 1889dan itibaren kendisine yazmış olduğu tüm mektup, yazışma ve direktifleri iade edecektir. Çünkü, Londra oldukça yaşlanmış ola Majestelerinin sabık ajanının ağzını sıkı tutmadığından kuşkulmaktadır. Gerçekten de, Vambery, yetmişini aşmış, bunamaya başlamıştır. Öğleden sonraki alışagelmış yürüyüşlerinde Tuna kıyılarındaki balıkçılara İngilizlerin kendisine verdiği çetin görevi, Sultan Hamid'le neler görüştüğünü anlatmaktadır. Londra'nın bu istediğini yerine getirmekten başka çaresi olmayan Vambery, 1889 ile 1908 yılları arasında Whitehall'da görev yapmış Dışişleri genel sekreterlerinin 76 mektubunu iade edecek, yalnız bir tanesini kendisine ayıracaktır (30). Mektupları aldıktan sonra emekli maaşını keserler endişesiyle Vambery, en önemli gördüğü belgeyi alıkoymayı düşünmüş olabilir.

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 271

Trajedi ve Son

1913 yılının 14 Eylül'ünü 15'ine bağlayan gece rahat uykusunda dünyayı terkeden Vambery, geride gözü yaşlı bir eş (Cornelia Vambery), bir evlâd (Rüstem), bir gelin (Olga) ve iki torun (George ve Robert) bırakacaktır. Evde oldukça disiplinli bir baba olan Arminius, yaşamı boyunca oğlu Rüstem'in Türkolojiye yönelmesi için elinden geleni yapmıştır. Babasının zoruyla girdiği sınavların hiçbirisini veremeyen Rüstem; Budapeşte, Halle (Almanya) ve Cenevre üniversitelerinde parlak bir hukuk tahsili yapacak ve yirmibeş yaşında bir genç bir hukuk doktoru olarak 1897de baroya katılacaktır. Pederşahî aile geleneğine inanmış Vambery'nin oğlunun evliliğinde de söz sahibi olması beklenirdi. Nitekim, Vambery alışılmış gezilerinden birinde Budapeşte'nin tanınmış "piyasa" caddelerinden biri olan Korso'da kendisine sağlıklı torunlar verebilecek güzel bir kız görecektir. Bastonunu genç kızın adımlarına uydurarak, müstakbel gelininin peşine düşer ve ailesinin evini öğrenir. İleride yaratılan fırsat ile Olga, Rüstem ile karşılaştırılınca, oğlu bu kez nasılsa babasının seçimine karşı çıkmaz. Ne var ki, düğün hazırlıkları yapılırken baba Vambery fikrini değiştirecektir.

Oğlunun mutluluğunun bu evliliğe bağlı olduğunu yakarması karşısında Vambery, "Mutluluk dediğin insan zihninin belirli bir kıvrımından başka nedir ki?" diyerek katı bir tutum sergiler. 9 Mayıs 1899'da yapılan nikâh töreninde büyük Vambery yoktur. Anne Vambery'nin çabalarına rağmen oğluna maddî destek olmayı, hattâ görüşmeyi bile reddeden Arminius, İngiltere Kralı'nın hatırlatması olmasa idi, belki bu kaprisini daha da sürdürecekti. Şöyle ki, 1904'de Kral Edward'm konuğu olarak Windsor'da kalan Vambery'ye Majesteleri önlerinde oynayan veliaht Prens George'un dört oğlunu işaret ederek, "Henüz sizde torun yok galiba.

272 SARAYDAKİ CASUS

değil mi profesör? der. "Maalesef, majesteleri" diye cevaplayan Vambery'nin burukluğunu Rüstem de kavramaktan aciz değildi. Aile ilişkilerini yeniden onaracak bir torunun doğumu ile Vambery, derhâl zamanın İngiltere Kralı George'a yazarak, haşmetlûnun torununa isim babası olmasını kabul buyurmalarını rica eder. İngiliz hanedanının takdisini kazanan George, 1928'de 23 yaşının baharında tifodan hayatını kaybedecektir. İyi bir kri-minolojist olarak uluslararası bir şöhrete sahip olan Rüstem; Türkoloji'de olmasa bile İngilizlere olan yakınlığından ötürü babasının yolunu izleyecek ve 1921-4 yılları arasında İngiltere'nin Macaristan delegasyonunun başda-nışmanlığını yapacaktır. İkinci Dünya Savaşı'nda Nazilerin Macaristan'a girişi ile ailesi önce İngiltere'ye kaçacak, daha sonra ise Amerika'ya yerleşecektir. Bugün hayatta olan Vambery, Rüstem'in ikinci oğlu Robert'tir ve A.B.D.nde yaşamaktadır (32).

Budapeşte'nin Kerepesi mezarlığındaki hazin tören sırasında eşinin kara toprağa indirildiğini yaşlı gözlerle seyreden Cornelia, belki de ünlü casusun uluslararası uğraşlarının yanında daima ikinci plana itilmesini, Armini-us'un hayatındaki yegâne kadın olmasıyla -dişiliğe özgü bir kıskançlıkla- karşılıyor, bunda teselli buluyordu. Ne var ki, Vambery'yi son toprak pelerini örttükten biraz sonra özel bir arabadan inerek, mezara doğru yaklaşan siyah matem elbisesinin kapatamadığı zengin ve asil tavırlı güzel bir kadın mezara bir buket çiçek koyarak, çevrenin meraklı bakışları arasında hızla uzaklaşacaktır. Kimdi bu hanımefendi? Acaba Vambery'nin evden uzak kaldığı günlerde devletlerarası sorunların endişelerine ortak ettiği fedakâr bir omuz mu? Bu konuda arşivler suskundur.

Ailesinin dışında, arkasında kendi kendini yetiştirmiş bir mücadele adamı olarak büyük bir servet bırakan

Vambery, bugün bile ününü Orta Asya'da bizzat gözlemler yapabilmeyi ve bu tecrübelerini bilimsel bir yöntemle birleştirip, kağıda dökülebilmeyi başarmış dünyanın ender doğubilimcilerinden biri olarak sürdürmektedir. Onun açtığı yoldan ilerleyen yabancı araştırmacılar, Vambery'nin Macarların kökenine ilişkin teorilerini eleştirse bile, tanınmış Türkolog'un bu konudaki çalışmalarının çığır açıcı özelliğini vurgulamaktan kendilerini alamamaktadırlar. Bizim için ise Vambery'nin ayrı bir yeri vardır. O, araştırmalarıyla dikkatimizi Orta Asya'ya çekerek, tarihimizi milâttan en az ikibin yıl öncesine değin uzatmış, millî kültürümüzün vazgeçilmez bir boyutunun kazandırılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Ayrıca, bu bağlamda Vambery Oryantalizmi'ndeki vurgulama farkını da kaydetmek isteriz. Sırf Batı normlarına uymuyor diye Türk çahşmalanna küçümseyici bir gözlükle bakmayı bir yöntem alışkanlığı haline getiren bazı peşin hükümlü yabancı Doğubilimcilere kıyasla Vambery, her zaman Avrupa karşısında Türk uygarlığının üstünlüğünü savunmuş gerçek bir ilim adamı ve Türk dostu olarak hatırlanmalıdır. Vambery'nin kalemi ve casusluğu da dahil olmak üzere diğer ikna araçlarıyla savunduğu ülkelerin dökümü çıkanlacak olursa, bu envanterde Türkiye'nin en ağırlıklı konuma sahip olduğu görülecektir. Diğer uğraşlanm yanında anavatanı olan Macaristan'ı yeterince kollamadığı izlenimine kapılan yurttaşları bu ünlü ismi bir süre an-mamayı tercih etmişlerse bile, 1954'te "Büyük Macarlar" serisinden çıkan pullardan 50 filerini ona ayıracaklardı. Çok geçmeden Macar Akademisi üstün filolojik yeteneklere her yıl bir "Vambery madalyası"nm verilmesini ilke olarak kabul edecekti. 1970'de Eotvas Lorand Üniversite-si'nin Türkoloji Bölümü'nün açılışında mezarı başında bir anma günü düzenlenerek, törende kabrine şu levha yerleştirilecektir: "Arminius Vambery: 1832-1913, Asya

274 SARAYDAKİ CASUS

kâşifi. Üniversite profesörü, Macar Akademisi üyesi. "Yine bugün Birleşmiş Milletlerin Macaristan misyonu olan evi Belgrad Rakpart 24 numaranın -Vambery zamanında 19 Frenc Jozsef Rakpart idi- kapısındaki plaket bu ünlü Türkoloğun anısını yaşatmaktadır. İngiltere başkentinin güneydoğusuna düşen 18. bölümde kısa bir yürüyüş yapanlar, Vernham ile Plum sokakları arasındaki "Vambery Caddesi"ni göreceklerdir. Ayrıca, 1930'lann İngiliz gazetelerine göz gezdirenler Vambery isminin baş sayfalarda yer aldığına da şahit olacaklardır. Vambery adının verildiği bir İngiliz balıkçı gemisi İzlanda sularında yasak avlanma yaptığı gerekçesiyle bir süre iki ülke arasında siyasî gerginleşmeye neden olacaktır ki, ünlü Türkoloğun diğer faaliyetlerini bilen bizler için bu rastlantı kaderin muzip bir oyunu

olarak nitelendirilmelidir. Türkiye'de Vambery'nin anısına ithaf edilen kadirşinaslık sembolleri ise bu satırların yazarının gözünden kaçmıştır!

Yine de biz Vambery'nin akademik şöhretinin, yaşamındaki çabaların hedefi değil, sonuca olduğuna inanıyoruz. Yukarıdaki belgelerinde tanıklık ettiği gibi, Vambery ününü üniversite kürsülerinde veya kütüphanelerde değil, dışişleri bakanlıklarının ve sarayların lobilerinde aramıştır. Benlik duygusunun tüm karakterini kapladığı bir Vambery, hiç bir zaman ulusal sınırlar içindeki akvaryumda olağan uğraşlara kendini vermekten tatmin olacak yaradılıştaki bir insan değildi. Çeşitli sadakat bağları ile ilişkisi olduğu odakları, kendi kafasında oluşturduğu hedefe doğru yöneltmeyi uluslararası düzeydeki siyasal etkinliğine olan inancının bir gereği olarak görmüştü. Ulusu olarak Macarların, ırkdaşı olarak gördüğü Türklerin, ümmeti olarak ise Musevilerin ayrı sorunlarına ortak bir çözüm bulunabileceğine ve bu çok değişkenli denklemi çözecek anahtarın da fikri açıdan demokrasi ilkelerine saygı duyduğu İngiltere olduğuna yürekten inan-

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 275

mişti. İşte, bu nedenlerle İngilizlerin onu majestelerinin gizli servisine alma önerisini sevinerek kabullenmiş, düşlediği amacına ulaşabilmek için en uygun aracı olduğuna yürekten inanmıştı. İşte, bu nedenlerle İngilizlerin onu majestelerinin gizli servisine alma önerisini sevinerek kabullenmiş, düşlediği amacına ulaşabilmek için en uygun aracı bulunduğunu sanmıştı. Dıştan ilk bakışta Intelligence Service'den maaş alan Vambery'nin aynı zamanda Sultan II. Abdülhamid'e de yardım elini uzatıp, Britanik Majestelerinin hükümeti nezdinde, Osmanlı Devleti'nin sözcülüğünü yapması; ya da Padişah'ın adamı iken bir yandan ona Siyonistlerin tezini benimsetmeye çalışması ve bütün bu çerçevede her zaman Macar milliyetçisi hüviyetini koruması çelişkili gibi gözükebilir. Ancak, Vambery'nin uygulama programı içerisinde bu unsurlar sökülüp-taki-lan bir bilmecenin, yerlerine oturtulduğu takdirde, birbirini tamamlamak suretiyle bütün bir şekil vereceği parça-lanydı. Vambery'nin zihnindeki bu bilmece XIX. ve XX. yüzyılın ünlü Şark Meselesi'nden başka bir şey değildi ve o bu sorunu bu konuda kimseye nasip olmayan bilgi, gözlem ve tecrübeleriyle çözümleyerek uluslararası ilişkiler tarihine unutulmayacak bir isim olarak geçmek istiyordu.

Evet, Vambery İngiliz İstihbaratı'nın gizli bir ajanı, İngiltere'nin Sultan Hamid nezdindeki casusudur. Buna rağmen, kendisi aslında kopma sürecine girmiş Türk-İngiliz ilişkilerini yeniden onarmak istediğini yürekten du-' yarak bu hizmete talip olmuş bir prensip adamıdır.

Çok sevdiği ve Macar oluşu nedeniyle aynı ırksal kökenlere sahip olmakla övündüğü Türk ulusunun, Rus tehdidi karşısındaki yazgısının ancak liberal kurumlarını takdir ettiği ve dünyada özgürlük şampiyonu olarak gördüğü İngiltere'nin yardımı ile esenliğe ulaşabileceğine inanmaktadır. II. Abdülhamid kendisine İngiliz ajanı olduğunu sorduğunda, "Ben buraya kendi isteğimle iki dostumu, İngilizler ve Türkleri banıştırabilmek amacıyla geldim. Bazı anlaşmazlıklar dolayısıyla bu iki arkadaşımın birbirlerine yabancılaşmış olduklarını üzümlere tesbit ettim. Aralarında herhangi bir dostluk ittifakının akid edilmesine engel olan meselelerin çözümlenebilmesi için gönüllü olarak hizmet vermeye talip oldum" diyecektir. Yine aynı Vambery, amacına uygun olarak İngiltere'yi, kendi görüşüne göre, yanlış politikasından dolayı cesaretle uyarılabilecek, Türkiye'ye ilişkin stratejilerinde Whitehall'a öğüt vermekten çekinmeyecektir: "Asya'daki nüfuzunu güçlendirmek isteyen bir İngiltere için Osmanlı İmparatorluğu ne kadar uzun yaşarsa, Çin'den Boğaziçi'ne değin uzanan Rus tehlikesini dengelemek o kadar kolay olur. Yazıktır ki, İngiliz dış politikası ifratla tefrit arasında bocalamış; Kırım Savaşı'ndaki dostluktan Gladstone'un pılı pırtılarını toplayarak Avrupa'dan atılmalarını savunmaya dek gelmiştir... Şimdi, kaybedilmiş yerimizi kazanmak zamanıdır. Türkiye'deki siyasal koşullara uygun politikalar tatbik edilmek suretiyle İngiltere'nin Boğaziçi'ndeki konumunu yeniden sağlamlaştırılması çok yararlı olacaktır."

Vambery, eğer Osmanlı'yı İngiltere ile banştıramazsa, tek başına ülkesinin toprak bütünlüğünü ve siyasî bağımsızlığını koruyamayacağını anladığı bir kriz ortaya çıkarsa. Padişahın kendisine müttefik olarak Almanya'yı angaje edebileceğinden korkuyordu. Zaten Kayzer II. Wil-helm bu fırsatı uzun süredir kollamıyor muydu? II. Re-ich'm doğuya doğru açılması, kuşkusuz aynı ülkenin Balkanlar'da da ağırlık kazanmasına neden olacaktı. Bu da sırtını güçlü müttefikleri Almanya'ya dayamış Avusturyalıların iki-başlı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda Macarlara kıyasla daha üstün bir konuma kavuşmalarını sağlardı ki, bir Macar yurttaşı olarak devletinin komşularının tahakkümüne girmesine Vambery'nin tahammülü

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 277

yoktu. Macaristan'ın millî çıkarları, Vambery'ye göre, dolaylı da olsa, Alman yayılmacılığına sed çekecek İngiliz nüfusunun Ortadoğu'da yeniden kazandırılmasına bağlıydı.

Vambery'yi düşündüren ise İngilizlerin Osmanlılarla anlaşmak konusunda isteksiz davranmaları, Padişah'la bir ittifak oluşturabilmeleri için bu ülkede liberal ilkeler ışığında ıslahat yapılmasını şart koşmalarıydı. Vambery kişi hak ve özgürlüklerinin şampiyonu olarak gördüğü parlamentarizmin kalesi İngiltere'nin iç politika kaygıları ile otokrat bir Osmanlı Devleti ile uluslararası ilişkilerde kaderini birleştirmekten çekinebileceğini takdir ediyordu. Ancak, İngiltere'nin arzuladığı anlamda gayr-i müslim azınlıklara adem-i merkeziyet kazandıracak reformların, hele. bu azınlıklar Ermeni ayrılıkçıları ise, Sultan Hamid tarafından hiçbir zaman kabul edilmeyeceğini de gayet iyi biliyordu. Ne kadar liberalizmin savunucusu olursa olsun, Vambery dış politikada gerçekçi olunması, dış güvenlik gereklerinin iç politika endişeleriyle boşa harcanmaması taraftarıydı. İngiltere'nin reform fikrini ileri sürdüğü günlerde Siyonistlerin kendisine başvurusu, Vambery'ye belki de beklediği fırsatın ayağına geldiğini müjdelemişti. Ermenilere kıyasla Osmanlı İmparatorluğunda Museviler, her dönem yönetime bağlı kalmışlar, hiçbir zaman ayrı bir siyasal ünite kurmak gibi fikirlere önem vermemişlerdi. Üstelik, Siyonistlerin bile öngördüğü program, Osmanlı sınırları içinde Filistin'e yurt dışından Musevî kolonizasyonunun sağlanabilmesi için devletin hükümlerlik haklarını zedelemeyecek bazı iktisadî ve mülkî düzenlemelerden ibaretti. Vambery'ye göre. Padişah Siyonistlere, gözboyama kabilinden dahi ols?, bazı tavizler verirse, bu gelişmeler azınlık reformu bekleyen İngiltere'de memnuniyetle karşılanacak ve II. Abdülhamid'in yumuşadığını gören Londra artık Osmanlı ittifakı

278 SARAYDAKİ CASUS

teklifini reddetmeye sebep bulamayacaktır. Dahası, eğer Siyonistler sözlerinde samimî iseler, maddî imkânlarını Osmanlıların emrine sunmayı tasarlamışlardır. Musevilerin parasal güçleri ile takviye edilen Osmanlı Devleti gibi askerî açıdan halen şöhretini yitirmeyen bir imparatorluk, İngiltere için gerçekten cazip bir müttefik olacaktır. Vambery'ye göre, bu arada en uygar uluslar tarafından bile eziyet ve aşağılanmaya maruz kalan Museviler de Osmanlı himâyesi ve hoşgörüsü altında Arz-ı Mevud'larına kavuşmuş olacaklardır. Vambery'nin işlek zihni durak tanımamaktadır: Vambery'ye kalırsa, kimbilir Siyonistler Padişah'ı kuşkuvarında haklı çıkartmaz ve ülkeye yararlı bir unsur olarak kendilerini ispat edebilirlerse, belki Sultan Hamid'in reformlar konusundaki direnci kırılabilir, imparatorluk yeni düzenlemelerle Kanunî sağlığına kavuşabilir. Ayrıca, Siyonistler bu davranışlarıyla Padişah'ın gönlünü kazanabilirlerse, Osmanlı organizmasını içten kemiren diğer ayrılıkçı unsurlar da uzlaşmayı

yeğler ve millî emellerini "Osmanlılık" ideolojisi ile uzlaştı-nlabilecek bir kalıpla savunmaları gerçekleşebilir.

Vambery master planının son dişlisi olarak bir casusun siyasal tercihlerine bir kez daha değinmekte yarar vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi Vambery, özgürlüklerin güvence altına alındığı parlamenter rejim tutkunudur. Bu nedenle İngiltere'ye hayran ve Almanya'ya soğuk olduğunu görmüştük. Başta Macaristan ve Osmanlı Devleti olmak üzere bu ilkelerin bütün dünyaca benimsenmesini ister. Vambery, Türklerin tarih boyunca kurmuş oldukları devletlerde, zamanın şartları çerçevesinde, ne kadar insan haklarına saygılı hoşgörülü hukukî düzenler kurduklarını bilen bir araştırmacıdır. Üstelik, İslâmî akidelerdeki cumhur ve meşveret kavramlarının Batı Avrupa'daki parlamenter sistemle ne kadar rahat bir şekilde uzlaştılabileceğini de bilmektedir. Osmanlıların da bu sistemi uyum

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 279

içinde yürütebileceklerine güveni vardır. İngiltere ile ittifak eden Osmanlı üzerinde liberal müttefiğin telkinlerinin yapıcı olacağına da emindir. Hem zaten, Vambery'ye göre, Orta Asya'da gördüğü otokratik rejimlere oranla Osmanlı Devleti bu açıdan en ileri Şark devleti değil midir? Bu çerçeve içinde değerlendirildiğinde Vambery, İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin elele vermesini aynı zamanda dünyada Almanya ve Rusya gibi reaksiyoner devletlere karşı özgür rejimlerin zaferi olarak değerlendirmek istemektedir.

•Tekrar kısa çizgilerle özetlenecek olursa, demek ki Vambery, ilişkileri zedelenmeye başlamış İngilizlerle, Filistin'de bazı tavizler karşılığında Siyonistlerce desteklenen Osmanlıları birleştirecek, böylece bir yandan Rusların Orta Asya ve Ortadoğu'daki, diğer yandan da Almanya ve Avusturya'nın Doğu Avrupa, Balkanlar ve Ortadoğu'daki yayılcılığına engel olunacaktı. Batı'nın ve Doğu'nun en güçlü ve liberal rejimlerinin ittifakı sonucunda da yeryüzünde otokratik ve yayılcı güçlere karşı caydırıcı nitelikte bir "devletlerarası kolektif güvenlik sistemi" oluşturulabilecekti.

Kısacası, belki de Vambery dünya için içte parlamenter rejimin egemen olduğu ve dış alanda ise İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin polislik yaptığı "yeni bir uluslararası düzen" kurmak düşü ve çabasmdaydı. Ne var ki, bu düzenin ekseni üzerinde kurulacağı İngiltere'nin Ortadoğu politikası Vambery programının tam tersi doğrultuda değişmiş, Londra Almanya'ya karşı Rus dostluğunu kazanmakta medet ummuştu. Üstelik, Whitehall Çarlığın isteklerinin ve geleneksel politikalarının doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nu iç isyanlar yoluyla

parçalamaya yönelmişti. Bu gelişmeler Padişah'ı oldukça tedirgin etmiş, Siyonizm de dahil olmak üzere tüm azınlık hareketlerine ve ıslahat önerilerine karşı daha duyarlı olmuştu. İngiltere'nin sırt çevirdiği Padişah, XX. yüzyılın başında

280 SARAYDAKİ CASUS

I

giderek gerginleşen devletlerarası politikada devlet gemisini "kesin tarafsızlık" rotasında tutamayacağını anlamış ve azametli Almanya limanına sığınmaya karar vermiştir. Durum Doğu'da böyle iken, Batı'da ardında güçlü Almanya'nın desteği ile Avusturya, Macaristan'ı tümüyle bünyesinde eritmeye hazırlanıyordu. Böylece Vambery dominosunun taşlarının tümü birbiri ardısıra düşmüş oluyordu. Vambery'nin asıl trajedisi ise onun bu umutsuz çırpınışlarını -bırakınız ailesini- sorunlarını çözümlmek için bitkin duruma düştüğü tarafların bile paylaşmamasıydı. İçine kapanık Macaristan'da Vambery, diğer ülkelerle olan ilişkilerinden dolayı daima kuşkuyla karşılanmış; hele Alman nüfuzunun arttığı son demlerinde kendisine "vatan haini" olarak bakılmıştı. Siyonistlerin lideri Dr. Herzl çoğu zaman onun samimi olmadığını kendisini oyalamaya çalıştığını düşünmüş; hattâ II. Abdülhamid'in huzuruna alınmasını sağlayan Vambery'ye bu hizmetinin maddî karşılığını gönderme görevini bile yerine getirmemişti. Ne var ki, yukarıda da gördüğümüz gibi Vambery, 191 l'de Herzl'in ölümünün üzerinden yedi sene geçmesine rağmen, Siyonistleri Babiâli'nin yeni kiracılarına karşı kollamaktan kaçınmamıştı. İngilizler ise eğer onu ilk başta Osmanlılarla aralarında bir yumuşama sağlanabilmesi için isteklerine uygun bir arabulucu olarak görmüşlerse bile, daha sonraları Rusya'ya yakınlaştıkça, onu düşman kampına nüfuz etmiş gizli ve önemli bir istihbarat kaynağı bir "köstebek" olarak kullanacaklardı. Osmanlılar ise Vambery'nin İngiltere ittifakı projesinin akıntıya kürek çekmek türünden bir örnekle açıklanabileceğini anlamışlardı. II. Abdülhamid; Türk dostu olan Vambery'yi kısa zamanda kendi safına çekmiş, onun kanalıyla bazı mesajların "sahibinin sesinden" Londra'ya iletilmesini sağlamıştı. Yine de II. Abdülhamid Vambery'yi anlayan ve iyi niyetli çabalarını takdir eden yegâne patrondu. Ancak,

HAYÂL KIRIKLIĞI VE SON 281

Padişah, "Dost acı söyler" atasözünden hareketle onu İngiltere'nin alsıl amacının ne olduğuna inandırmak için çaba sarfetmiş; Vambery İngilizleri ikna edebileceğini tekrarladıkça onunla çocuklar gibi kavga etmekten (ve sonunda barışmaktan) çekinmemişti. Ne var ki, doğru yol

olduğuna inandığı ve adetâ kutsal bir misyon gibi kendini adadığı hedefine erişmek için yaşamının sonuna kadar tek başına m¼cadele edecektir. Öyle ki, son nefesini verdiği sabah, Londra Times gazetesinde İngiliz dış politikasını uyarıcı bir makalesi yayınlanmaktaydı.

282 SARAYDAKİ CASUS

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

- (1) Bu hususta Padişah'ın iki muhtırası da mevcuttur. Bunlar için, bkz: Başbakanlık Arşivi (bundan sonra BA), Yıldız Esas Evrakı (bundan sonra YEE) 9/2645/77 ve 9/2641/72.
- (2) Die Grose Politik der Europaischen Kabinette (1871-1914), Berlin, 1922, C. X, evrak no. 2371, 2372 ve 2381; Hatzfeldt'den Holstein'e, 30, 31 Temmuz ve 5 Ağustos 1895 tarihli muhtıralar, PRO, Cabinet Papers 37/31/10, Lord Salisbury nin 4 Temmuz 1892 tarihli muhtırası. Ayrıca, bkz: M. S. Anderson, The Great Powers and the Near East (1774-1923), (London, 1970), s. 127-130 ve E. Kadourie, England and the Middle East, (Sussex, 1978), s. 21.
- (3) PRO, FO. 800/32, 4 Haziran 1889; benzeri bir ifade için, ayrıca bkz: BA, YEE, 8/1108/77.
- (4) Y. Öztuna, Türkiye Tarihi, C. 12, (İstanbul, 1967), s. 167-169.
- (5) Hornik, a.g.m., s. 622-3.
- (6) G. Mann, The History of Germany Since 1789, (Middlesex, 1974), viii, bölüm; I. Geiss, German Foreign Policy (1871-1914), (London, 1976) ve H. Halborn, The History of Modern Germany, (London, 1969), s. 298-368.
- (7) Documents Diplomatiques Français (1871-1914), 1. seri, C. 12, evrak no: 88 ve 144, Courcel'den Hanotaux'ya, 12 ve 29 Temmuz 1895; G. P. Gooch ve H. Temperley (der.), British Documents on the Origins of the War (1898-1914), C. 6, ek iv, Salisbury'den Iwan-Muller'e, 31 Ağustos 1896, Ayrıca, bkz; Lady Gwendolen Cecil, Life of Robert Marquis of Salisbury, C. 2, 1921, s. 79.
- (8) Ermeni Sorunu için sadece iki kaynak eser vermekte yetineceğiz: Osmanlı Dahiliye Nezâreti, Ermeni Komitelerinin Amal ve Hareket-i İhtilâliyesi, (İstanbul, 1332), ve Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meseleleri, (Ankara, 1950).

(9) PRO, FO. 800/32, 6 Haziran 1889. Vambery'nin bu kuşkularını tarafsız başka gözlemciler de paylaşmaktaydı: Ardern G. Hulme-Beamon, Twenty Years in the Near East, (London, 1898), s. 302-311.

"REŞİD EFENDİ" 283

(10) PROF, FO. 800/32, 22 Ekim 1889.

(11) PROF. FO. 800/33, 1 Kasım 1895.

(12) Bu hususta benim makaleme bakınız: "Şark meselesi ve II.

Abdülhamid'in Garp Politikaları (1876-1909)", Osmanlı Araştırmaları, C. III, (İstanbul, 1982), s. 267.

(13) II. Abdülhamid'in "Pan-İslam" politikasının tesirleri için

bkz; Great Britain, Her Majesty's Stationary Office, Handbook no. 10, Mohammedanism in Asia, (London, 1920).

(14) PROF, FO. 800/32, 10 Şubat 1894.

(15) Vambery, Story..., s. 364-5.

(16) Vambery'nin Jön Türklerle muntazam yazışmaları vardır.

Mizancı Murad Bey'le olan mektuplaşmaları için, bkz.: Bi-rol Emil, Mizancı Murad Bey: Hayati ve Eserleri, (İstanbul, 1979), ş. 255-257.

(17) Dışişleri Bakanlığı, Hazine-i Evrak Arşivi, İstanbul, Dosya

no. 324, evrak no. 4629/46 (28 Nisan 1898); 31845/34 (5 Mart 1899); 1454/9 (27 Şubat 1899), Lütfi Bey'den Tevfik Paşa'ya mektup ve raporlar.

(18) Tunah Hilmi, Peşte'de Reşid Efendi ile. Kahire, 1317.

(19) Vambery, The Future of Constitutional Turkey", The Nineteenth Century and After, (March, 1909), s. 361-2.

(20) Vambery, Western Culture in Eastern Lands, (London, 1906), iii. bölüm.

(21) Ayrıca bkz.: PRO, FO. 800/32, 10 Şubat 1894.

(22) PRO- FO. 800/33, 4 Mayıs 1896.

(23) F. Armaoğlu, Siyasî Tarih (1789-1960), (Ankara, 1975), s. 232-236.

(24) PROF, FO. 800/33, 20 Ekim 1907.

(25) Aynı yerde.

(26) Gooch ve Temperley, a.g.e., C. 5, evrak no: 210, Fitzmaurice'den Tyrell'a, 25 Ağustos 1908.

(27) Aynı eser, evrak no: 204, Grey'den Lowthera, 31 Temmuz 1908.

(28) Bu gelişmeler için, bkz; Feroz Ahmad, "Great Britain's Relations with the Young Turks (1908-1914)", Middle Eastern Studies, C. 2, no: 4, Temmuz 1966, s. 302-329 ve Allan Cunnigham, "The Wrong Horse? - A Study of Anglo - Tur-

I

284 SARAYDAKİ CASUS

kish Relations before the First World War, St. Antony's Papers, no. 17/4, (Oxford, 1965), s. 56-76.

(29) PRO, FO. 800/33, 28 Kasım 1908.

(30) İlginçtir ki, Vambery Koleksiyonunu bulduğumuz dosyalar arasında İngiliz Dışişleri Bakanhğı'nın Peşteli ajanına yolladığı talimatlardan ancak beş-altısı mevcuttur. Bu belgeler, Vambery'nin hizmetlerine karşılık ilişikte sundukları çeklere eşlik eden teşekkür notlarıdır. Altmış aşkm belgeden oluşan önemli talimatların "ayıklanmış" olması gerek!

(31) Aider ve Dalby, a.g.e., s. 497.

BİBLİYOGRAFYA

A. ARMINIUS VAMBERY'NİN ESERLERİ:

Vambery'nin yarım asrı geçen yazarlık ve araştırmacılık yaşamında ortaya koyduğu eserlerin eksiksiz bir listesini sunmanın güçlüğü bellidir. Biz bu güçlüğü Şarkiyat koleksiyonlarının zenginliği ve tanınmış kütüphaneleri tarayarak aşmaya çalıştık. A.B.D.'nde New York Belediye Kütüphanesi, İngiltere'de British Museum Kitaplığı, Londra Üniversitesi Kütüphanesi; Türkiye'de Millî Kütüphane (Ankara), İstanbul Belediye ve Üniversite Kütüphaneleri ve Boğaziçi Kütüphanesi'nde saptadığımız eserler yayın tarihi sırasıyla aşağıdadır. Yalnız, Vambery'nin gazete, dergi ve bilimsel süreli yayınların yazmış olduğu makaleleri bu-listenin dışında bırakıyoruz. İlgilenenler için belki şunu belirtmekte yarar vardır: Vambery'nin anılanındaki ifadesiyle "ansiklopedik ciltler" tutan bu koleksiyon, Vambery'nin kendi eliyle düzenlediği dosyalar halinde, A.B.D.'ye yerleştiği sırada yazarın oğlu Rüstem tarafından New York Belediye Kütüphanesine verilmiştir.

- 1 — Deutsch-Türkisches Taschen-Woerterbuch (İstanbul, 1858). 14.000 kelimeyi ihtiva eden ilk Türkçe-Almanca sözlük.
- 2 — Abuska: Csagataj-torok szogyujtemeny (Peşte, 1862). İlk Çağatayca-Osmanlıca sözlük.
- 3 — a) Travels in Central Asia, (London, 1864).
b) Voyages d'un Faux Derviche dans l'Asie Centrale (çev: E. E. Forgues), (Paris, 1865).
c) Kozep-Azsiat utazas (Peşte, 1865).
d) Reise in Mittelasien (Leipzig, 1865)
e) Viaggi di un falso dervish nell'Asia Centrale (Milano, 1873).
f) Bir Sahte Derviş'in Asya-yı Vusta'da Seyahati (Çev.: A. H.) (Vakit Matbaası: İstanbul, 1295).
- 4 — a) Meine Wanderungen und Erlebnisse in Persien (Peşte, 1867).
b) Vándorlásaim es elmenye im Pcrsiában (Peşte, 1867).
- 5 — Çağataische Sprachstudien (Leipzig, 1867).
- 6 — a) Sketches of Central Asia (London, 1868).
b) Skizzen aus Mittelasien (Leipzig, 1868).
c) Vambery Armin vazlatai Kozep-A 2 siabol, (Peşte, 1868).
- 7 — Uigurische Sprachmonumente und das Kutadgu Bilik (Innsbruc/Leipzig, 1870).
- 8 — India tundermesek (Peşte, 1870), Hind destanları.
- 9 — a) Oroszország hatalmi allasa Azsiában (Peşte, 1871).
b) Russlands Machtstellung in Asien (Leipzig, 1871).
- 10 — a) Geschichte Bocahra's oder Transoxaniens (Stuttgart, 1872), iki cilt, yeni baskı: Shuttgart 1972.
b) Bokhara tortenete a legregibb idoktol a jelenkorig (Peşte, 1873), iki elit.
c) History of Bokhara (London, 1873).
- 11 — a) Cestrasien und die englisch-russische Grenzfrage, (Leipzig, 1873).
b) Central Asia and the Anglo-Russian Frontier Question (London, 1874).
- 12 — a) Der Islam im neunzehnten Jahrhundert (Leipzig, 1875).
b) Islam wdziewietnastem stuleciv (Varşova, 1876).
- 13 — a) Keleti eletkepek (Budapeşte, 1876).
b) Sittenbilder aus dem Morgenlande (Berlin, 1876).
- 14 — a) Ueber die Reformfähigkeit der Turkei (Budapeşte, 1877).
b) La Turquie est-elle susceptible de reformes? Budapeşte/Paris, 1878
- 15 — a) A torok-tatar nyelvek etymologiai S 20 tara (Budapeşte, 18177).
b) Etymologisch.es Wörterbuch der turko-tatarischen Sprachen (Leipzig, 1878).
- 16 — Die Sprache der Turkomanen und der Diwan Machdumkuli's (Leipzig, 1879).
- 17 — a) A magyarok eredete, (Budapeşte, 1882).
b) Der Ursprung der Magyaren (Leipzig, 1882). 18) — Arminius Vambery: his life and adventures by himself (London, 1883).
- 19 — A Csúvasokrol (Budapeşte, 1884).
- 20 — a) The Coming Struggle for India (London, 1885).
b) Den annalkande striden om Indien (Stockholm, 1885).
c) Der Zukunfts-Kampf um Indien (Wien, 1886).
- 21 — a) A torok faj ethnologiai es ethnographiai tekintetben (Budapeşte, 1885).
b) Das Turkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen geschildert (Leipzig, 1885).
- 22 — Die Scheibaniade (Wien, 1885). Ünlü Özbek şiirinin Almanca tercümesi ve yorumu.

- 23 — a) Hungary (London, 1887).
b) The Story of Hungary (New York, 1889).
c) Historia de Hungria (Madrid, 1891).
- 24 — Professor Vambéry to Islam in Hind Greeting (Kalküta, 1889).
- 25 — Die Sarten und ihre Sprache (Wien, 1890).
- 26 — Aus dem Geistesleben persischer Frauen (Wien, 1891).
- 27 — Zwei moderne central-asiatische Dichter , Munis und Emir (Wien, 1892).
- 28 — Freiheitliche Bestrebungen im moslimischen Asien (Berlin, 1893).
- 29 — A magyarsag keletkezese es gyarapodasa (Budapeşte, 1895). Macarların Ural-Altay kavimlerinden türediklerine ilişkin tezi.
- 30 — La Turquie d'aujourd'hui et d'avant quarante ans (Paris, 1898).
- 31 — Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongoki und Sibiriens (Helsingfors, 1898).
- 32 — The Travels and Adventures of the Turkish Admiral Sidi ali Reis, in India, Afghanistan, Central Asia, and Persia, during the years 1553-1556 /London, 1899).
- 33 — Alt-osmanische Sprachstudien (Leiden, 1901).
- 34 — a) Die gelbe Gefahr (Budapeşte, 1904).
b) Le peril jaune (Budapeşte, 1904).
- 35 — a) The story of My Struggles, iki cilt (London/Leipzig, 1904).
b) Kuzdelmeim (Budapeşte, 1905).
- 36 — a) Western Cultures in Eastern Lands (London, 1906).
b) Westlicher Kultureinfluss in Osten (Berlin, 1906).
c) Nyugat Kulturaja Keleten (Budapeşte, 1911).
- 37 — Yusuf und Ahmed, (Budapeşte, 1911), Bjr Özbek destanı.
- 38 — Reformkepes-e a Kelet? (Budapeşte, 1911)
- 39 — A Magyarsag Bolosojenel (Budapeşte, 1914). Vmbéry'nin ölümünden sonra basılan bu eser Türk-Macar ilişkilerinin kökenlerini ve gelişimini inceliyor.

B. YARARLANILAN KAYNAKLAR:

1 — ARŞİV MATERYALİ

a) Public Record Office (PRO), Londra:

I) Foreign Office (FO) 800/32 ve 800/33 (Vambéry Papers) araştırmamıza esas kaynak teşkil etmiştir.

II) Cabinet Papers (CAB) 37/31/10.

b) Türk Arşivleri: Aşağıdaki belgeler Vambéry koleksiyonundaki bilgileri güçlendirdiği için çalışma kapsamı içerisine alınmıştır.

I) Başbakanlık Arşivleri (BA)

Yıldız Esas Evrakı (YEE) 8/1108/77 8/2006/72/4 9/2641/72 9/2625/77/3 9/2645/77 9/2626/72 9/1106/72

II) Dışişleri Bakanlığı

Hazine-i Evrak 324/4629/46 324/31845/34 324/1454/9 288/11

c) İsrail Arşivleri, Kudüs:

I) Central Zionist Archives (CZA) H VII 87 (33 mektup) W 61II (4 mektup)

2 — BASILI BELGELER

a) Ministère des Affaires E t range res, Documents Diplomatiqu-es Français (1871-1914), 32 Cilt, Paris.

b) Great Britain, Her Majesty's Stationary Office, Mohammedanism in Asia, Handbook no. X, London, 1920.

c) G.P. Gooch ve H. Temperley (eds.), British Documents on the Origins of the War, C. 5, lLondon, 1928).

d) Die Grosse Politik der Europaischen Kabinette 1871-1914, (Berlin, 1992-7).

e) Osmanlı Devleti, Dahiliye Nezareti, Ermeni Komitelerinin Amal ve Hareketi İhtilâliyesi, İstanbul ,1332.

f) M.K. Anderson (ed.), The Great Powers and the Near East 1774-1923 (Documents of Modern History), London, 1970.

3 — GENEL ESERLER (KİTAP, MAKALE)

Ahmad, Feroz; "Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914". Middle Eastern Studies, 2/4, Temmuz 1966.

Ahmed Hamdi, Alem-i İslâm ve İngiliz Misyoneri: İngiliz Misyoneri Nasıl Yetiştiriliyor? (İstanbul, 1334). Akçura, Yusuf; Yeni Türk Devletinin Öncüleri, (Ankara, 1981).

Albrecht-Carre, Rene; A Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna, (London, 1965).

Alder, Lory ve Richard Dalby; The Dervish of Windsor Castle, (London, 1979).

Al-Sayyid, Afif Lûtfi; Egypt and Cromer: A Study in Anglo-Egyptian Relations, (London, 1968).

Anderson, M. S.; The Eastern Question 1774-1923, (New York, 1966).

Armaoğlu, Fahir; Siyasi Tarih 1789-1960, (Ankara, 1975).

Bayur, Yusuf Hikmet; Türk İnkılâbı Tarihi, C. I, K: I, 3. baskı (Ankara, 1983).

Byrne, Leo Gerald; *The Great Ambassador*, (Ohio State University Pres, 1964).

Cecil, Lady Gwendolen; *Life of Robert Marquis of Salisbury*, iki cilt, (London, 1921).

Chatham Hous [Study Group], *British Interests in the Mediterranean and the Middle East*, (Oxford, 1958).

Clayton, G.D.; *Britain and the Eastern Question*, (London, 1971).

Cunningham, Allan; *The Wrong Horse? - A Study of Anglo-Turkish relations before the First World War*", St. Antony's Papers No. 17, (Oxford, 1965). Danişmend, İsmil Hami; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, (İstanbul, 1972). Davey, R.; *The Sultan and His Subjects*, iki cilt, (New York,1897). Emil, Birol; *Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri* (İstanbul,1979). Friedman, Isaiah; *Germany, Turkey and Zionism 1897-1918*,(Oxford, 1977). Geiss, Imanuel; *German Foreign Policy 1871-1914*, (London,1976). Grey (Viscount or Fallodon), *Twenty-Five Years 1892-1916*, C.I (New York, 1925).

Haskins, H. L.; *British Routes to India*, (London, 1966). Haslip, Joan; (Çev.: Nusret Kuruoğlu), *Abdülhamit*, (İstanbul,1964). Hinsley, F.H. (ed.); *The New Cambridge Modern History*, C.XI, (Cambridge, 1962). Holborn, Hajo; *A History of Modern Germany 1840-1945*, (London, 1969). Hornik, M.P.; *The Special Mission of Sir H. Drummond Wolff to Constantinople*", *English Historical Review*,Oct. 1940. Hulme-Beamon, Arden G.; *Twenty Years in the Near East* (London, 1898).

Jelavich, Barbara; *The Ottoman Empire, The Great Powers and the Straits Queiston 1870-1887* (Bloomington/London, 1973).

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı Tarihi*, C. VIII (Ankara, 1983). Kedourie, Elie; *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire 1914-21*, (Sussex, 1978).

Kohn, Hans; *A History of Nationalism in the East*, (New York, 1929).

Kurat, Akdes Nimet; *Türkiye ve Rusya*, (Ankara, 1970).

Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi 1553-1610, (Ankara, 1953).

Kutay, Cemal; *Sahte Derviş* (İstanbul, 1970).

Kürkcüoğlu. Ömer, *Türk-İngiliz İlişkileri 1919-26*, (Ankara, 1978).

Londau, Jacob M.; *Pan-Turkism in Turkey*, (London, 1981).

Langer, W.L.; *The Diplomacy of Imperialism*, (New York, 1935).

Laqueur, Walter; *A History of Zionum*, (New York, 1978).

Lewis, Bernard; *The Emergence of Modern Turkey*, (Oxford, 1968).

Lowe, C.J.; *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*-(London, 1965).

Mann, Golo; *The History of Germany Since 1789*, (Middlesex, 1974).

Miller, William; *The Ottoman Empire and Its Successors 1801-1922*, (Cambridge. 1923).

Mithad, All Haydar; *Hatıralarım*, (İstanbul, 1946).

Öke, Mim Kemâl; *II. Abdülhamid, Siyonistler ve Filistin Meselesi* (İstanbul, 1982).

—, *Siyonizm ve Filistin Sorunu 1880-1914*, (İstanbul, 1982).

—, *"Şark meselesi ve II. Abdülhamid'in Garp Politikaları"*, *Osmanlı Araştırmaları*, no: 3, (İstanbul, 1982).

—, *"Jön Türkler" Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. V (İstanbul, 1982).

Öztuna, Yılmaz; *Türkiye Tarihi*, C. 12, (İstanbul, 1967).

Pears, Edwin; *Life of Adulhamid*, (London, 1917).

Roy, C; *Abdulhamid le Sultan Rouge*, (Paris,1936).

Saray, Mehmed; *Dünden Bugüne Afganistan*, (İstanbul, 1981).

Shaw, Stanford ve Ezel Kural; *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, C. 2, (Cambridge, 1977).

Skilliter, Susan A.; *William Harborne and the Trade with Turkey 1578-1582*, (Oxford, 1977).

Smith, Colin L.; *The Embassy of Sir William White at Constantinople 1886-1891*, (Oxford, 1957). Seton-Watson, R. W.; *Disraeli, Gladstone and the Eastern Queiston*, (New York, 1962).

Tanyu, Hikmet; *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler*, C. 2, (İstanbul, 1977). Taylor, A. J. P.; *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, (Oxford, 1974). Tikhonov, N.; *Vamberi*, (Tiflis, 1931). Tugay, Asaf; *İbret*, C. 2, (İstanbul, 1962). Turtalı, Hilmi; *Peşte'de Reşid Efendi ile* (Kahtre, 1317). Uras, Esat; *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meseleleri*, (Ankara,1950). Vambery, Arminius; *"The Future of Constitutional Turkey"*, *TheNineteenth Century and After*, March 1909,London. —, *"Personal Recollections of Abdulhamid II and His Court"*, *The Nineteenth Century and After*, June 1909, London.

Vamos, Magda; *Reşid Efendi*, (Budapeşte, 1966). Vital, David, *Zionism, The Formative Years*, (Oxford, 1982).